

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Derleyen:
GÜVEN ARIF SARGIN

Başkent Üzerine
Mekân-Politik Tezler

Ankara'nın Kamusal Yüzleri

Derleyen GÜVEN ARİF SARGIN
Ankara'nın Kamusal Yüzleri

İletişim Yayınları 850 • Memleket Kitapları 6

ISBN-13: 978-975-05-0082-4

© 2002 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1-3. BASKI 2002-2012, İstanbul

4. BASKI 2017, İstanbul

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FOTOĞRAFI Kızılay Meydanı

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

**Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63**

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

**Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04**

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
GÜVEN ARİF SARGIN

Ankara'nın Kamusal Yüzleri

Başkent Üzerine
Mekân-Politik Tezler

BÜLENT BATUMAN, TONGUÇ AKIŞ
KIVANÇ KILINÇ, İNCİ YALIM, ALİ CENGİZKAN

Kentliye

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM

Kamu, Kent ve Polytika	
GÜVEN ARIF SARGIN	9

İKİNCİ BÖLÜM

Mekân, Kimlik ve Sosyal Çatışma:	
Cumhuriyet'in Kamusal Mekânı	
Olarak Kızılây Meydanı	
BÜLENT BATUMAN	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân:	
Yüksel Yaya Bölgesi'nde Yürümek	
TONGUÇ AKIŞ	77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Öncü Halk Sağlığı Projelerinin	
Kamusal Mekânı Olarak Sıhhiye	
KIVANÇ KILINÇ	119

BEŞİNCİ BÖLÜM

**Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı:
Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı
Üzerinden Kurgulanma Çabası**

İNCİ YALIM 157

ALTINCI BÖLÜM

Kurgu, Tasarım ve Kullanım:

**Cumhuriyet Dönemi Kamusal
Mekânları İçin Bir Çalışma Programı**

ALİ CENGİZKAN 215

Kısa Özgeçmiş 245

1. Kamu, Kent ve Polytika

GÜVEN ARIF SARGIN

Habermas'a göre, "kamusal alan" tarihsel bir kategoridir ve "demokratik" kimliğini, Aydınlanma döneminde tasarlar. Kamusal alan ve sivil toplum arasındaki örtüşüklük ise, ünlü düşünüre göre, dönemin öngördüğü özgürleştirici söylem ve geleceğini Tanrısal buyruktan öte, kendi politik erkinde bulan birey'le ilintilidir. Aydınlanma'yı adeta bir milat kabul eden Habermas'a göre, kamusal alanın bütün bu tarihsellik içerisindeki temel ödevi, çoğulculuğu öncelikli ele alması, politik ancak demokratik bir sahneyi işlevsel kılmasıdır.¹ Öte yandan, en yalın haliyle kamusal alan, bütünleştirici ve olumlayıcıdır ve gerçek cismi varlığını, burjuvanın örgütlediği kentlerde bulur: dolayısıyla, kamusal alanı, burjuva-demokratik kentle özdeş kabul etmek ve

1 Kamusal alan ve modernite projesi arasındaki ilişki yüzleri ve modernite projesinin tamamlanmamış olduğu savı için bkz. J. Habermas, "The Public Sphere: An Encyclopedia Article," *New German Critique*, 1 (3): 49-55, 1964; ve J. Habermas, "Modernity versus Postmodernity", *Culture and Society, Contemporary Debates*, ed. Jeffrey C. Alexander ve S. Seidman, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 342-355.

tarihsel dönüşümünü kentlerin tarihiyle birlikte açıklamak gerekir. Bu anlamda, kamusal alan ve modernite projesi arasındaki örtüşüklük de, kente göndermeyle yeniden kurgulandırılmayı bekler. Ancak, kent, kamusal alan ve Modernite arasındaki ilişki yüzlerine, politik bir okumayla tekrar bakabilmek için, Habermas'ın Türkçe'ye de çevrilen ünlü eseri, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nü (Strukturwandel der Öffentlichkeit) dikkatli sorgulamak gerekir.² Bu eser, salt kamusallığın sosyal tarihini deşifre etmez, bize göre, kamusal alanın kentlerde etkin bir biçimde cepheye sürdüğü, “kamusal mekânlar”ın da üretim ve/veya tüketim süreçlerini resmeder.

Kamu ve Temsiliyet

Habermas'ın betimlediği gibi, kamusallık “temsiliyet”le ilintilidir: toplumbilim sözcüklerini kullanırsak, kamu statü belirleyici bir alandır ve yönetici “kadronun” temsili gücünü tanımlar. Feodal toplumlarda, örneğin Lord'un kamusallığı, otoriteyi çağrıştırır ve sarmalladığı temsiliyet de yöneticinin erkini berkiten bir anlatı olarak karşımızdadır. Dolayısıyla yönetim erki, Lord'un “şahsında,” kullandığı retorikte veya tükettiği mekânın imgelerinde, bir diğer anlatıyla, tüm gösterge ve simge sistemlerinde görünmekte, Lord'u ise yönetimin asal unsuru olarak kamusal olanla eşdeğer tutmaktadır. Öte yandan Rönesans ve Barok dönemlerinde, Lord'un kendisinde toplanan kamusal özellikler, göreceli parçalı ve kentsel niteliği olan bir statüye devredilir; temsili kamusal alan “yeni asil sınıfın” etrafında tanımlan-

2 J. Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. T. Bora ve M. Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997; İngilizce çevirisi için bkz. J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1991. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

maya başlamıştır ve politik özerkliğe kavuşan kent, yönetici ve farklı sosyal sınıfların etkin katılımıyla, daha da güçlenmektedir. Feodal Lord'un toprağa bağlı yaptırımı, bu dönemlerde etkisini yitirmekle birlikte, temsili kamusalılık, sıradan halkın katılımının hâlâ sınırlı tutulduğu kentsel örgütlenmeleri göreve çağırır. Habermas'a göre, yönetici sınıfın mekânları -örneğin, saray benzeri sergilenen/izleyen ikililiğinin süregeldiği mekânsal tipler- festival benzeri toplanmaların merkezidir; ancak bu tür mekânların yasak koyucu özellikleri, kamusallığın evriminin henüz tamamlanmadığının da bir göstergesidir. Kısacası Feodal Lord'ların temsiliyetinde kendisini bulan kamusalılık, sıradan kitleyi yok sayacak bir işlevsellik kazanmıştır; sonraki dönemler ise bu tür kapalılığı, kısmen de olsa, "öteki"ni, izleyen (voyeur) kılarak aşmaya çalışacaktır. Sonuç olarak, her iki dönemde de etken olan, yönetici sınıfın iktidarı temsil eden her türlü gösterge ve simgeyi kendisinde saklı tuttuğudur.³

Habermas'a göre, temsili kamusalılıktan görece demokratik kamusal alana geçiş, mülkiyete bağlı ilişkilerin başkalaşması ve otoritenin el değiştirmesiyle kendisini belli eder: yeni burjuva sınıfının yönetime dair etkin rolü ve otoritenin, kurumsallaşmaya başlayan devletin tekelinde toplanması, önemli gelişmelerdir. Onsekizinci yüzyıla kadar, kamu/özel ayrımı egemen yönetici ve kilise etrafında yoğunlaşırken, kamuya ait değerler ve otorite, sivil kamusal bir yüzü olan parlamento ve yasal organlara devredilmiştir. Kilişenin özel alan üzerindeki edinimleri hâlâ kendisinde saklıdır; öte yandan, kamusal alan bu yeni dönemde, kişisel veya dini bir temsiliyete değil, toplumsal bir örgütlenmeye gereksinim duyar: devlet, yasama, yürütme ve yargı organla-

3 Benzer bir tartışmayı özetleyen bir yazı için: "Jürgen Habermas, The Structural Transformation of the Public Sphere," <http://miavx1.muohio.edu/~mandellc/myhab.htm> Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rıyla kamusal alan üzerindeki egemenliğini oluşturmaya başlamıştır. Ulusal ve bölgesel gücü tekelinde tutmaya başlayan “ulus-devlet,” onsekizinci yüzyıl sonunda kendisini hissettiren bir olgudur ve erken dönem kapitalist üretim ve ilişkilerin feodal temelleri sarsması sonucu da, yeni bir toplumsal düzeneği ısrarla göreve çağırır. Tüm bu dönüşüm, burjuva sivil toplumu adınadır; bununla birlikte, Habermas’ın tartıştığı gibi, asıl başkalaşım kamusal insan’ın farklı bir mecraya kaymasında kendisini göstermektedir. Aydınlanma’nın tasarladığı birey, Feodal Lord’un veya Kilise’nin kişiliğinde saklı temsili kamusalılığı aşarak, herkes için eşdeğer nitelikli bir katılımı talep etmektedir.

Kamu onsekizinci yüzyılla birlikte, “devlet-ilişkili” anlamında kullanılır bir sözcüğe dönüşmüştür ve kısacası, mutlak egemen bireyde saklı temsiliyeti değil, toplumsal ilişkilerin meşru oluşumunu denetleyen ve yürütücü organların etkin işleyişini sakınan bir süreci ve onun otoritesini anlatmaktadır. Kamusal yetke, malın ve toprağın üretimi ve/veya paylaşımı üzerindeki toplumsal bir baskıdır: soylu sınıfların erki, ulus-devletin yönetsel araçlarında hapsedilmiştir ve sosyal ilişkiler, yeniden biçimlenerek disiplini örgütleyen kamusal denetleyicilerin gözetimine bağımlıdır. Tüm bu başkalaşım içerisinde kamusal/özel ilişkisine tekrar bakmakta yarar vardır. Habermas’a göre, parçacı ev-ekonomisi, toplumsal ölçekli yeni bir ekonomiye dönüşmektedir. Özel alanın salt salt sosyal boyutu değil, ekonomisi de kamusal denetime dahil edilmiştir: kapitalist pazar, kamusal yönlendirme ve yönetime gereksinim duyan önemli bir alandır ve her şeyden öte, devlet böylesi bir sistemi oluşturmakla yükümlüdür. Artık burada kamusal olan, salt gösterge ve simgeler değil, kapitalist üretim, dağıtım ve tüketimin kendisidir.

Habermas’a göre, sonuçta bir burjuva sınıfı ve onun ka-

musallığından bahsetmeye başlayabiliriz; ancak bu gelişme olumsuz bir yapılanmayı çağrıştırmaz; çünkü yeni kamusal-lık, gerçekte bir burjuva projesi olan moderniteyi, belki de sürekli işler kılabilecek tek güçtür. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nde ısrarla tartışıldığı gibi, "burjuva kamusal alanı" bireylerin, bir sosyal grupmuşçasına davranarak bir araya geldiği, meşru bir ortaklık gibi düşünülmelidir. Burjuva kamusal alan, kabullenilmiş bir iktidar aracılığıyla, sosyal ilişkileri, mal değişimi ve işgücünün toplumsal anlamda geçerli, özelleşmiş biçimlerini düzenlemekte ve bu erekle, modernitenin genel kurallarını koymaktadır. Öte yandan, top- rak dahil her türlü malın değişimi burjuva toplumlarında önemli bir süreçtir ve anlamlandırmayı, akılcı kullanılmayı ve meşru kılınmayı beklemektedir. Burjuva kamusallığı, bu tür değiş tokuşun yerine getirildiği "politik sahneler" olarak karşımızdadır ve daha sonra tartışacağımız gibi, bütün de- netleyici unsurlara rağmen, gizli veya açık hegemonik iliş- kileri göreve davet etmektedir. Belki de bu bir anlamda, ka- munun burjuva toplumlarındaki "çelişkili kurumsallaşma- sı"nı ifade etmektedir; ancak, kentin böylesi bir pazarın hem aracı hem de nesnesi olduğu göz önüne getirildiğinde, kamusal alan ve kent arasında kurmaya çalıştığımız çapra- şık ilişki daha da ilgi çekici bir hale gelmektedir.

Bir diğer düzlemde bakıldığında, kamusal alan, hem bur- juva toplumunun pazar ve devlet arasında kurulu düzene- ğinin denetleyici bir unsuru, hem de bu düzenek içerisinde meydana gelen istemli veya değil, karşıtlıkların ve çatışma- ların öznesidir. Ancak her iki biçimde de bakıldığında, Ha- bermas'a göre kamusal alan, sosyal hayatımızda etkin olan "kamuoyu"nun bir anlamda da politik bir zemindir.⁴ Sos-

4 Kamuoyu kavramının teknolojik ortamlarda yeniden tartışıldığı bir yazı için, bkz. A.O. Baoill, "Slashdot and the Public Sphere," <http://www.firstmonday.dk/issues/issue5.9/baoill.html> E-kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yal grupların inançları, umutları ve beklentilerinin resmedildiği manifestolara dönüşen kamuoyu, toplumsal ilişkileri düzenler, kültür ve alt-kültür sistemlerini harekete geçirir ve bireysel görüşlere yer verir. Burjuva toplumların hem yönetsel (ulus-devlet) hem de ekonomik (kapitalizm) sistemleri düşünüldüğünde, kamuoyunun kamusal alan içerisindeki ağırlığı anlaşılacaktır: bu noktada, yönetmeye ve uzlaşmalı yönetilmeye ilişkin süreçlerin ve ilişki biçimlerinin tasarlandığı ve işlevsel kılındığı söylenebilir.⁵ Habermas'a göre, kamusal alanda oluşacak kamuoyu, sistem ve sosyal gruplar arasındaki bağı kuvvetlendirebilecek en önemli araçtır ve daha önceki deneyimlere ters düşecek bir biçimde, kilise, devlet ve ekonominin olumsuz etkilerini azaltabilecektir. Habermas'ın kamuoyuna ilişkin olumlayıcı önermesi tartışmaya açıktır, ancak "iletişim ve uzlaşma" konusunda gösterdiği tutum, kentsel mekânların üretilmesi ve/veya tüketilmesi aşamalarında derinlemesine bir açılımı gerektirir. Bu konuya birazdan geri döneceğiz.

Kamuoyunun kendisini hissettirdiği öncelikli mekânlar, kentin alt-yüzlerinde sıkça rastlanır; bunlar, burjuva toplanma noktaları olarak da tanımlanabilecek kahvehaneler, okuma salonları ve benzeri yerlerdir. Gerçekte, Habermas'a göre, belki de kent tarihindeki öncelikli kamusal mekânlar, toplumun tüm katmanlarınca özgürce tüketilebilen bu tür, zamanına göre sıradışı kaçış noktalarıdır: örneğin, bir bur-

5 Habermas'ın kamuoyu oluşumu ve sosyal, kültürel gruplar arasındaki ilişki biçimlerini anlamak için kullandığı bir diğer kavram da iletişimsel eylemdir (*communicative action*): iletişimsel eylemler vasıtasıyla, (göstergesel ve simgesel yeniden-üretim) toplumsal ortamlar hazırlanır, toplumun, sosyal, kültürel ve kişisel yapısı ve yasaları yeniden-üretilir. Para ve güç ilişkilerinin bağlayıcılığı altında, sistem ve istemler arasındaki ilişki böylesi bir süreçte işlevsel hale getirilecektir. J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, Volume I: Reason and Rationalization of Society*, Beacon Press, Boston, 1985; J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, Volume II: Lifeworld and System, A Critique of Functionalism*, Beacon Press, Boston, 1989.

juva mekânı olarak onsekizinci yüzyıl kahvehanesi, magazinlerin ve günlük gazetelerin, okunabildiği kültürel bir çevreyi tanımlar. Aslında Habermas, böylesi bir söylemle kamusal alanı idealize ederek, kentsel mekânları, herkesin ulaşabildiği yerler, her türlü görüşün ortaya konup, özgürce tartışıldığı politik cepheler ve ortak bir karar üretilene kadar, akılcı bir sürecin deneylendiği ortamlar olarak tanımlar. Buradan çıkarılacak sonuç, burjuva kentlerinde, ortak mekânların demokratik sahneler olduğu ve etkin katılımın gerçekleştiği yönündedir. Bu tür mekânları kullanan sosyal aktörler ve bu aktörler arasında süregelen politik çatışmalar, Türkiye bağlamında, bizim de sorguladığımız bir konu olacaktır, ancak daha önce, burjuva kamusalılığı ve kent arasında süregelen ilişkinin tarihsel niteliği üzerine görüş belirtmek gerekir.

Sennett'e göre de, farklı katmanların birlikteliğini çağrıştıran "kamusal mekân" onsekizinci yüzyıl büyük kentleriyle karşımıza çıkar.⁶ Özellikle, soylu olmayan ve ticaretle ilgilenen yeni bir "sınıfın" varlığı hem sosyal, hem de mekânsal örgütlenme anlamında önemlidir. Dolayısıyla, politik güce veya feodal ilişkilere bağlı olmaksızın, toplumun bütün bireyleri, yeni bir gelişmeyle yüz yüzedir ve kamu, Arendt'in de örneklemeye çalıştığı aile hayatından ve yakın arkadaşlık ilişkilerinden bağımsız, yeni bir değerler sistemi üretmektedir.⁷ Böylesi bir kamusal hayatın yoğunlaşmayı tercih ettiği kentler ise, hem ekonomik hem de kültürel etkinlikleri üretme becerisi ve gücüne sahip yerleşkelerdir. Buna bağlı olarak, farklı davranış biçimleri de, değişken kentsel hacim ve hareket sistemleriyle yeniden kotarılmaktadır. Kentler

6 R. Sennett, *The Fall of Public Man*, W.W. Norton ve Company, New York ve Londra, 1992.

7 H. Arendt *The Human Condition*, Chicago, The Chicago University Press, 1958.

büyüdükçe yeni mekânlara gereksinim duyulmakta, kentsel park niteliğinde, özelleşmiş işlevleri yüklenen açık alanlara, sokak veya meydanlara rastlanmaktadır.⁸ Daha önceki dönemlerde görülen ve salt soylu sınıfa yönelik kentsel uygulamalar ise, farklı sosyal kümelerin erişim alanı içerisinde ve kentsel mekânlar, küçük bir *élite* grubun tekelinden çıkarılarak, toplumun tüm katmanlarına yayılmaktadır. Hatta Sennett'e göre, proletarya bile bu tür kentsel mekânlarda bulunabilmekte, daha önceleri deneyleyemediği türden gündelik alışkanlıklar edinebilmektedir.

Öte yandan, geç -onsekizinci yüzyıl ekonomik ilişkileri de, yukarıda açmaya çalıştığımız gibi, mekânsal farklılıklara gereksinim duyar: kapitalist ekonomi tüm unsurlarıyla kentsel hayatı zorlayarak, malın el değişimini daha hızlı, daha akılcı yöntemlerle talep etmektedir. Eşzamanlı olarak, önceki dönemlerde yüz yüze yapılan ve bireysel biçimlere sahip mal değiş tokuşu, özneliği olmayan, her yerde özdeş kılınabilen bir sistemi de göreve çağırmaktadır. Ancak, eski alışkanlıkların tamamen kaybolduğunu söylemek yanıltıcı olacaktır; Sennett'e göre, kamusal mekân "eski" ve "yeni"nin ortaklaşa örgütlediği bir karmaşıklık da beraberinde getirmektedir. Bütün bu karmaşıklık içerisinde ise, kendi kimliklerini üretme yetisine sahip tarihsel kategoriler arasında herhangi bir çatışmanın yaşanmadığını söylemek, sanırız yanıltıcı olacaktır. Örneğin daha önceleri Engels'in detaylı bir şekilde işlediği gibi, ondokuzuncu yüzyıl kentleri, burjuva ve proletaryanın çatışmasına sahne olan ve farklı kentsel uygulama ve mekânları barındıran yerlere dönüşmüştür.⁹ Bu çatışmanın salt cismi anlamda olmadığını, fark-

8 R. Sennett, "The Public Domain," http://www.arcadejournal.com/v20_2txt.html

9 F. Engels, *The Condition of the Working Class in England*, Giriş, E. Hobsbawm, Academy Chicago Publishers, Chicago, 1984. <https://rantey.org>

lı gösterge ve simge sistemleriyle de desteklendiğini burada eklememiz gerekir. Sınıflar, kamusal alanda kendilerini meşru kılabilmek ve yeni kentsel duruma egemen olabilmek kaygısıyla, dil sistemleri ve davranış biçimlerini harekete geçirmişlerdir: bu bir anlamda, yere ve gruba bağlı “aidiyet” hissinin oluşabilmesiyle de ilgilidir. Burjuva ve proletarya için, gerçekte kamusal alan “yabancı” bir yerdir ve karmaşık bir ortamda sosyal bir düzen getirebilmenin endişesi, çok da kolay aşılamayacak bir duygudur. Kamusal alanın kültürel açılımını irdelerken aidiyet ve kimlik konularına, “kolektif” bellek üzerinden tekrar döneceğiz.

Sonuç olarak Sennett’e göre, onsekizinci yüzyılla başlayan ve ondokuzuncu yüzyılda devam eden yeni kamusal mekân, kamusal/özel ikililiğinin yeniden tanımlandığı bir uzlaşma ortamı, “kamusal davranış” biçimleriyle, kendi içine kapalı “mahrem ilişkilerin” dengede tutulduğu kültürel bir çevredir.¹⁰ Yabancıyla sosyal anlamda bir araya gelebilmek, cemaatin çözülmesi ve bireyin sosyal bir varlık olarak ortaya çıkması anlamına da gelmektedir.¹¹ Bu durumda, evrensel bir nitelik taşıyan yeni bireyin, kamusal alanın asal unsuru ve yeni kentin kamusal mekânlarının da etkin kullanıcısı olduğu söylenebilir.

Ancak Sennett’e göre, kapitalizm ve burjuva ahlakının göreve çağıracağı muhafazakâr aile, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, bireyin yozlaşmasına neden olur ve kamusal mekânın çöküşünü kendi elleriyle hazırlar.¹² Habermas’a gö-

10 R. Sennett, “The Public Domain,” http://www.arcadejournal.com/v20_2txt.html

11 Tönnies’in de savladığı biçimde, Aydınlanma, cemaat sistemlerinden kopan sosyal grupların, sivil bir topluma dönüşmesi sürecidir: *Gemeinschaft*’tan *Gesellschaft*’a geçiş ise, endüstri devrimiyle, bireyin modern bir sosyal aktör olmasını imlemektedir.

12 Kamusal mekânın çöküşü önemli bir sorun olarak karşımızdadır; ancak, bizim için daha da önemli olan, sivil kamusallıkla yeni kentsel mekân arasındaki örtüşüklüktür. Mahremiyet ve toplum atomize eden kapitalist sistem, cemaat ve toplumun bir arada varlığını ortadan kaldırır. <http://www.aydinlanma.org>

re de, kamusal alan bu dönemde geriye doğru bir salınım içerisine girerek, yeni-feodal bir örgütlenmeyi tasarlar. Habermas ve Sennett bir anlamda, ondokuzuncu yüzyılın kapitalist yapısını eleştirerek, mahrem olana dönüşümü çağrıştıran cemaatleşmiş toplumlardan bahseder. Her iki düşünürün ondokuzuncu yüzyıla kurumsallaşmaya başlayan ve Marx'ın büyük bir ustalıkla isimlendirdiği "kapitalizm" üzerinde buluşması ilginç bir noktadır. Bu süreç, hem Habermas hem de Sennett için, Aydınlanma'nın göreve davet ettiği özgürleştirici söylemden ve onun mekânlarından, göreceli uzaklaşma anlamına gelmektedir. Kısacası, daha sonraları farklı yazarların da özetlediği gibi, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kamusal alanın içeriği boşaltılmaya başlamıştır ve yirminci yüzyıl tüm araçları ve koşullarıyla, böylesi bir içeriksizliği genel geçer bir kabule dönüştürecektir.¹³ Burjuva kamusal alanı artık "iç çelişkilerini" yansıtmakta, kaçınılmaz bir kriz anını, mekân-politik bir gerilimi göreve çağırmaktadır; bir diğer açılımla, kamusal alan, Aydınlanma'nın "özgürleştirici" söylemi ve kapitalist ekonominin "muhafazakârlığı" arasında, çaresizce sıkışıp kalmıştır.¹⁴ Özgürlük ve muhafazakârlığın birbirine başat durumu, bize göre burjuva kamusal alan/mekân tartışmalarının çekirdeğidir ve Türkiye bağlamında yapılacak derinlemesine bir incelemeye de yol gösterecektir.¹⁵ Ancak her şeyden önce, burju-

maatlerin oluşumunu hızlandırmış olabilir. Kentsel mekânın böylesi bir operasyonda nerede durduğu ise, öncelikli bir konudur. G.A. Sargin, "The Town on the Verge of Civic Breakdown," *ACSA International Conference: Oriental vs Occidental*, İstanbul, Haziran 2001.

13 Turan'a göre, yirminci yüzyılın son çeyreği, özgürleştirici söylemlerin güçlerini yitirdikleri bir süreci resmeder. Bkz. Ö. Turan, "Özgürleşme ve Kamusal Alanın İçeriksizleşmesi," http://araf.net/dergi/saposp2_o_turan.shtml

14 Çelişki kendisini, devrimci/karşı-devrimci, homojen/heterojen, toplumcu/cemaatci, çoğulcu/benci, devletçi/liberal biçimlerinde de gösterecektir.

15 Kamusal alanın iç çelişkilerinin çözümü Habermas'a göre, önemlidir ve bu, "benlik" ve "çözümlenirlik" kavramlarını yeniden tanımlamayı talep eder.

va kamusallığının politik dokusunu ve bu dokuda yer alan aktörleri bir kez daha hatırlamak gerekir.

Burjuva Kamusal Mekânı: Politik Bir Çatışma için Arayüz

Habermas ve Sennett'in üzerinde uzlaştığı burjuva kamusalığı, sonuç olarak, ideolojik tercihleri (etnik ve dini çatışmalar dahil) çapraşık yöntemlerle üreten, üstü kapalı güçler çatışmasına dönüşür. Böylesi bir süreç, bir anlamda çoklu "kamusal yüzleri" öne sürmekte, "ideolojinin sonu"¹⁶ önermesiyle karşımıza çıkan yeni dönem söylemleri de adeta yanıtlamaktadır. Bize göre de, kendi çelişki ve karmaşıklıklarıyla dokunmuş yeni kamusal alan, politik ve mekânsal operasyonların çok-boyutlu toplumsal özelliğini açığa vurarak, "muhafazakâr," "egemen," "ideolojik" veya "resmi" kamusalılık ile "devrimci," "toplumsal," "demokratik" veya "sivil" kamusalılık arasındaki kırılma noktalarını tanımlamaktadır.¹⁷ Dolayısıyla, burjuva kamusal alanı anlama adı-

Bkz. E.F. Keyman, "Kamusal Alan ve 'Cumhuriyetçi Liberalizm': Türkiye'de Demokrasi Sorunu," *Doğu Batı: Kamusal Alan*, Sayı: 5, Kasım-Aralık-Ocak, 1998-1999, s. 57-72.

16 Modern sonrası söylemlerin ısrarla betimlemeye çalıştığı "tarihin ve/veya ideolojinin sonu" savları, gerçekte, toplum-mimarlık ilişkilerini tarifleyen "üst-dil" tartışmalarını da zayıflatan bir söylem olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin bkz. Lyotard, J.F., *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989.

17 Örneğin, iletişim devrimi ürünü yeni metropolis, radikal bir dönüşümle, "karşı kamusal," parçacı-yeni cemaatçi olarak tanımlayabileceğimiz bir oluşumu örgütlemektedir. Tahrip edici böylesi bir dönüşüm, ancak, "toplumsal bilinç ve vicdanın" karşısında erimeye yüz tutabilir. Sanırız, Virilio'nun da üstünde durduğu "bilinç," "kamusalın" mekânsal, sosyal ve her şeyden öte, politik anlamda yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. P. Virilio, *Open Sky*, çev. By Rose, J., Verso, New York, 1999. Benzer bir tartışmanın yürütüldüğü başka bir yazı için, bkz. G.A. Sargin, "Concluding Notes," *Nature as Space: (re)understanding Nature and Natural Environments*, ed. G.A. Sargin, MFY Press, Ankara, 2000, 149-163.

na yapılan her türlü açıklama, parçacılıktan uzak; ancak, çoğulculuğu reddetmeyen bir üst-dil yardımıyla, somut sorun alanları üzerine gidebilmenin bir aracı haline gelebilmelidir. Örneğin, kentin sosyal veya kültürel niteliğini analitik bir yöntemle “resmi” tarihten soyutlayabilen bir araştırmacı, kıyıda bırakılmış sosyal aktörlerin, kentsel mekânların üretilmesi, tüketilmesi ve dönüştürülmesi süreçlerindeki rolünü de daha iyi kavrayacaktır.

Sonuçta, kapitalist kentte cephelenen burjuva kamusalının hegemonik çatışmaları resmettiği savı, kenti oluşturan nesnel değerlerle, kentliye ait toplumsal anlatıların - ideolojik-kurgusal üst-söylem ve/veya parçalı, kaypak, edilgen-saldırgan alt-söylemlerin- ne olduğu sorusunu da gündeme getirmelidir.¹⁸ Kentin “cismi” yapısı ve onun geleceğine ilişkin mekânsal tasarımlar, kentin kolay okunur gerçekliği üzerinedir; ancak, mekânı tüketen kentlinin bağlı olduğu toplumsal örüntüler, mekânın “aslen” sosyal olduğunun da habercisidir. Bir diğer anlatıyla, kentsel mekânın nesnel gerçekliği, sosyal düzenekle karşılıklı bir ilişkiler sistemi geliştirecektir. Gerçekte, nesnel ve sosyal olanın birlikteliğini sorgulayan Lefebvre, bu anlamda indirgemeci bir söylemden uzaklaşarak, burjuva kamusal mekânın üretilmesi ve/veya tüketilmesine dair politik bir haritayı ustalıkla önümüze koyar ve yukarıda betimlemeye çalıştığımız kamusallığın karşıtlık ve karmaşıklıklarını da, sosyal aktörlerin kimliği aracılığıyla açığa vurur.¹⁹

18 Bütün bunların ışığında denilebilir ki; toplumsal olandan ayrı düşünilemeyen kent ve kentli, Simmel'in tüm öngörülerine karşın, kamusal bir olgu olarak hâlâ karşımızda durmaktadır. G. Simmel, “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, *Cogito: Kent ve Kültürü*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, No: 8, Yaz, 1996.

19 Lefebvre'e göre, kent, yapmaya/kullanmaya, kavramsal önermeye ve mekânı algısal deneylemeye dair üç önemli düzlem üzerine kuruludur. Bu üç düzlemin birlikteliği ise, nesnel ve sosyal mekânın anlaşılması için çok önemlidir: H. Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford/ve Cambridge, 1991.

Lefebvre'e göre, ekonomik bir düzeneğe gereksinim duyan mekânsal uygulama, gerçekte, kurumsallaşarak üst-yapıyı oluşturan sosyal aktörlerin müdahalesini de işlevsel kılar. Devlet ve yönetme erkini paylaşan kurumlar -devletin işlerliği ve güvenliğinden sorumlu aygıtlar, politik söylem merkezleri, yerel yönetimler ve benzeri seküler veya dinsel oluşumlar- bir anlamda, kentin nasıl olması gerektiğini planlayan güç merkezleridir ve egemen veya değil, tüm görüşleri gündelik hayatın içerisinde yeniden üterek, kenti dönüştürürler.²⁰ Bir diğer tanımlamayla, kentin öngörüsü, politik erkin kurumlarında biçimlenecek, uygulama aşamasında ise, politik güç müdahaleyi "uygun" ve "meşru" kılacaktır. Bize göre de, Habermas ve Sennett'in ısrarla tartıştığı kapitalist muhafazakârlık ve kent arasındaki ilişki, bu tür bir okumayla açıklanmalıdır. Ancak bu noktada, "kapitalist düzen ve kültürel paradigmanın, farklılaşmayı imkânsız kıldığı" savı da, bir kez daha gözden geçirilmelidir. Özellikle kapitalizme göndermeyle, özgürleştirici süreçlerin sivil kamusal mekânları artık üretmeyeceği söylemi, gerçekte, bazı yazarlarca yinelenen politik bir tercihin sonucudur. Bu görüşe göre, burjuva kamusal alanı, egemen üretim düzeneği aracılığıyla kendisini meşru kılacak, sosyal ve mekânsal ütopyaalar ise, ilkesel olarak kapitalizmin beklentilerini tekrar edecektir. Mannheim'in ütopya-ideoloji ikililiği üzerinden hareket eden böylesi bir görüş, burjuva kamusal alanının kapitalist-endüstriyel ütopyaalarla kurduğu ardışık ilişkilere de dikkat çeker. Öte yandan, güçlü bir ekonomi politik çerçeveye oturmasına karşın, kapitalizme ve kapitalist mekânsal uygulamalara olumsuz bakan bu tür indirgemeci yaklaşımların, "direnc

20 Lefebvre'in görüşlerini "ideoloji" tabanında sorgulayan bir başka eser için, bkz. L. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Y. Alp ve M. Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

kültürü” ve özgürleştirici sosyal dönüşüm gibi sorun alanlarını cevapsız bıraktığı, dolayısıyla “hiç”çi bir felsefeyi de meşru kıldığı hatırlanılmalıdır.²¹

İşte bu noktada, Lefebvre’in, “müdahale” ve “karşı-müdahale” biçimlerini eşzamanlı sorgulayan kuramsal yaklaşımı önemlidir: ona göre, politik erkin önermelerini kendince tüketen sapkın kitle, “mekân sosyal bir kurgudur” savını tamamlayan bir diğer kategori olarak karşımızdadır.²² Kamusal mekânı ideolojik tercihiyle sahiplenene bu grup, aslında, iktidarın sosyo-mekânsal önermelerine direnen, eleştirel bir alanın temsilcisi olarak kabul edilmelidir. Bu ikili durum, şiddeti ve tecavüzü, politik erkin aygıtlarıyla harekete geçiren sosyal aktörlerle, şiddete uygunlaştırmayla (appropriation) karşılık veren özgürleştirici kitle arasındaki mücadeleyi betimler. Bu aşamada, Althusser’in tanımladığı “yarı-özerk” üstyapının, ekonomik “tahakküm”ün baskın olduğu alanlar da bile, yukarıda tanımlamaya çalıştığımız “sapkın kitle”ye yer verdiği söylemi, bizim için, geçerlilik kazanmaktadır. Bu yeni çerçevede, ‘egemen’ gücünü tamamen yitirmemektedir; ancak, yanılısamanın yollarını açan mutlak bir ideoloji de, artık mümkün değildir. Dolayısıyla, kendi özgürleştirici söylemlerini üretebilen ve bunu karşı-ideolojik söylemlerle destekleyen, hegemonik ilişkilerden bahsedebiliriz.²³

Kısaca denilebilir ki, muhafazakâr/özgürleştirici karşıtlığının ürettiği böylesi bir süreç, Habermas’ın önerisine ters düşecek bir biçimde, “kamuoyu” ve “sağduyu”nun uzlaş-

21 G.A. Sargın, “Aklın Bir Anlık Durgunluğu: Sanallık ve Mimarlık Üzerine Tezler,” *Mimarlık ve Sanallık*, ed. U. Tanyeli, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2002.

22 Sapkın kitle bizim önerdiğimiz bir tanımdır. Ancak, bu kitlenin hareket biçimleri için, bkz. H. Lefebvre, *The Critique of Everyday Life*, Verso, New York, 1991.

23 L. Althusser, 1989, *Öğretici*, PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

macı kültüründen uzaklaşacak ve “hegemonik” çatışmalarla tanımlı burjuva kamusallığını cepheye sürecektir. Bu aşamada hegemonyayı, bizim için önemli olduğunu düşündüğümüz yönüyle kısaca tartışmak gerekir.²⁴

Kamusal Alan ve Hegemonya

Gramsci'ye göre, hegemonya alışlagelmiş ideolojik çatışmaların üstündedir ve güç ve toplumsal örüntü arasında süregelen ilişkileri, “gündelik hayata” göndermeyle ‘deşifre’ eden bir üst-dili tanımlar.²⁵ Bir diğer deyişle hegemonya, gücü temsil eden toplumsal aktörler arasında, sürekliliği olan, politik bir eylemselliğin kendisidir ve söylemsel atıflar ve ideolojik tercihler arasında süregelen iç çatışmalar ve karşıtlıklar üzerine kurulmuştur.²⁶ Genel anlamda, Gramsci'nin öne sürdüğü kuramsal katkı, Habermas'ın da tartıştığı, muhafazakârlık-özgürleşme benzeri karşıtlık ve karmaşıklıklarının izini sürerek, burjuva demokratik toplumlarda, “baskı ve onay” ikililiğine dayanan “iktidar” biçimlerini yeniden okumaya çalışır. Ancak bunu yaparken, ünlü düşünür, güç ilişkilerinin mekaniğini geleneksel ideoloji tartışmalarından uzaklaşarak açıklar ve politik temsiliyetler aracılığıyla, toplumsal aktörler arasında, sınıf çatışmasından aykırı, düzenli bir “gerilim” olduğunu savlar. Bu noktada, politik gerilim, ‘baskı’ya olduğu kadar, ‘direnme’ ve ‘mücadele’ye de izin veren yeni bir tanım kazanmalı, dolayısı-

24 Detaylı bir araştırma için: A. Gramsci, *The Modern Prince and Other Writings*, International Publishers, New York, 1983. Ve bkz. A. Gramsci, *Selections from Political Writings: 1910-1920*, ed. Q. Hoare, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1977.

25 S. Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni, Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

26 A. Gramsci, 1983, s. 4. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

la, politika, kamusal alan ve mekân üzerine bildik yorumlardan da araştırmacıyı uzaklaştırmalıdır.

Habermas ve Sennett'in açıklamaya çalıştığı muhafaza-kârlık-özgürleşme, resmi-sivil git geline sıkışan burjuva kamusalılığı, kısaca, Gramsci'ci bir okumaya gereksinim duyar; ancak bu noktada, tarihsel blokların kamusal alan/mekâna tavırlarının farklı olacağı bir kez daha hatırlanmalıdır.²⁷ Egemen sınıf (veya grup), "baskı ve onayı," gerek özgürce ve meşru yollarla, gerekse ideolojik yanılsamanın araçlarıyla uygulayacak, mekânı, kapitalist örüntünün dilettiği biçimde üretecektir. Bu aşamada, politik erki edinmiş aktörler, öngörülerini uygulayabilmek adına, tehlikeli olduğu varsayılan "öteki"ni kontrol etmeye çalışacak; yeri geldiğinde de, Foucault'nun kendi anlatımıyla, "sapkın" bireyleri ve mekânlarını "disipline" edecektir.²⁸ Hegemonik yöntemlerle kentin kamusal alan/mekânlarını kontrol edebilmek, kapitalizm ve onun sürdürülebilirliğini sağlayan devletin sürekliliği açısından çok önemlidir -meşruiyet krizi, üretim ilişkilerinin mekânsal üretimle sürdürülemediği anlarda ortaya çıkacaktır.

27 Soja'ya göre, örneğin, devlet gündelik hayatı, yerel direniş gruplarının güçlerini ve politik eğilim ve mekânsal sınırlar arasındaki ilişkileri ısrarla kontrol eder. Öte yandan, kapitalist sosyal ilişkilere, toplumsal üretime ve tüketime, kentsel hareketliliklere yönelik yerel mücadele, direncin mekânlarını artıran bir özellik olarak değerlendirilmelidir. E.W. Soja, *Postmodern Geographies; the Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, Londra ve New York, 1990.

28 Çağdaş bir yorumlamayla endüstri-sonrası dönem, birçok yazar tarafından, sınırsız anlatılar (*narrations*) tarafından yeniden-üretilen "güçler oyunu" olarak anlatılmaktadır. Güç bir anlamda, diller arası devam eden bir oyunu da tanımlar. M. Foucault, *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*, Pantheon Books, 1972. Mekân ve disiplin arasındaki en çarpıcı örnekleri, Michel Foucault'un çalışmalarında bulmak olası. "Panopticon", bu anlamda bireyin mekânsal kısıtlılığı ve toplumun sosyal kontrolü arasında ilginç bir tezi savlar. Delilik ve cinsel kısıtlamalar da, mekânsal karşılıkları bulurlar. Örneğin, güç ve sosyal mekân arasındaki ilişki düzlemi için, bkz. M. Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of Prison*, Vintage Books, New York, 1979.

Öte yandan, hegemonya “uzlaşma ve onay” adına, sapkın kitle tarafından kullanılan popüler direnişe, kısmen de olsa izin verecektir: burjuva toplumu, bir başka anlatıyla, iki önemli cepheyi eşzamanlı kullanarak, popüler kültürce içselleştirilmiş özgürleştirici söylemleri de, pragmatik nedenlerle kamusal alana davet etmek zorundadır.²⁹ Gramsci’nin burada özellikle üzerinde durduğu gerçek, sosyal ve mekânsal bir dönüşüme ilişkin bilincin, toplumun popüler imgeleleriyle barışık anlatılara gereksinim duyacağı üzerinedir. Ona göre, gündelik hayatın mekânsal uygulamalarıyla örtüşük böylesi bir otonomi, bir anlamda, resmi kamusalda sivil kamusala kayışın da habercisi olacaktır. Dolayısıyla hegemonya, burjuva düzenineğin içsel karmaşıklığından kaynaklanan bir çift-başlılık sonucu, sosyal dönüşümün gerekli koşullarını, karşı koyabilmenin araçlarıyla birlikte sosyal aktörlerin kullanımına, gizil veya değil, verebilecektir.

Hegemonya öte yandan, salt burjuva toplumlardaki aykırılıkları ve sapkınlıkların olasılıklarını değil, kültürel politikadaki (cultural politics) dönüşümleri ve süregelen dönüşümlerin algısal etkilerini de açıklayacaktır. Dolayısıyla burada asıl işlenmesi gereken, çatışmalarda yer tutan tarafların algısal haritalarını, “direnişin” biçim ve içeriği üzerinden açığa vurmaktır. Gramsci’ye göre direniş (resis-

29 Popüler direnç farklı bir mekânsal “ilhak” tipolojisine gereksinim duyacaktır. Bu, de Certeau’nun tanımıyla, “taktiksel” bir yöntemdir ve “sinsi” olanı davet eder: ona göre, baskı ve tahakküme karşı en etkili yöntem “uygunlaştırma” sürecidir. Egemen olanın meşruiyetine ve gücüne karşı koyabilmek, zor bir uğraşıdır ve bu bağlamda uygunlaştırma, kaypak, yerleşik olmayan, zamana kayıtsız, ancak etkili bir araçtır ve kentsel mekânın gerek zihinsel algısında, gerekse üretiminde, aykırı bir düzeneği örgütler. Uygunlaştırma, kısacası, mekânı “işgal” ederek, kendi gereksinimleri doğrultusunda onu dönüştürmeye zorlayacaktır. Günümüzde çağdaş kentler, politik strateji ve taktiklerin adeta söylencesel alanlarıdır. Bu konuda detaylı bir çalışma için, bkz. M. De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles and London 1984. İnternet Arşivi - <https://rantey.org>

tance), tek başına çatışmaları sonuçlandırabilecek bir olgu veya yöntem değildir; tam tersine sosyal aktörün özgürlüğünü imleyen politik bir metafordur. İdeolojik bir oyuna taraf olarak, bir tür aidiyet hissiyle hareket eden toplumsal aktörlerin mücadelesi, sanırız, yukarıda açığa çıkan metaforun da kendisi olacaktır. Kısacası, direniş ve mücadelenin bağlayıcılığı altında, Gramsci tarafından olumlayıcı bir okuma önerilmekte, sosyal aktörlerin baskı ve onaya karşın, göreceli özgürlüğü savunabilecekleri düşünülmektedir. Bütün bunların ışığı altında ise, muhafazakâr sosyal düzene başat, aykırı toplumsal ve mekânsal uygulamalardan bahsetmek artık olasıdır: böylesi bir sürecin, toplumdaki dengeleri yeniden düzenleyerek, güç ilişkilerini altüst edeceği de söylenebilir. Ancak, bu tür bir sosyal hareketliliğin, kapitalizmin başka bir ekonomik modele dönüşeceğini muştulayan devrimci bir niteliğe kavuşamayacağı, daha çok parçacı bir başkaldırıcı örgütleyeceği görülmelidir. Gramsci'ye göre hegemonya, mevcut düzende süreklilik içeren bir çatışma biçimine yol verecektir; bu nedenle, öncü (avant-garde), radikal veya devrimci dönüşümlerden de uzak kalacaktır. Öncü hareket, üretim ve dağıtım ilişkileriyle çatışmayı göze alan, zaman ve toplumsal koşullarla sınırlandırılmamış bir eylemsellik, hegemonya ise, sosyal aktörlerin direnişlerine izin veren pragmatik bir söylem ve uygulama alanıdır. Bazı yazarlara göre parçacı direniş, aslında, karşı-hegemonya'nın kendisidir ve aykırı gerçekliği ve bu gerçekliğe bağlı sapkın eylemi tariflemeye çalışan kültür-politik bir tepkidir. Böylesi bir oluşumun altında yatan şey ise, burjuvanın sırtını dayadığı 'sağduyu' ve Habermas'ın liberal uzlaşmasından kopmuş, örgütlü farklılıklardır. Karşı-hegemonya, bir diğer anlatıyla, burjuva toplumlarında gizil kalan sapkınlığı, politik bir mecra da kimliğini kurgulamaya çalışan, özgür bireyle birlikte öne çık-

rır. Karşı-hegemonya, dolayısıyla, eleştirel bir kamusal alanın habercisi olabilir ve sosyal dönüşüm için gerekli olan mücadeleyi de örgütleyebilir.³⁰

Hegemonya, bu anlamda, Gramsci'nin "durum(lar) savaşı" (war of positions) olarak adlandırdığı, idea'ların, uzun-süreli çatışmasına bize geri götürecektir. Dolayısıyla direnme ve mücadele, egemen görüş, değerler ve inançlara yönelik, uzun erimli bir şiddeti uygulamaya koyacak, gündelik hayat içerisinde sosyal bölünme ve sınırları anlatan ve uygulayan bir karşı-müdahale biçimlerini de örgütleyecektir. Bu süreçte hegemonya, devrimci bir parçalanma ve dönüşümü göreve çağırmasa da, parçacı bir başkaldınyı ve karşı koymayı gündelik hayatın devinimlerinde içselleştirerek, kentliye sunabilecektir.³¹ Toplumsal direnç belki de bu noktada, kamusal alanı yeniden tanımlayarak, ideolojik ve sivil kamusalılık arasında salınan kent mekânlarını çözebilecek ve muhafazakâr/tutucu olmayla, özgürleştirici/devrimci olma arasında sıkışan politik gel gitlerin ilişki biçimlerini yeniden dokuyabilecektir. Bu şüphesiz ki, hem Habermas'ın hem de Sennett'in ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda örneklediği, çoğulcu bir toplumsal çözülmeye, yeniden yöneliş anlamına da gelmektedir.

Sonuç olarak, hegemonya toplumda mevcut güç ilişkilerini yeniden kurgulandırarak, kapitalist örüntü ve devletin yanında, farklı olanın da meşruiyet kazandığı kamusal

30 Sosyal aktör ve çevresi arasında var olduğu savlanan hegemonik ve karşı-hegemonik ilişkiler için, bkz. G.A. Sargın "Nature of Resistance and Counter-Hegemony in Post-Structural Society", *Nature as Space: (re)understanding Nature and Natural Environments*, ed. G.A. Sargın, ODTÜ MFY Press, Ankara, 2000.

31 Benzer bir önermeyi, Kuzey Amerika bağlamında tartışan başka bir çalışma için, bkz. G.A. Sargın, *Nature and Ideology in Middle Landscape: Politics in the Perception of Nature in American Environmental Design Discourse*, yayımlanmamış doktora çalışması, PhD Thesis of Wisconsin-Madison, ABD, 1996.

alanları politik bir dille yeniden anlatır. Gramsci'nin umutla göreve çağırıldığı ve direnişi de barındıran bu yeni durum, parçacı bir dönüşüme yol açabilecek ve bunu başarabilmek için de, köktenci bir yıkıma gereksinim duymayacaktır. Bir anlamda, Lefebvre'in öykündüğü gündelik hayatın özgürleştirici uygulamaları, sosyal dönüşümün altın anahtarına sahiptir ve geçerliliğini, Gramsci'nin, 1920'lerde olgunlaştırdığı, "hegemonya"da bulacaktır.³²

Kamusal Kimlik ve Bellek

Sanırsınız, yukarıda özetlediğimiz Gramsci'ci okuma yöntemi, Türkiye ve kamusal tartışmalarında başvurabileceğimiz kuramsal bir çerçeveyi de sunmakta. Öte yandan, Türkiye bağlamında da hegemonik çatışmalarla tanımlı burjuva kamusalını sorgulamadan önce, önemli olduğunu düşündüğümüz ve kitabımızda işlediğimiz birkaç noktaya daha açıklık getirmeliyiz. Açıkladığımız gibi, kamusal alanda yer tutan politik çatışmanın tarafları, dahil oldukları örgütlerin algısal haritalarını işaret dilleriyle yeniden üreterek, gerektiğinde "kültürel şiddet"i, bir arakesit olarak kullanıma açacaktır.³³ Çatışmanın sürekliliği ve politik yapısı göz önüne getirildiğinde, bu aşamada tarafların "kimlikleri" önemlidir. Kimliğin tasarlanması ve işlevsel kılınması, gerek baskının gerekse uzlaşmanın kabul görür bir zemin kazanabilmesi için vazgeçilmezdir ve Lefebvre'in de betimlediği gibi, "toplumsal bellek"le doğrudan ilintilidir.³⁴ Lefebvre'in bellek ve kentsel artefak arasında kurdu-

32 Gramsci dönemi İtalya'sının, kültürel-mimari anlatımı için, bkz. G.A. "Sargın, Devrimci Direniş ve Sıradan Faşizm Arasına Sıkışmak: İtalyan Fütürizmi", *Arredamento Mimarlık*, Şubat 2001, s. 86-90.

33 J. Fiske, *Power Plays, Power Works*, Verso, Londra-New York, 1994.

34 H. Lefebvre, 1991, s. 4. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ğu ilişkiyi, daha sonraki bölümlerde sorgulayacağız; ancak, belleğin kullanımı ve kimliğin tasarımlarıyla ilgili olarak, bu noktada Halbwachs'ın fikirlerine de kulak vermemiz gerekir.³⁵ Halbwachs'a göre, unutma ve/veya hatırlama süreçlerine bağımlı olarak, birey içinde bulunduğu kültürel çevrenin değerleriyle özdeş bir kimlik tasarımına gidecektir. Bu, bireyin, "aidiyet" hissini kuvvetlendirecek, sosyal grubu ise diğerlerinden ayırarak, tutarlı toplumsal davranış biçimlerini örgütleyecektir. Ancak, Halbwachs'ın özellikle üzerinde durduğu ve Anderson tarafından da desteklenen şey, gerçeklikle ilişkisi olmayan kültürel biçimlerce desteklenen "ulus-devlet"lerin kendisidir.³⁶ Bu görüşe göre, Türkiye benzeri ulus-devletler, çoğu zaman, mekânsal uygulamalar yardımıyla hatırlar veya unutulur: örneğin, yönetim erkini elinde tutan kadro, öngördüğü sosyal-ütopuyla çakışan mekânı hedefleyecek; kentsel artefaklar yardımıyla da, meşru kıldığı belleği kamusal bir olgu olarak, sıradan kitleyle paylaşacaktır.³⁷

Yukarıda tanımlanan çerçevede hatırlanılması gereken, tasarlanan belleğin koşulsuz ve tek başına kalamayacağı gerçeğidir. Hegemonik olanla, karşı-hegemonik arasındaki "tahakküm" ve "uygunlaştırma" mücadelesi, belleğin sabit, değişmez bir olgu olduğu savını yalanlarcasına, çoklu "bellekler" savaşına da yer verecektir.³⁸ Özetle, egemen karşı-sında, aykırı bir kültürel kimliği oluşturma çabasını sürdüren ve karşı-hegemonyayla direnen sapkın kitle(leri) bulacaktır. Karşı-hegemonya, yeri geldiğinde ideolojik haritalar

35 M. Halbwachs, *On Collective Memory*, ed. Lewis A. Coser, University of Chicago Press, Chicago, 1992.

36 B. Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

37 P. Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

38 G.A. Sargın, 1999 tarihli PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yardımıyla, çatışmada taraf olabilmenin gücünü kendinde saklı tutarak, bellek(ler) yardımıyla, mücadelenin imgeler dünyasını kayıtsız bir şekilde değiştirecektir. Şüphesiz ki, böylesi bir sürecin yaşandığı yerler kamusal mekânlardır ve Lefebvre'e göre de, örneğin, "kentsel anıtlar," belleğin cismi varlığını bulduğu en önemli yapısal elemanlardır.³⁹

Türkiye'de Kamusalılık ve Kültürü

Yukarıdaki açılımlar bağlamında, kamusal alan ve mekânların Türkiye'deki politik serüveni ve günümüzdeki işlerliği, bu yazımızın ikinci önemli ayağı olacaktır; çünkü, onsekizinci yüzyıldan bu yana, özgürlükçü/muhafazakâr karşıtlığında bir denge gözeten ve bunu kentsel mekânlarda arayan kamusal alan, Türkiye benzeri ve Batı'ya görece aykırı toplumlarda, yeniden tartışılmayı beklemektedir.⁴⁰ Bazı yazarlara göre, Habermas ve Sennett'in tanımladığı kamusalılık, Türkiye özelinde gerçekliği olmayan bir sorun alanıdır: Osmanlı geleneği Cumhuriyet'e kadar, cemaat sistemine dayalı parçalı bir kamusal alanı göreve çağırmış; Kemalist

39 Kimlik ve belleğin birlikteliği önemli bir arakesit olabilir; ancak, bizim için daha da önemlisi, hem kimliğin hem de belleğin, toplumsal bir kurgu olarak, hegemonik ve karşı-hegemonik çatışma süresince, tahakküm ve uygunlaştırma anlarında etkin kılındığıdır. H. Lefebvre, 1991, *a.g.e.* Kent ve bellek tartışması için, bkz. A. Rossi, *The Architecture of the City*, MIT Press, Massachusetts, 1979. Postmodern bir söylem için, bkz. C. Boyer, *The City of Collective Memory*, MIT Press, Massachusetts, 1994.

40 Osmanlı geleneğinin parçacı-kamusal örüntüsüne karşı, onsekizinci ve özellikle ondokuzuncu yüzyılın yapısal değişiklikleriyle birlikte, sivil kamusal alanın çeşitlenmeye başladığı söylenebilir. Yasal düzenlemeler, yönetsel reformlar, ekonomik alandaki değişiklikler, eğitimde görülen iyileştirmeler, Osmanlı kamusal alanını etkileyen tarihsel unsurlar olarak karşımızdadır. Politik kamunun oluşumuna yol açan böylesi bir gelişme, yazımızın nesnesi olmayacaktır. Osmanlı'daki kamusal alan değişimi için, bkz. Ö. Çaha, "İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü," *Doğu Batı: Kamusal Alan*, Sayı: 5, Kasım-Aralık-Ocak, 1998-1999, s. 73-93.

söylem ise, parçacı kamusalılığı yeniden-üretmek, politik anlamda, merkez çeper ilişkisini sil baştan çizen bir oluşumu meşru kılmıştır.⁴¹ Bazı yazarlara göre de, kamusal alan tanımını, burjuva olmayan ancak, burjuva gibi düşünen ve tarihsel kökleri İttihat ve Terakki'ye uzanan bir çeşit püritanist *élite* kitleden alır ve Batı kamusalığının ondokuzuncu yüzyıldan beri ürettiği “çelişkiyi” ısrarla Osmanlı cemaat geleneğinin üstüne yamamaya çalışır.⁴² Öte yandan bir başka cepheye göre de, Tanzimat'la başlayan süreç ve onu takip eden Cumhuriyet, cemaat sisteminin kırıldığı ve sivil toplum inisiyatifinin toplumsal örgütlenmeyi ve ona bağlı kentsel düzenlemeleri ele geçirdiği bir dönemdir.⁴³ Tarihsel savların çeşitliliğine karşın, bize göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin “ulus-devlet” olma çabasıyla, biçimsel anlamda da olsa bir “Modernite Projesi”ni içselleştirmeye çalıştığı ve Batı merkezli kamusal alan tanımının, devletin seçkin grupları tarafından kabul gördüğü görüşü ağırlık kazanmalıdır. Bir diğer anlatıyla, yönetim erkini elinde tutan seçkin grup,

41 Habermas ve daha sonraları da Sennett'e göre, yirminci yüzyıl, devlet tekelinde yoğunlaşan iktidarın parçalanmaya başlamasına tanıklık eder. Bu dönemde öznel olmayan devlet otoritesine koşut, toplumsal düzenini kurmaya çalışan dinsel yarı-dinsel veya politik alt-gruplardan bahsetmek sanırız yanlış olmaz. Bu tür parçalı oluşumların kendi özel bağlamlarını oluşturmaya çalıştıkları, burjuva devrimleriyle aşılamayan cemaatleşme biçimlerine, yeniden yönelindikleri söylenebilir. Mahcupyan'a göre, Osmanlı sosyal ve idari yapısı, cemaatlerin örgütlü bir birlikteliği üzerine kuruludur ve ondokuzuncu yüzyılın sonuna dek geçerliliğini koruyarak, sistemin sürekliliği adına kendi gerilimlerini başarıyla yeniden-üretmiştir. Belki de bu geleneğin kırılma noktası, bir burjuva devrimi niteliğinde olan Kemalist harekettir. E. Mahcupyan, “Osmanlı'dan Günümüze Parçalı Kamusal Alan ve Siyaset,” *Doğu Batı: Kamusal Alan*, Sayı: 5, Kasım-Aralık-Ocak, 1998-1999, s. 22-47.

42 S.S. Ögün, “Kamusal Hayatın Kültürel Kökleri Üzerine: Sennett, Habermas ve Abdülaziz Efendi,” *Doğu Batı: Kamusal Alan*, Sayı 5, Kasım,-Aralık-Ocak, 1998-1999, s. 49-55.

43 Kamusal alan ve modernite projesi arasında örüntüler oluşturarak, bu konuyu en fazla irdeleyen yazarlardan bir tanesi de İlhan Tekeli'dir, örneğin bkz. İ. Tekeli, *Modernite ve Türkiye'nin Kuruluşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

“burjuva kamusallığını” cumhuriyetçi bir söylem ve ulus = toplum ilkesiyle tasarlayarak, meşruiyetini ve daha da ötesi temsiliyetini, kendi otoritesinde bulmuştur. Bu durumda, planlanan kentlerin kamusal yüzleri, sonuçta burjuva tasarımlarıdır ve ilkesel olarak “özgürleşmeyi” ve “muhafazakârlığı” hem politik hem de ekonomik anlamda sürdürmeyi öngörmektedir. Cumhuriyet’le birlikte Türk kentlerinde görülen toplumsal ve mekânsal karmaşıklık, ağırlıklı olarak burjuva kamusallığının kendi iç çelişkilerinin tarihsel sonucudur ve bu çelişkilerin yarattığı hegemonik çatışmaları, kentin dinamiklerini anlamak adına izlemek gerekir.

Bir başka bakış açısıyla da, Cumhuriyet’le birlikte aşılana- maya çalışılan burjuva kamusallığı, “resmi kamusallık” ve “sivil kamusallık” arasında süregelen bir salınımın nesnesi olmaya adaydır ve Türkiye kentlerinde deneylenen kamusal mekân sorunu da, böylesi bir çelişkinin cepheye sürdüğü karmaşıklıklar ve karşıtlıklar üzerine oturur. Belki de, Çaha’nın ayırdına vardığı resmi ve sivil ikililiği, kamusal alanın muhafazakâr ve/veya özgürleştirici kimlikleri arasında süregelen çatışmayı resmetmesi açısından önemlidir.⁴⁴ Denilebilir ki, öncelikli olarak başkentle özdeşleşen Cumhuriyet kamusallığı ve Ankara kenti özelinde temsil edilen kamusal mekân tasarımları, burjuva kamusallığını kendi iç çelişki ve çatışmalarıyla birlikte ulusal gündeme taşıyarak, resmi ve/veya sivil olma hali arasında takılıp kalır: yeni kamusal kent Ankara, yukarıda tanımladığımız biçimde, birbiriyle çatışan söylemleri ve söylemsel uygulamaları mekânsal bir düzlemde yeniden üretmektedir. Örneğin, Habermas’ın muştuladığı demokratik sivil kamusal-

44 Çaha’nın “ideolojik ve sivil kamusal” ayrımının önemli olduğunu düşünüyoruz; ancak önermesinin, Türkiye’nin tarihsel koşullarını açıklamakta yetersiz kalması ve sivil kamusallığı, üst-dillerden bağımsız bir “kargaşa” olarak yorumlaması, tezi için güçlü bir argüman değildir. Öttinger, 1998-1999.

lık, Cumhuriyet'in de ilkeleri arasındadır; öte yandan devrimin operasyonel süreci, sivil kamusallığın kısmen de olsa, devletin seçkin grubunun tasarladığı resmi kamusallığa kaymasını meşru kılar. Ancak bazı yazarlarca, resmi kamusal alanın, Osmanlı geleneğinin örgütlediği ve cemaatleşmeyi çağrıştıran parçacı kamusal modele denk tutulması veya sivil kamusallığın eşitlikçi (egalitarian) değil de çoğulcu (pluralist) toplumların aracı sayılması, devrim koşullarının ve öykünülen sosyal tasarımın iyi anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Yetkenin tek bir partide toplandığı ve toplumun, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bir üst-kimliğe göndermeyle tasarlandığı, gerçekçi bir saptama olabilir; ancak bu üst-dilin Aydınlanma ve modernite projesiyle kurduğu ardışık ilişki biçimleri de göz ardı edilmemelidir.⁴⁵ Bununla birlikte, muhafazakâr ve devrimci, resmi ve sivil sarmalındaki yeni kamusal kent, salt bir burjuva projesi olan moderniteye değil, Bozdoğan'ın da savladığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi iç dinamiklerine de yaslandığı unutulmamalıdır. Bozdoğan'a göre, modernite projesinin sorgusuz ithal edildiği görüşü, yeni ulus-devletin nesnelliğini ve çatışmaları hazırlayan, sürdüren sosyal grupların özelliklerini görmezden gelen bir söylemi cepheye sürer ve dolayısıyla, tarihsel anlamda indirgemecidir.⁴⁶ Bu tür indirgemeci yaklaşımlardan kurtulabilmek, sanırız kentlerimizin deneylediği çatışmaların gerçekçi bir şekilde resmedilmesini ve çatışmalarda cephe tutan farklı sosyal aktörlerin doğru tanımlanmasını gerektirir. Daha da ötesi, çatışmanın hegemonik bir sürece yaslandığı, "tarafkâr"

45 Detaylı bir çalışma için bkz. Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. 1997, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 1997.

46 S. Bozdoğan, *Modernism and Nation Building, Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 2001.

sosyal aktörlerin ise, Gramsci'nin de adlandırdığı gibi, politik kimlikleri olan tarihsel bloklar olduğu belleğimizde özellikle yer tutmalıdır.

Sonuç olarak, muhafazakâr ve/veya özgürlükçü, resmi ve/veya sivil kamusal, gerek Habermas'a gerekse Sennett'e göndermeyle, sosyal aktörlerce yeniden üretilen kategorilerdir ve Ankara kenti de, bize göre, bu tür kategorileri eşzamanlı barındıran sosyal-mekânsal bir kurguyu içselleştirerek günümüze kadar taşır. Bir diğer açılımla, kentsel mekânlarımıza ilişkin söylem ve uygulamaların, “resmi” ve “sivil” alanlarla örtüşük, “muhafazakâr” ve “özgürlükçü” açılımları eşzamanlı ürettiği savı, gerçekte, farklı sosyal aktörlerle kurulan çok-boyutlu, ilerici/tutucu, demokratik/karşı-demokratik, devrimci/karşı devrimci, seküler/politik İslâmcı, devletçi/liberal benzeri ilişkiler yumağından hareket etmelidir.⁴⁷ Örneğin, erken cumhuriyet döneminde kentsel üretim söylem ve biçimleri, sivil bir kamusalığın uzantısı olmakla birlikte, resmi kamusal söylem ve söylemsel yaptırımların eşzamanlı bir temsiliyetidir. Anadolu'ya ve özellikle başkent Ankara'ya sorgusuzca yayılan resmi kamusal kimlik oluşturma özlemi, Gökalp'in bile, kamusal binaların “nasıl olması gerektiği” yönündeki politik öngörülerıyla daha da belirginleşir.⁴⁸ Dolayısıyla resmi

47 Mimarlığımızın böylesi bir çatışmada nerede durduğu ise öncelikli bir konudur, ancak yakın zamanda Türk mimarlığı, artan bir ivmeyle operasyonel gücünü yitirerek, farklı disiplin ve alanlar tarafından örgütlenen güçler çatışmasında, meşru bir taraf olamamanın burukluğuyla, bütüncül bir teslimiyeti kabullenmiştir. Sonuç olarak, mimarlığımız ve kentsel müdahalelerimiz sivil kamusal alanı yaratabilme süreci, yöntemi ve politik gücünden tamamıyla uzaklaştırılmıştır.

48 Türk Ocağı binası jüri formasyonu ve yapım sürecinde Atatürk'ün bina ziyaretleri bugün arşivlere geçmiş belgeler olarak karşımızda durmaktadır. Ziya Gökalp'in, Arif Hikmet Koyunluoğlu'nun yapısını, politik tercihlerinin bir uzanımı olarak gördüğü bilinmektedir. Atatürk'ün düzenli ziyaretlerinde ise, yapının mimar üsine özgü bir yapıdır. Ağsıda kapıların day.

tarihimizde yer edinen, kurumsallaşmış ideolojik tavır ve ona başat yarı-devrimci mimarlık söylem ve uygulamaları, aslında, yeni cumhuriyetin ülküsünde var olan ve Habermas'ın metinlerinde tanımlı, burjuva kimliğini üstlenmiş “kamusal insan” bağlamında tekrar düşünülmelidir. Kent-sel anlamda kendisini daha da belirgin kılan bu “idea,” çoğu yazarın tanımlamaya çalıştığı, “Aydınlanma,” “modernleşme” veya “modern ulus ve kimlik” yaratma sürecinin de bir parçasıdır ve bu büyük sav, kamusal Türk insanı projesi üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁹ Benzer bir yaklaşımla, Tankut'un Ankara özelinde ısrarla betimlediği gerçek, kamusal insan modelinin Türk kentlerinde üretilme süreci üzerine-dır. Ankara'nın başkent kimliğiyle, yirmi bin nüfuslu küçük bir kasabadan çağdaş bir kente dönüştürülmesi tasarımı, salt yapısal bir dönüşümü değil, sosyal niteliği olan kamusal bireyi ve onun mekânlarını planlayabilmenin öngörüsü olarak değerlendirilmelidir.⁵⁰

Erken Cumhuriyet döneminden günümüze uzanan kent tarihimiz, yukarıda verdiğimiz karışıklık ve karışıklıkları, hegemonik çatışmalarla zenginleştirerek, “kamusal” tanımını daha da “çetrefilli” bir zemine taşımıştır. Cumhuriyet kentlerimiz, 1920'lerde öngörülen kamusal alan/kamusal insan tasarımlarını destekleyen bir yöntem ve politik tercihi yeniden üretirken, öte yandan var olan değerleri de kendinde kayıtsızca tüketmiş, “kamusal alan,” ideolojik tercihlerin temsili atıflarından öteye gidememiştir. Bu süreç içerisinde örneğin, resmi kamusallıktan sivil kamusallığa geçişin önemli tasarımları, Halkevleri, karşı devrimci söylemlerin

49 I. Tekeli, “Bir Modernleşme Hareketi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması”, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Bozdoğan, S. ve Kasaba, R., İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

50 G. Tankut, *Bir Başkent'in Doğuşu: Ankara*, Kitaplar/Yayınları, İstanbul, 1993.

boy hedefi haline gelmiş,⁵¹ erken cumhuriyet ideolojisinin mekânsal temsiliyeti bağlamında üretilmiş kentler ise, günümüz yöneticileri tarafından, parçacı-ideolojik kamusallığın yer tuttuğu, sivil kamusal belleğin ise örselendiği, “cemaat”lere dönüştürülmüştür.⁵² Toplumsal sivil kimliğin zayıflatılması, bir anlamda Sennett’in tanımladığı, “kamusal insanın çöküşü” süreciyle de doğru orantılıdır.

Türk Kamusalılığına Geri Dönüş

Özetle, Türkiye bağlamında konu edilen kamusal alan ve mekânlarda, hegemonik/karşı-hegemonik, tahakküm/uygunlaştırma, ulusal/yerel ve bütüncü/parçacı gel gitleriyle tanımlı, politik çatışmaların varlığı ileri sürülebilir. Kitabımızın diğer yazıları da, zaten bu tür çatışmaların başkent Ankara’da “mevcut” olduğu savından hareket eder.⁵³ Ancak, tüm bu araştırmaları, bir tür “düşünsel çerçeve”ye hapseden ilke, “kamusal mekân”ın, salt “cismi” bir olgu olmadığı, politik bir zemine oturduğu ve sosyal-kurgusal bir bağlama gereksinim duyduğudur. Yazılarımız, “kamusal mekân,” “toplum” ve “politika” ilişkisi özelinde bir bütünü oluşturmaktadır ve başkent Ankara’nın da şans eseri seçil-

51 N.G. Yeşilkaya, *Halkevleri: Ideoloji ve Mimarlık*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999. Ve bkz., İ.Y. Keskin, “Cumhuriyet’in 75. Yıldönümünde Devrim Mimarisi Olarak Köy Enstitüleri’ne “Resmi Geçit,” *Mimarlık*, Mimarlar Odası, İstanbul, No:284, 1998, s. 8-14

52 G.A. Sargın, “The Architecture of Displacement: Notes on Monuments, Memories and Identities of a Nation-Capital-Ankara,” *4th International Others Connections Conference*, Beirut, Ekim, 1999. Ayrıca bkz. Ç. Keskinok, “Güvenpark ve Güven Anıtı Üzerine Söylemler,” *Mimarlık*, Mimarlar Odası, İstanbul, 1998, s. 39-40.

53 Kitapta yer alan diğer yazılar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümünde, tarafımızca yürütülen yüksek lisans çalışmalarının, derlenmesiyle elde edilmiştir. Doç. Dr. Cengizkan’ın yazısı ise bu çalışmaları bir üst-bağlamda yeniden değerlendirmek üzere kaleme alınmıştır. <http://rantey.org>

mediği görülecektir. Son üç yıldır, ODTÜ Mimarlık Bölümü, Yüksek Lisans Programı'nda sürdürülen tüm bu çalışmalarda, kente dair kamusal alan/mekânların sosyal niteliği bir anlamda “sınanmış,” politika ve hegemonya, kamusal alanların/mekânların örgütlenme süreçlerinde, dolaylı/dolaysız unsurlar olarak ele alınmıştır.

Bu noktadan hareketle, Batuman, Kızılay Meydanı özelinde, gerçekte, kentin sosyal bir tarihini yazmakta ve kentte var olduğu savlanan “hegemonik” ilişkilerin, gizli ancak etkin dışavurumlarını günümüze kadar resmetmektedir. Yenikent ve Kızılay, Batuman'ın yazısında, kamusal alan/mekân planlama/tasarlama süreçlerinin önemli bir temsiliyetidir ve salt mekânsal bir örgütlenmenin ötesinde, farklı sosyal aktörlerce ve değişken nedenlerle tüketilen kamusallığın kendisine dönüşmektedir. Bize göre de, kentin önemli bir kamusal yüzü olan Kızılay meydanı, toplumsal hareketliliklerin ve ona başat egemen yaptırımların bir oyun alanıdır ve belki de bu oyun, Cumhuriyet'in ilk onlu yıllarında, Güvenlik Anıtı türü, kentsel nesnelerde kendisini belli etmektedir. Hegemonik ilişkilere, karşı-hegemonik söylem ve uygulama biçimiyle “kafa” tutan “sapkın kitle” ise, Tonguç'un da irdelediği biçimde, tahakküme, uygunlaştırma ve kendince üretme/tüketmeyle karşılık vermektedir. Yüksel Yaya Bölgesi bu anlamda, Lefebvre'in ısrarla kamusal hayatın bir parçası olarak gördüğü üçüncü alanı deneyleyerek, kenti yeniden biçimlendiren sosyal aktörleri ve kültürlerini barındırır. Yaya bölgesi, gündelik hayatın izinde, çiğnenmeye yatkın kamusal bir alana dönüşmekte, resmi “itaatkâr”la sivil isyankâr arasında gidip gelen kamusal bir mekânı tasarlamaktadır. Gündelik hayatın sapkın kitlesini anlamaya ilişkin Akış'ın deneysel tavrı, yakın zamanın sosyo-politik altyapısı göz önüne getirildiğinde, ilginç bir kamusal tanımını da gündeme taşımaktadır.

Üçüncü yazımızda Kılınç, bir alt-kent merkezine dönüşen Sıhhiye ve çevresinde, mimari yapı ve program tiplerinin üstlendiği kamusal gücü kentin tarihiyle birlikte tartışmaktadır. Bir sağlık yerleşkesi, Sağlık Bakanlığı ve Hıfzısıhha Enstitüsü, eski ve yeni kent arasında yer tutmakta, sağlıklı modern kent ve sağlıklı toplum arasında süregelen modernist birlikteliği, Ankara kentine ısrarla yansıtmaktadır. Burada kamusal olarak tanımlanan şey, yerleşkenin mekânsal hacminin ötesindedir ve erken Cumhuriyet politikalarınınca tasarlanan bir üst-bağlamı, modernite projesinin kamusal yüzünü dışa vurmaktadır. Kılınç'ın yazısı bir anlamda, "sağlık" kavramının kentsel karşılığını Ankara'da yeniden tartışmaya açmakta, kamu ve sağlık arasında süregelen politik birlikteliği tarihsel bir çerçevede anlatmaktadır. Bütün bunlara ek olarak son yazımızda, Yalım, sosyal-tarihsel bir kesitle, başkentini önemli bir mekânında, kamusal kültürün önemli bir aracını, Cumhuriyet ideolojisinin belleğini sorgulamaktadır. Ulus Meydanı özelinde bellek, gerçekte, sivil kamusal bir kimlik kurgulandırabilmenin anıtsal bir ifadesidir ve egemen olanın, Ankara kentinde örgütlediği hegemonik ilişkiyi anlatmaktadır. Bu anlamda hatırlayabilmenin veya ısrarlı unutkanlığın, kentsel mekândaki hacimsel izleri önemlidir ve hem unutma hem de hatırlama istemleri gerektiğinde örgütlü eylemleri de göreve çağırılmaktadır. Özellikle, Yalım'ın Batı merkezli kuramsal tartışmaları Türkiye bağlamına taşıması, yeniden-inşaa edilmeye çalışılan sivil kamusal niteliğin ve ona eşdeğer toplumsal belleğin anlaşılması açısından çok önemlidir.

Son olarak, Cengizkan ise, yukarıda kısaca açılımını yaptığımız çalışmaların ardından bir üst-okuma yaparak, yazarlarca tartışılan alt-kent alanlarına bakmakta, kentin kamusal kimliklerini yeniden gözden geçirmektedir. Alışagelmedik tanımlara başvurarak, kentsel tarihimizi kamusal/özel bağla-

mında yeniden tartışan ve özgün bir deneme niteliği taşıyan Cengizkan'ın yazısı, yukarıda kurgulandırmaya çalıştığımız ve diğer dört örnekte görülen kuramsal çatkıyı sınaması açısından da özellikli sonuçlar üretmektedir.

Sonuç olarak, yazımızın başında belirttiğimiz kent ve kamusal alan/mekân açılımı bağlamında, tüm bu tartışmaların kendi içine kapalı, tekil konular içermediği, birbirini takip eden, toplumsal-politik bir kesiti, kentsel mekâna göndermeyle sunduğu görülecektir. Sanırsanız bu araştırmada öncelikli olarak amaçlanan da, kent/kamu ikililiğinin, politik bir anlatımla yeniden tartışılabilirliği üzerinedir. Özetle, bu çalışmalarda ele aldığımız temel yaklaşım, kentsel mekân ve “kamusal bilinç” arasındaki gerilimin, planlama ve mimari eğitimi sürecinde yeniden gündeme getirilmesidir.⁵⁴ Burada mekân, kimi tasarımcıları ve düşün insanını kızdırabilecek bir anlatımla, sadece “sosyal” olanın çözümlemesinde kullanılan bir aracın ötesinde değildir. Ancak, yukarıda ortaya koyduğumuz gibi, mekânın toplumsal olandan aykırı düşünölmeyeceği bir gerçektir ve ustalıkla planlama ve tasarım süreçleri, kamusalın, mekânsal, sosyal ve her şeyden öte, politik anlamda yeniden örgütlenmesini gerektirir. Bu bağlamda başkent Ankara, planlama ve mimarlık alanlarına yeni boyutlar ekleyen ve mekânlarında çeşitlilikleri barındıran önemli bir politik “anlatı” (narration) olarak görölmelidir.

Eleştirel bir süzgeçten geçirildiğinde ise, Ankara'nın politik yüzlerini anlamaya yönelik tezlerimizin, mimarlığın geleneksel biçimlerinden biraz olsun uzaklaşarak, iki önemli açılımı kapsadığı söylenebilir. Her şeyden öte, planlama ve tasarım süreçlerinin, gerçekte, disiplinlerarası bir niteliği

54 G.A. Sargın, “Kentsel Mimarlık, Kamusal Bilinç ve Mimarlık Eğitimi”, *Arredamento Mimarlık*, Beyrut Yayıncılık İstanbul 2009, s. 140-2.

zorunlu kıldığı; buna bağı olarak da, doğal ve yapılı çevreye müdahalenin mekân bazından kısmen de olsa uzaklaşarak toplumsal bir boyuta ulaştığıdır. Araştırmalarımızın ikinci asal konusu ise, yukarıda tariflemeye çalıştığımız “sivil kamusalılık” benzeri açılımların anlaşılır kılınmasıdır. Bu yöntemle planlama/tasarım olgusunun salt cismi değil, sosyal bir işlev kazanabileceği gösterilebilecektir. Bize göre, her planlamanın/tasarımın hikâyesi, “kente” ve “kentliye” ait değerlerin ve imgelerin farklı boyutlarda, ancak sosyal bir çerçevede yeniden anlatımını içermelidir. Tüm bu uğraşılardaki ortak nokta ise, sivil kamusal alanı/mekânı yaratabilme ve demokratik toplumsal bir örgütlenmeyi oluşturma isteği ve politik tercihi olmalıdır.

2.

Mekân, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı

BÜLENT BATUMAN

*İpodrom'un yanından geçiliyor.
Ve yepyeni bir şehir karşıdadır:
kibirli ve muzaffer
inkar ederek varoşlarını
bozkırın ortasında başıboş bir israfla
peyda oluveren.*

NÂZİM HİKMET,
Memleketimden İnsan Manzaraları

*Kutu gibi bir dairede otururlar.
Ne çamaşıra gidilir artık, ne cam silmeye;
Bulaşıksa kendi bulaşıkları.
Çocukları olur nur topu gibi;
Elden düşme bir araba satın alınır.
Kızılay Bahçesi'ne gidilir sabahları;
Kumda oynasın diye küçük Yılmaz,
Kibar çocukları gibi.*

ORHAN VELİ KANIK
"Altındağ"

Yukarıda alıntılanan iki şiirde aynı kent parçasına dair, hemen hemen aynı noktadan bakan, fakat hem kendisini, hem baktığı nesneyi, hem de o nesneyle (ve temsil ettiği her şeyle) arasındaki ilişkiyi farklı tanımlayan iki ayrı okuma (ve iki ayrı özne) tespit edebiliriz. Yaklaşık olarak aynı

dönemde -40'ların ilk yarısında¹- yazılmış bu dizelerde hem sosyal imgelemin mekânsal karakteri, hem de mekânsal imgelemin politik niteliği açıkça okunabilir. Yine her iki şiirde ortak olan bir başka unsur da örtük biçimde ifade edilen şu önkabuldür: Yenişehir'in kendisi her şeyden önce siyasi bir iddiadır. Az sonra inceleyeceğimiz gibi bu iddianın pozitif bir içeriğe sahip olabilmesi ancak olumsuzladığı bir karşıtının varlığıyla mümkün olacaktır ve iki şair de Yenişehir'i bu karşıtın (ötekinin) gözünden -imgelemin-den- okumaktadır. Nâzım'ın dizelerinde, alt sınıftan olmadığı halde o perspektiften bakan (gizli) öznenin gözünden açık bir politik saflaşma bağlamında okunan Yenişehir, Orhan Veli'nin dizelerinde alt sınıfın kendi gözünde, kentin barındırdığı tüm sosyal ayrışmaların örtük simgesi olarak sosyal/mekânsal bir ihlalin nesnesine dönüşür. Bir başka deyişle iki şiirde de yadsınma yadsınır, fakat tümüyle farklı stratejilerle. İlkinde, yadsınma veri alınıp yeni bir yadsıma kurgulanır: alt sınıfları yadsıyan Yenişehir'e (kuşkusuz Yenişehir'in anlamı ve yadsıdığı şey bundan çok daha fazladır) küçümseyen bir edayla meydan okunurken, bir anlamda yadsınma olumlanarak yeni bir karşı-kimliğin içi doldurulur. İkincide ise yadsınmanın varlığı yadsınır; sosyal ayrışmayı söylemsel olarak vareden olumsuzlama görmezden gelinir ve isyankâr olmasa da inatçı bir cüretle Yenişehir ihlal edilir. Bu iki farklı imgesel kurgunun ve onları üreten koşulların tarihini incelemek içinse Yenişehir'in kuruluş anına dönmek gerekecektir.

1 *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nın ilk yayın tarihi şairin ölümünden sonra (1966) olmakla beraber, yazımı Nâzım'ın 1938 yılında yeniden hapse girişinden sonra başlamış, 1941-1945 yılları arasında tamamlanmıştır. Nâzım'ın Ankara'yı ve Yenişehir'i bu ana kadarki son görüşü de yine 1938 yılında yargılanmak üzere Ankara'ya getirildiğinde gerçekleşir. Orhan Veli'nin "Altındağ" şiiri ise ilk olarak *Yenişehir* adlı kitabında yayımlanmıştır.

1925 yılının Mart ayında, Ankara kentsel yerleşim alanının güneyinde, demiryolunun ötesinde kalan boş alan kamulaştırılarak Yenişehir'in inşası için ilk adım atılmış olur. Cumhuriyet'in kurucu kadroları -Ankara'nın başkent seçilmesinde türlü faktörler etken olsa da-² yepyeni bir şehir kurmaya girişmişlerdir. Başkentini odağı olarak Yenişehir genç ulusun iradesini ve ideallerini temsil edecek ve aynı zamanda hem yeni idare şeklinin hem de yeni bir yaşam biçiminin mekânı olacaktır. Cumhuriyet, modernlik ve kamusal alan kavramlarının tarihsel olarak çatışmalı bir birliktelikleri olsa da,³ bu noktada bizim için önemli olan imgelenen bir yaşam tarzının (modern birey) ve söylemsel olarak kurgulanmış bir siyasal modelin (özgür yurttaş) mekâna temas ettiği anda nasıl bir sosyal gerçeklik ürettiğidir. Zira bu iki unsurun bir araya geldiği söylemsel (ve kaçınılmaz olarak mekânsal) düzlem, bireysel deneyimlerin çakışarak bütünleşmiş bir toplumsal yaşama evrildiği ideolojik bağlam olarak *kamusal alandır*. Öyleyse böylesi bir projenin kurgulanmasına mekânsal olarak sıfırdan başlamak -yepyeni bir şehir kurmak- anlamlı bir tercihtir. Çünkü cumhuriyetçi kadroların da sezdiği gibi kentsel mekân topyekûn bir dönüşüm projesi olarak modernleşmeye karşı her türlü potansiyel direnci içerisinde barındırmaktadır. Lefebvre'in iddia ettiği gibi, mekân, toplumsal süreçlerin aynı anda hem ortamı hem de ürünüdür; verili her an için bağlam olarak mekân, geçmiş süreçlerin ürünü olarak o süreçlerin

2 Bkz., S. Akgün, "Kurtuluş Savaşının Mekânsal Stratejisi ve Ankara'nın Başkent Seçilmesi Kararının İçeriği", *Tarih İçinde Ankara* içinde, der. E. Yavuz ve Ü.N. Uğurel, ODTÜ Mim. Fak. Yay., Ankara, 1984, s. 225-6 ve I. Tekeli, "Ankara'nın Başkentlik Kararının Ülkesel Mekân Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirmesi", *Ankara, Ankara* içinde, der. E. Batur, YKY, İstanbul, 1994, s. 143-58

3 Bu tarihsel çatışmanın siyasal egemenlik biçimleri açısından tartışması için bkz. M. Hardt ve A. Negri, *İmparatorluk*, çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001, II. Bölüm, özellikle 93-129.

barındırdığı güç ilişkilerinin de taşıyıcısı olur. Zira, üretim ilişkilerinin toplumsal varoluşu, mekânsal varoluşlarına bağımlıdır ve bu ilişkiler, kendilerini ancak mekân üzerine yansıtarak, orada köklenerek ve o mekânı yeniden üreterek var edebilirler.⁴ Bir başka deyişle, mekânsal yapı, toplumsal güç ilişkilerinin üzerinde yer aldığı nötr bir alan değil, bu ilişkilerin kurulduğu ve taşındığı aracın kendisidir.

Yukarıda söylenenler içinde Yenişehir'in kamusal niteliği hakkında örtük biçimde ifade edilen bazı noktaları biraz açmakta fayda var. Kuramsal düzeyde modern bir yaşam tarzı tanım gereği siyasal bir nitelik taşır, çünkü modernlik (başka şeylerin yanı sıra) yabancı olanla karşılaşmanın sürekli (aynı anda tedirgin edici ve özgürleştirici) bir olasılık olarak varlığı demektir.⁵ Bu bağlamda, modern bireyin siyasal meşruiyet düzlemi olarak kamusal alan, Habermas için açık, rasyonel ve demokratik tartışmaların düşünce üretimine ve paylaşımına yol verdiği iletişimsel bir sistemken,⁶ Sennett kamusal alanı bireysel deneyimlerin ve pratiklerin teşhir edilmesi yoluyla burjuva kimliğin toplumsal düzeyde inşa edildiği düzlem olarak tanımlar.⁷ Öte yandan Arendt, kamusal alanın siyasal olanın asli mekânı olduğunun altını çizerek siyasî katılımın, ancak toplumsal aktörlerin kamusal alanda yer almasıyla (bu noktada Arendt düz anlamıyla görünür olmanın altını çizer) gerçekleştiği-

4 H. Lefebvre, *The Production of Space*, Blackwell, Oxford ve Cambridge, 1993, s. 129.

5 M. Berman, *All That is Solid Melts into Air*, Verso, Londra ve New York, 1990, s. 229 [*Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, çev. Ü. Altuğ - B. Peker, İletişim Yay., İstanbul 2002].

6 J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, çev. T. Burger, MIT Press, Cambridge, 1989 [*Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü*, çev. T. Bora - M. Sancar, İletişim Yay., İstanbul 1997].

7 R. Sennett, *The Fall of Public Man*, Knopf, New York, 1977 [*Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. S. Dursun, A. D. Yılmaz, Arayış, Yayıncılık, İstanbul 1996].

1927 yılında İçkale ve arkada şehre dair en eski höyük Virantepe.

ni ileri sürer.⁸ Bu üç tanımlamayı bir araya getirdiğimizde kamusal alan çeşitli sosyal kimliklerin hem söylemsel hem sosyal düzeyde üretildiği, meşru ve görünür olarak karşılaştığı ve etkileştiği bir alan olarak ortaya çıkar. Ancak bu tanıma eklenmesi gereken iki nokta daha vardır. Öncelikle kamusal alanın kendisi, kamusal söylemler ve pratiklerle sınırlı değildir: kamusalılık ancak burjuva yaşam tarzını kolektif ve bireysel ölçeklerde olumlayacak yeni ve modern bir sivil toplum yaratma arzusuyla kuşatılmış bir mekânlar ağını örgütleyerek var olabilir.⁹ İkinci olarak, kamusal alan, liberal söylemlerin iddia ettiklerinin aksine, farklı sosyal gruplar için bir uzlaşım alanı olarak değil, aksine

8 H. Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1958, s. 50.

9 K. Hetherington, *The Badlands of Modernity*, Routledge, Londra ve New York, 1997, s. 84. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

meşruiyet mücadelelerinin aracı olarak tariflenmelidir. Burjuva kimliğinin oluşum zemini olarak kamusal alan, aynı zamanda bu sınıfın toplumun diğer katmanları üzerinde üst-yapısal düzeyde hegemonyasını kurduğu düzlemdir. Gramsci'ye göre hegemonya, temelde bağımlı grupların kendilerine hükmeden yapıya rıza göstermeleri yoluyla işler¹⁰ ve bu yüzden de belli ölçeklerde tavizler vermek zorunda kalır. Bunun paradoksal sonucu olarak da, yine aynı kamusal alan, bağımlı sosyal grupların hâkim hegemonyaya eklemlenirken meşru kıldıkları parçalı çıkarlarını, karşı-hegemonik bir örgütlenmeye dönüştürebilmelerinin de potansiyel zemini olur.

Bu noktada yeniden Yenişehir'in kamusal niteliğine dönersek, burjuva kimliğinin ve yaşam tarzının inşa edileceği zemin olarak Yenişehir'in kaçınılmaz olarak kamusal bir ağın parçası olduğu açıktır. Aşağıda özgül boyutlarıyla ele alacağımız gibi yeni olduğunu hep eski olanı olumsuzlayarak tanımlayacak olan modern burjuva kimlik hem kendine sürekli olarak tutarlı ve kapalı (hem söylemsel hem de mekânsal) bir alan var etmek yönünde (başarsız) girişimlerde bulunacak hem de kendi meşruiyetini sağlayabilmek için ötekine görünür olmaya çalışacaktır.

Böylesi tutarlı bir alan olarak tasarlanan Yenişehir'de, imgelenen modern hayat tarzını üretecek ve yerleştirecek olan kullanıcı grubu aslen İstanbul'dan gelen, batılı yaşam tarzını benimsemiş, hatta çoğu Avrupa'da eğitim görmüş genç kuşak Osmanlı aileleridir.¹¹ Bu grup hem ulusal burjuvazinin ilk nüvesini oluşturacak, hem de modern yaşam

10 A. Gramsci, *Further Selections From the Prison Notebooks*, çev. ve ed. D. Boothman University of Minnesota Press, Minneapolis, 1995, s. 357.

11 G. Nalbantoglu, "1923-1928 Ankara'sında Konut Sorunu ve Konut Gelişmesi", *Tarih İçinde Ankara içinde*, der. E. Yavuz ve Ü. N. Ugurel, ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., Ankara 1984, s. 259.

tarzının taşıyıcı öznesi olacaktır. Fakat, tam bu noktada Cumhuriyet kamusalılığının gerilimli iki noktası önem kazanır: kamusal alanın başat aktörü olan toplumsal grubun devlet erki ile olan ilişkisi ve bu grubun toplumsal ölçekte etkin entelektüel yetkinliği.

Batı toplumlarında aristokrasinin iktidarına karşı özerk bir alan olarak, toplumsal, kültürel ve siyasal unsurları örgütleyen burjuva kamusal alanı, pratikte kaçınılmaz olarak alt sınıfları dışlasa da, ilkesel olarak onların meşruiyetini tanımak zorunda olmuştur.¹² Burjuvazinin bu alt sınıf/gruplardan ayrılmak ve onlar üzerinde hegemonya kurmak yönündeki başarısının kaynağı, ekonomik avantajından öte sınıfına özgü entelektüel karakteridir. Bu anlamda tarihin entelektüel-kültürel mirasını sahiplenışı burjuvaziyi sınıfsallaştıran (ve hegemonik başarısına kaynak olan) bir dinamik olarak ortaya çıkar.¹³ Erken Cumhuriyet döneminde henüz oluşum sürecinde olan Türk ulusal burjuvazisi ise meşruiyetini böylesi bir mücadeleye borçlu değildir. Devlet erkine karşı siyasal bir alan (sivil toplum) örgütlenmemiş, tersine onunla organik bir ilişki içerisinde olmuştur. Yine aynı sebepten ötürü, alt sınıf/grupların toplumsal meşruiyetini tanıma ihtiyacı ve zorunluluğu ile karşı karşıya kalmamıştır. Bu da, hem Cumhuriyet kamusalılığının hem de az sonra tartışacağımız gibi, Kızılay Meydanı'nın tarihi için anahtar bir unsur olarak dışlamanın hem ilkesel hem de pratik düzeyde son derece etkin bir stratejiye dönüşmesine sebep olmuştur.

12 J. Habermas, *a.g.e.*, s. 37.

13 S.S. Ögün, "Kamusal Hayatın Kültürel Kökleri Üzerine: Sennett, Habermas ve Abdülaziz Efendi", *Doğu Batı*, Sayı:5, 1998/5, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 52. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Gerçekten de Yenişehir, tek parti döneminde, kravat takmayanların dolaşmasına izin verilmediği,¹⁴ “demiryolunun ötesindeki” izole edilmiş çevre olarak varolmuştur. Kentin süregiden toplumsal yaşantısından kendini soyutlamış olsa da, Yenişehir kendi içinde yepyeni bir yaşam biçimi üretmektedir. Kısa zamanda Yenişehir’in ilk döneminin sosyo-kültürel sembolü haline dönüşecek olan “kuleli köşkler”, yeni, farklı ve pahalı mobilyaları ve dekorasyonlarıyla böyle bir yaşam tarzına yol verecek özel tipte bir sosyalleşmeye sahne olacaktır.¹⁵ Habermas’ın vurguladığı gibi özel ve kamusal alanları ayıran çizgi evin de içerisinden geçer, iç mekândaki birey oturma odasının mahremiyetinden çıkıp salonun kamusal mekânına dahil olur.¹⁶ Benzer şekilde, Yenişehir villalarında düzenlenen çaylar, partiler ve balolar, yabancı elçilik görevlileri ve yüksek düzey bürokratların katılımıyla yeni bir kamusallığın üretilmesine sahne olmaktadır. Yine buna uygun olarak, bugün Kızılay Meydanı olarak bildiğimiz yere Şehremini Ahmet Bey tarafından yerleştirilen havuzun etrafı kısa zamanda Yenişehir’in ilk rekreasyon alanına dönüşür. Havuzbaşı, iyi giyimli burjuva bireylerin Riyaset-i Cumhur Mızıkası’nın çaldığı klasik batı müziği eşliğinde gezip dinlendiği bir alan olacaktır. Bir başka deyişle, yukarıda belirtildiği gibi, Yenişehir modern burjuva kimliğinin kapalı ve tutarlı söylemsel/mekânsal “ev”i ve Havuzbaşı da evin içerisindeki mahrem kamusallığın “salon”u olacaktır.

14 E.M. Balcıoğlu, “Ancyra’dan Ankara’ya: 3000 Senelik Bir Destan”, *Kimlik, Sınırsallık*, Zaman içinde, der. Z. Aktüre, S. Doğan, S. Köse, ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., Ankara, 1992, s. 78.

15 H.Ü. Nalbantoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Ankara’sında Orta Sınıf”. *Tarih İçinde Ankara*, der. E. Yavuz and Ü. N. Uğurel, ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., Ankara, 1984, s. 298-9.

16 J. Habermas, *Üniversite*, 45. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Bu noktada, kentin bütününi sarmalayıp Ankara'yi Cumhuriyet'in başkenti yapacak olan kamusal örüntünün içerisinde Yenişehir'in tek düğüm noktası olmadığını hatırlamakta fayda var. Bu mekânsal ağın omurgası kentin kuzey-güney aksını oluşturacak, eski ve yeni kent merkezlerini birbirine bağlayacak ve Orduevi, Halkevi, Sergievi gibi düğümleri eklemleyecek olan Atatürk Bulvarı'dır. Kuşkusuz bu ağın (daima Yenişehir'le gerilimli bir ilişki içerisinde olan) bir başka önemli noktası da yine özgün bir dönüşüm süreci geçirmekte olan eski kent merkezidir. Burada, bir yandan inşa edilecek Zafer Anıtı etrafında yeni bir meydan tariflenirken, bir yandan da karşı karşıya yerleşmiş bulunan (ikinci) Meclis binası ve Ankara Palas arasında uzanan Cumhuriyet Bulvarı'nın kendisi Arendt'in tanımına uygun olarak tam bir "görünüm mekânı"na dönüşür. Cadde, yalnız resmi geçit törenlerine mekân olmakla kalmayıp, farklı kostüm ve ritüelleriyle gerek Meclis'e gerekse (resmi nitelikli sosyal etkinlikler için tek mekân olan) Ankara Palas'a girip çıkan yeni burjuvaların da sergilendiği bir sahneye dönüşür. Yenişehir'de üretilen sosyal yaşantı ve modern kimlik burada "öteki"nin gözüne görünür olarak kendini olumlamakta ve meşru kılmaktadır. Sosyal-siyasal bir gösteriye dönen bu manzarayı merak ve ilgiyle izleyen yerli halkın tasvirini Yakup Kadri'nin romanlarında olduğu kadar dönemin posta kartlarında da bulmak mümkündür. 1935 yılı itibarıyla bütün bakanlık binaları tamamlanıp Yenişehir'e taşınacak, buna karşın yeni Meclis binasının hizmete girmesi anlamlı bir tarihe kadar gecikecektir. "Yürütme" Yenişehir'e taşınsa da "Yasama" bir süre daha, halen kamusal görünüm mekânı olan Ulus'ta kalacaktır.

Bu yeni yaşam tarzının temsil edildiği/ olumlandığı/ kurgulandığı söylemsel mekân ise *Hakimiyet-i Milliye*'nin sayfaları olacaktır. ~~Gazetenin muhtelif sayılarında bir yandan Ha-~~

vuzbaşı'ndaki etkinlikler tasvir edilirken, bir yandan da yine aynı mekân için önerilen Devlet Binaları Mahallesi'nin planları yayımlanmaktadır. Gerçekten de 1925 tarihli Lörcher planından başlayarak, Havuzbaşı başkentin sembolik odağı olacak temsili bir meydanı da barındırmaya adaydır. Lörcher planında "Cumhuriyet Meydanı" olarak anılan alan, 1927 yılında düzenlenen ve Jansen'in kazanacağı yarışmanın şartnamesinde "Kurtuluş Meydanı" olarak isimlendirilmektedir.¹⁷ Öyleyse, Yenişehir'in erken dönemi düşünüldüğünde, bu bölgenin odağı olacak alanda çakışan iki meydanın var olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi Yenişehir burjuvasının kullandığı ve yeniden ürettiği sosyal mekân olarak Havuzbaşı, diğeri ise en başından beri ulus-devleti temsil etmesi tasarlanan kurgusal mekân olarak "Kurtuluş Meydanı"dır. Bu bağlamda kentsel yapılanmanın rasyonelini oluşturacak olan Jansen planı, bu kritik nokta için de bir çözüm üretecek ve sosyal olanla politik olanın çakıştığı yeni bir kamusal-lığı üretecek mekânsal stratejiyi ortaya koyacaktır. Jansen planı çerçevesinde Kızılay Meydanı, Vekaletler Mahallesi'nin son noktasını oluşturan Güvenpark ile, karşısında yer alan Kızılay Binası ve onun parkı ile tariflenmiş bir sahnedir. Bu sahnenin dekoru ise Güvenpark içerisine yerleştirilecek ve Atatürk Bulvarı'nın aksını (eski şehirden Çankaya'ya yaklaşma doğrultusunu) karşılayacak olan Anıt'tır:

Abidede halkın, cemiyetin hõcresi olan aile ile temsili düşünülüyor. Ortada sũkun ve saadet içinde yaşıyan bir aile ve etrafında da bunların o saadetini temin için bir taarruza karşı koyan ve cürũm yapanlarla mũcadele eden jandarma Alegorik gruplarla temsil edilecektir.¹⁸

17 G. Tankut, *Bir Başkentin İmarı: Ankara (1929-1939)*. ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., Ankara, 1990, s. 43.

18 *Hakimiyet-i Milliye*, 2 April 1929, s. 3. - <https://rantey.org>

Hakimiyet-i Milliye'den alıntılanan "Zabıta Abidesi Nasıl Olacak" başlıklı bu haberin detaylarında abidenin hazır bir modeli olduğunu düşündürecek detaylar bile verilmektedir. Buna karşın inşa edilmediğini hepimizin bildiği bu anıtın içeriği ve kuşkusuz inşa edilmeyişi -daha doğrusu başka bir anıt yönünde karar değiştirilmesi- ilgi çekicidir. Sözü edilen Zabıta Abidesi'nin merkezi unsuru aile/evdir; koru(n)ma ve güvenlik kavramları toplumun hücreleri olarak kabul edilen aile için vardır. Anıtın kurguladığı anlatı tartışmaya değer birçok unsur barındırır da burada sadece bireyle anıt arasında kurulan özdeşleşmeyle ilgileneceğiz.¹⁹ Akılda tutulması gereken nokta anıtın ürettiği anlamı oluşturan şeyin doğrudan anlattığı içerik (güvenlik güçleri) değil, bu içeriği ifade etmekte kullanılan kurgusal biçimin kendisi olduğudur. Anıt (güvenlik güçlerine adanmış olmasına karşın) açıkça burjuva bireyi merkezine almakta ve güvenlik güçlerini ona bağımlı kılmaktadır. Yukarıda tartıştığımız gibi Yenışehir'in, kurgulanmakta olan ulusal burjuva kimliğinin tutarlı ve kapalı söylemsel alanı olduğunu hatırlarsak, kullanılan kavramlar çok anlamlıdır: ev, güvenlik, huzurlu alan olarak "içerisi" vs. Ancak tam da aynı dönemde ülkenin içine girdiği süreç Zabıta Abidesi'nin gerçekleşmesini imkânsız kılacaktır.

Güvenli Ev Yoktur

Bir yandan Meydan için böylesi bir anıt tasarlanırken, 1929 yılından başlayarak ülke radikal bir dönüşüm süreci içine girmektedir. Bu süreci belirleyecek olan iki önemli unsur, patlak veren uluslararası ekonomik bunalım ve 1930'daki

19 Bu anıtın ilginç bir okuması için bkz. G. Nalbantoğlu, "Modern Ev'in Çeperleri", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış* içinde, der. Z. Rona, cilt. 1, Tarih Vakfı Yay., 1999.

Serbest Fırka deneyimi olacaktır. Ekonomik bunalımın baskısı ve CHF'nin siyasî desteği olmadığı gerçeğiyle yüzleşmesi, Cumhuriyet'in kamusal tarihinde önemli bir kırılmaya sebep olur. Bundan sonra ekonomik alandaki korumacı-devletçi sanayileşme modeline koşut olarak, siyasal alanda tek parti yönetiminin sağlamlaştırılması ve ideolojik alanda devletin toplumsal yaşantıyı yeni kurumlar aracılığıyla biçimlendirme çabaları yoğunlaşır. Kamusal alanın yapılması açısından bakıldığında dikkat edilmesi gereken nokta toplumsal zeminin ideolojik kurgusunun salt devlet erkine bağımlı kılınmaktan öte, aşkın bir iktidar öznesine referansla tanımlanır hale gelmesidir. Yani Cumhuriyet kamusallığının bu momentte geçirdiği dönüşüm salt Tarih ve Dil Kurumlarının üreteceği söylem çerçeveleri ve Halkevi'nin böylesi söylemleri yaygınlaştırmak doğrultusundaki rolü ile sınırlı değildir. Bundan öte söz konusu olan, toplumsalın, kurucu bir aşkın özneye referansla tanımlanmasıdır. Bir başka deyişle yüzleşilen gerçek, yeni ulusal kimliğin içeriğinin kendine yeten siyasi bir irade barındırmadığıdır; tutarlı ve kapalı bir "içerisi" yoktur, ötelenen farklılık (sosyal dokunun yadsınan unsurlarının tamamı) ortalıkta dolaşmakta, "ev"i tekinsizleştirmektedir. Bu bağlamda rûştünü ispatlayamamış burjuva kimliğin temsili de dönüşüme uğrayacak ve evin içindeki burjuva birey merkezi konumunu yetkin bir iktidar öznesine bırakacaktır. Böylesi bir aşkın öznenin somut ifadesi ise Zabıta Abidesi'nin yerini alacak olan Emniyet Abidesi'nde cisimleşecektir.

Yeni anıt yine emniyet güçlerine ithaf edilmiştir; ancak dikkat çekici bir biçimde anıtın ismi değişmiş ve bir anlam kayması gerçekleşmiştir. Tema, "güvenlik"in taşıyıcı öznesi olan zabıtanın kavramın kendisine kaymış ve bu arada güvenliğin nesnesi olan ev kaybolmuştur. Anıtın güvenlik güçlerini temsil etmesi tasarlandığı halde, herhangi bir ulu-

sal yahut tarihsel bağlamdan bağımsız tasvir edilen güçlü erkek figürlerinin çıplak bedenleri böylesi somut bir özdeşleşmeyi olanaksız kılar. Kendini koruma potansiyeline sahip görünen, hatta böylesi bir refleks içerisinde algılanabilecek devasa figürlerin jesti, korunma refleksini uç noktada sabitleyerek sürekli bir gerilim üretir. Yurttaşı koruyan güvenlik güçlerini temsil edecek olan anıt, tanımı belirsiz aşkın bir iktidar odağının tehditkâr bakışını, Yenişehir sakinlerinin gündelik hayatları üzerine düşürür. Bu anlamda anıt, yukarıda sözü edilen sosyal olanla politik olanın bütünleşmesi işlevini, sosyal olanın sürekli askıya alınması ve Meydan'da süre-giden gündelik rutinin radikal biçimde politikleştirilmesi şeklinde gerçekleştirir. Güvenlik Anıtı'nın temsilî kurgusu Zabıta Abidesi'nin içeriğini tersine çevirmekten öte olumsuzlayarak teşhir eder. Tasvir edilen iktidar öznesinin ürkünçlüğü kendi gücünden değil anıtta yokluğuyla betimlenen burjuvazinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Kantçı terminolojiyle söylersek, yeni anıt yüce (sublime) bir nesnedir: temsil ettiği şey pozitif bir içerik değil, tersine tutarlı, kapalı ve muktedir burjuva kimliğin (ve onun temsiline) imkânsızlığıdır.

Öte yandan, Meydan'a adını veren Kızılay'ın da özel statülü, yarı resmi bir kurum olduğuna dikkat edilmelidir. Varlıklı kişilerin gönüllü faaliyetiyle çalışan Kızılay, bir sivil örgütlenme değildir. Ve burada oluşacak yeni kamusalılık, Kızılay'ın örgütlediği sosyal etkinlikler üzerinden, Güvenlik Anıtı'nın dekorunu oluşturduğu sahnede sergilenecektir.

1930'ların Kızılay'ı, hükümet yapılarının faaliyete geçtiği, Bulvar üzerindeki villaların yerlerini 3-4 katlı apartmanlara bıraktığı ve Kızılay Parkı etrafında canlı bir atmosferin geliştiği bir ortamdır. Radyo ve sinemanın da katılımıyla kamusal hayat gelişmeye başlamış, öncelikle Ulus'ta olmak üzere ilk sinemalar ve kitabeveleri hizmete açılmıştır. Yenişehir

hir'de açılan ilk sinema bugünkü Soysal Pasajı'nın yerinde 1938-39 yıllarında hizmete giren Ulus Sineması olacak; onu 1944 yılında Sıhhiye'de açılan Ankara Sineması ve 1949 yılında Orduevi'nin karşısında açılan Büyük Sinema takip edecektir.²⁰ Bu arada kültürel gelişmenin aracısı olması beklenen Halkevi, hem kurumsal hem de mekânsal olarak, ilgi çekici bir odak oluşturur. Yerli halk ile Yenişehir burjuvasının karşılaşacağı ve etkileşeceği yer olarak Halkevi, coğrafi olarak da bu gerilimi yansıtır şekilde eski ve yeni şehirler arasında, ortada bir noktaya yerleşmiştir. Buna koşut olarak Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında, üç ayrı mekânda birden balolar düzenlenmektedir: Ankara Palas'ta düzenlenen baloya milletvekilleri, yüksek düzey bürokratlar ve diplomatik görevliler katılırken, yerel halk Cumhuriyet'in kuruluşunu Halkevi'nde kutlamakta, bir üçüncü balo ise yüksek düzey kurmayların katılımıyla Sıhhiye'deki Orduevi'nde düzenlenmektedir. İlginç olan ise Atatürk'ün takip ettiği programdır: sözünü ettiğimiz sosyal-mekânsal yapılanmayı yansıtır şekilde, Atatürk kutlamalara Ankara Palas'ta başlayıp daha sonra Halkevi'ne geçmekte ve geceyi Orduevi'nde tamamlamaktadır.²¹

30'ların sonu ve 40'ların ilk yarısında Kızılay düzenli, temiz ve yeşili bol bir çevredir; Yenişehir sakinlerinin en tipik etkinliği akşamüzeri iş çıkış saatlerinde bulvar boyunca yürüyüş yapmak, kafelerde yahut Kızılay Parkı'nda oturup dinlenmektir. Öte yandan, yine aynı dönemde gecekondu olgusu ilk defa kentin çeperlerinde ve gazete sayfalarında kendini göstermektedir.²² Ve işte bu noktada, bu ana kadar

20 V. Kayador, "Bir Zamanlar Ankara Sinemaları", *Kebikeç*, No: 9/2000 s. 159-70

21 H.O. Bekata, "Mustafa Kemal'in Ankara'ya Gelişi", *Başkent Söyleşileri* içinde, Kent-Koop Yay., Ankara, 1989, s. 154.

22 T. Şenyapılı, "Cumhuriyet'in 75. Yılı, Gecekondu'nun 50. Yılı", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 302.

iki ayrı anlamını tespit etmiş olduğumuz Kızılay yeni bir anlam daha kazanır. Ulus-devletin sembolik odağı ve Yenişehir burjuvasının sosyal mekânı olmaktan öte Kızılay, artık Orhan Veli'nin şiirinde ifadesini bulduğu gibi kente yeni göçen gecekondlu sakinleri için de kente katılmanın ve belli bir yaşam standardının uzaktan bakılan ve arzulanan simgesi olacaktır. Ancak Kızılay için yepyeni bir imge daha ortaya çıkmak üzeredir.

Sermayenin Başkenti

Çok partili dönemle birlikte hem Ankara ve Kızılay'ın sembolik anlamları, hem de Cumhuriyet kamusallığının içeriği ciddi bir dönüşüm geçirir. Ekonomik düzeyde özgüvenini kazanan burjuvazi siyasal alanda da söz hakkı talep etmekte, yeni bir hegemonya kurgulamaktadır. Çok partili sistem sayesinde, alt sınıfların ve grupların kendilerini ve taleplerini ifade etmeleri ve buna karşılık yöneticilerin, kitlelerin taleplerine dönük popülist çözümler üretmeye başlamaları, bu yeni hegemonyanın yapılanmasına zemin oluşturur. Demokrat Parti iktidarı yeni bir "modernite" anlayışını her türden geleneksel, dini ve ilerleme karşıtı unsurla eklemlenerek böylesi bir hegemonik kurgu örgütlemeyi başarmıştır. Cumhuriyetin kurucu kadroları için ulusal ekonominin gelişimine koşut bir toplumsal gelişme aşamasını ifade eden modernite, girişimci sermayenin perspektifi içinde dışa bağımlılık ve gerici güç odaklarıyla işbirliği gibi stratejilerle çelişmeyecek, basit bir sermaye birikimi sürecini gösterir.

Bu keskin dönüşüm her şeyden önce Ankara'ya karşı İstanbul'un yeniden önem kazanmasına sebep olmuştur. Bundan öte, ülkenin ve ulusun sembolik odağı niteliğindeki Kızılay da, bu dönüşümden payını alacaktır. 1952 yılın-

da alınan bir kararla kentin iş merkezi olarak kabul edilen Kızılay'da, zemin ve bodrum katları pasaj olarak düzenlenecek bitişik nizam apartmanların inşasına izin verilecektir. Bölgedeki tüketici profili hizmet sektörünü hızla yoğunlaştıracak, apartmanların üst katlarında modaevleri, fotoğrafçılar, kuaförler açılmaya başlayacaktır. Reklam, sigorta ve emlak şirketleri, yerli ve yabancı seyahat acentaları ve özellikle banka şubeleri Kızılay'a yerleşirken lüks oteller ve lokantalar da sayıca artmaktadır.²³

Bir yandan Bulvar üzerinde yoğunlaşan ticari faaliyet ciddi bir istihdam olanağı yaratırken, diğer yandan kent ekonomisi kırdan kente yönelen göç dalgalarına cevap veremediğinden yeni bir enformel sektör ortaya çıkmaktadır. Böyle bir enformel sektör küçük ölçekli hizmetler ve emek yoğun istihdam alanlarında yuvalanarak kısa zamanda kentin bütününe sarmalayacaktır.²⁴ Yine bu ikinci ekonominin önemli bir unsuru, kendi enformel ağını dayatarak kent ölçeğindeki ulaşım sistemini bozuma uğratan ve Kızılay'ı kent çeperlerindeki gecekondu bölgelerine kadar bağlayacak olan dolmuş olgusudur.²⁵ Kızılay'ın alt gruplar açısından artan erişilebilirliği, çok partili sistemin getirdiği katılım hakkı ile birlikte düşünüldüğünde kent merkezine dair bir kullanım talebini gündeme getirir. Kamusal alanın kendisi, seçkinlerin sergilediği bir gösteriden alt sınıfları da kapsayan ve geniş bir katılım hakkıyla tariflenmiş bir arena dönüşür. Bu bağlamda, Orhan Veli'nin dizelerinde tasvir edilen bakış açısı somut bir olasılığa dönüşür; gecekon-

23 T. Akçura, *Ankara: Türkiye'nin Başkenti Hakkında Monografik Bir Araştırma*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fak. Yay., 1971, s. 123.

24 R. Keleş ve M.N. Danielson, *The Politics of Rapid Urbanization; Government and Growth in Modern Turkey*. New York: Holmes ve Meier, 1985, s. 41.

25 İ. Tekeli ve T. Okyay, *Dolmuşun Öyküsü*, Çevre ve Mimarlık Derneği Yay., Ankara, 1981.

Emniyet Abidesi / Güvenlik Anıtı.

dulu bir ailenin gerçekten yüksek bir refah düzeyine erişmesi anlamında değil fakat Kızılay'ı kullanma hayalinin meşruiyet kazanması anlamında siyasal bir "kentli hakkı" söz konusudur. Ve böylelikle kentsel-toplumsal temas siyasal bir yüzleşmeye dönüşür: farklı sosyal gruplar Meydan'da karşılaşır ve kendi kurgusal mekânlarını üretirler. Bu karşılaşmanın siyasal bir çatışmaya dönüşmesi içinse bir tek kıvılcım gerekmektedir.

Gelişmeye devam eden toplumsal dinamikler bir yana bırakılırsa, Demokrat Parti yönetiminin Kızılay için önerdiği, yarışmaları 1957 yılı içinde düzenlenen, ancak tamamlanmaları daha sonraya kalacak olan iki projesi vardır. Bunlardan ilki, kurgulanan ideolojik kompozisyonun bir parçası olan dini unsuru karşılayacak olan Kocatepe Camii, diğeri

ise sermayenin gücünü ifade etmek ve modernite fikrini teknolojik gelişmeyle çakıştırmak için tasarlanan, Türkiye'nin ilk gökdeleni olan Emek İşhanı'dır.

Daha önce de değinildiği gibi, Yenişehir'in fiziksel kurgusu Atatürk Bulvarı'nın eski kent merkezinden Çankaya'ya doğru çizdiği aksa göre şekillenmiştir. Güvenlik Anıtı ise, bu aks üzerinde, inşa edildiği dönemde, Sıhhiye'den itibaren algılanan hâkim bir konumdadır. Buna karşılık Kocatepe Camii, Sıhhiye'den başlayıp Mithatpaşa Caddesi boyunca yükselen yeni bir aksın sonundaki tepeye yerleşerek, Bulvar'a alternatif bir bakış açısı oluşturur. Öte yandan Bulvar aksı üzerine yerleştirilen ve giydirme cephesiyle aynı doğrultuya yönelen gökdelen, anıtı bastırarak yeni bir sembol olarak öne çıkar. Sıhhiye'den Çankaya'ya doğru bakıldığında, yapı adaları arasında iki aks ve bunlar üzerinde hâkim iki yapı olarak cami ve gökdelen yer alacaktır.

Kızılay'ın göbeğine yerleşen gökdelen -uluslararası üslup çerçevesinde oluşmuş- yepyeni bir ikonografi sunar.²⁶ Ekonomi-politik bir ürün olarak belli bir sermaye birikim seviyesini gerektiren (ve temsil eden) yapı,²⁷ aynı zamanda yeni mekânsal pratikler de örgütler. İnşaat faaliyetinin kendisi ve teknoloji kullanımı, modernliğin iki sembolü olarak gökdelende bir araya gelir. Emek İşhanı, dikkat çekici bir biçimde Yenişehir'deki kuleli köşklerin ilki olan Cemil Uy-

26 Gökdelen'in ikonografisi için bkz. D.I. Agrest, "Architectural Anagrams: The Symbolic Performance of Skyscrapers", *Architecture from Without*, The MIT Press, Massachusetts ve Londra, 1993, s. 86 ve A. Betsky, "Lost Horizons; The Birth and Death of the Skyscraper", *Architectural Design*, cilt 65, No: 7/8, Temmuz/Ağustos 1995, s. 9. Türkiye'de uluslararası üslup ile liberal söylem arasındaki ilişki için bkz., M. Tapan, "International Style: Liberalism in Architecture", *Modern Turkish Architecture* içinde, ed. R. Holod ve A. Evin University of Pennsylvania Press, 1984, s. 105.

27 Bu noktada Türkiye'nin ilk gökdeleni olan Emek İşhanı'nın özel sektöre değil, bir kamu kurumu olan Emekli Sandığı'na ait olduğunu belirtmek gerekir.

badin Evi'nin yerine yerleşir; Kızılay'ın burjuvazinin perspektifinden görüntüsünde ev, yerini gökdelene bırakır. Gökdelene sermayeyi yalnızca temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda yeniden üretir. Somut bir nesne olarak yapının kendisi birikmiş beton, çelik, cam ve paradır; ve aynı zamanda açık ofis şeklindeki homojen kat planlarıyla sermaye birikim sürecinin idari boyutuna özgün bir mekânsal tipoloji önerir. Diğer yandan yapının taban bloku üç katlı alışveriş merkeziyle, Bulvar'da gelişen tüketim etkinliğini kendinde toplayarak yoğunlaştırmaktadır.

Kızılay, böylesi farklı anlamların barındığı ve çakıştığı bir merkeze dönüşürken, ülke ciddi bir bunalıma doğru sürüklenmektedir. 1960 yılına gelindiğinde ülkedeki ekonomik sıkıntı siyasal gerilimi de tırmandırmış ve Demokrat Parti yönetimine karşı ciddi bir toplumsal muhalefet oluşmaya başlamıştır. Tam bu sırada Kızılay, hem Ankara'nın mekânsal kurgusunu hem de ülkenin siyasi yapısını dönüşüme uğratacak olaylara sahne olacaktır.

... Saat 5'te Kızılay'da

19 Nisan 1960 günü, ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü, İş Bankası'ndaki hesabından para çekmek üzere bankanın Kızılay'daki Yenişehir şubesine gelir. Ve İnönü'nün eylemleri düşünüldüğünde karakteristik bir biçimde, ne tarih, ne saat, ne de yer tesadüfen seçilmiştir. Bir önceki gün iktidar ünlü "Tahkikat Komisyonu"nun kurulmasına dair kanunu Meclis'ten geçirmiş ve buna karşılık muhalefet Meclis'i terk etmiştir. İnönü para çekmek için bankanın Ulus'taki merkez binasını değil Kızılay'daki şubesini tercih etmiştir ve Kızılay'a tam mesai bitiminde, Meydan'ın en kalabalık olduğu saatte varır. Üstelik, ilerlemiş yaşına rağmen arabasından erken iner ve bankaya yürüyerek ulaşır. Bir anda çevresini

saran kalabalık "İsmet Paşa"ya tezahürat etmeye ve iktidar karşıtı sloganlar atmaya başlar.²⁸ Polisin müdahalesiyle sonuçlanan -22 kişinin gözaltına alındığı ve tamamı öğrenci olmak üzere 5 kişinin tutuklandığı- gösteri hem ülke hem de başkent için yepyeni bir dönemin habercisidir. Siyasal muhalefet Meclis'ten sokağa taşmış ve Ankara kentinde ilk defa siyasal bir olay Ulus'ta değil Kızılay'da gerçekleşmiştir. Bundan sonraki bir buçuk aylık süreçte hem siyasal muhalefetin hem de Kızılay'ın başat aktörü öğrenciler olacaktır.

1960 yılı itibarıyla Ankara'da bulunan fakülte ve yüksek okulların tamamı Yenışehir içinde yahut çevresinde yer almaktadır. Bunlar arasında Kızılay'ın (ve ülkenin) siyasi tarihi açısından en önemlileri, siyasi eyleme yatkın tarihi yüzünden İstanbul'dan Ankara'ya taşınmış bulunan Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) ve Ankara'da kurulan ilk yüksekokul olan Harp Okulu'dur. Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Hukuk Fakültesi'nin birlikte yer aldığı Cebeci'deki kampüs, öğrenci yerleşiminin yoğunlaştığı Kızılay, Sıhhiye ve Cebeci arasında kalan bölgenin kalbi olacak ve mayıs ayına damgasını vuracak olan öğrenci eylemlerinin karargâhı haline gelecektir.

28-29 Nisan tarihlerinde İstanbul ve Ankara'da gerçekleşen şiddetli çatışmaların Ankara'daki adresi yine SBF'dir. Öğrencilerin barikatlar kurduğu binaya sıkıyönetim komutanının emriyle ateş açılır. Ertesi gün Ankara'daki üniversiteler 1 ay süreyle kapatılır ve 1 Mayıs günü şehir dışından olan öğrenciler memleketlerine gönderilir. Bundan sonra Kızılay hemen her akşam protesto gösterilerine sahne olacaktır. Özellikle saat 5 ve 7 arasında, Bulvar'ın kalabalıklaştığı saatlerde "Hürriyet" ve "Menderes İstifa" sloganlarıyla başlayan protestolar polisle girilen küçük çaplı çatışmalara dönüşmekte-

28 T. Feyizoglu, *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi 1960-68*, Belge Yay., İstanbul, 1993, s. 9-12.

dir. Bu protestoların en etkili olanı 555K -beşinci ayın beşinci günü saat beşte Kızılay'da- parolasıyla örgütlenecektir. Ve yine bu eylem, hem öğrencilerin hem de hükümetin Meydan'ı nasıl tahayyül ettiklerinin göstergesi olacaktır.

Gene de birşeyler seziyorduk. Sokakta büyüyüp gelişen bir oluşum... Evin ve okulun dışındaki o bilinmez, o büyüleyici sokakta. Her tarafta 555 K yazılıydı... Tekdüze yaşam bitmişti ya da bitiyordu, bunun ayrımındaydık... Sokak bizi çekiyordu. Köşebaşlarında serüven kokusu vardı.²⁹

Öğrenciler açısından Meydan böyle görünürken, öte yandan Başbakan "bütün memlekete hâkimken İstanbul ve Ankara'nın iki sokağında yenilmeyeceğini" göstermeye kararlıdır.³⁰ Hükümet, öğrencilerin eylem yapacakları gün ve saatte kendi taraftarlarını toplayarak bir karşı gösteri örgütler. Ancak Demokrat Parti'li grup protestocuların arasında silinip gidecek ve gövde gösterisi yapmayı planlayan Menderes kalabalığının içinde tartaklanacaktır. Kızılay'ın siyasi meşruiyetini tanımış olan, fakat hâkimiyeti altına almayı başaramayan hükümet bu kez Meydan'daki kalabalığı ortadan kaldırmaya çalışır. Önce Kızılay'daki otobüs ve dolmuş durakları başka yere taşınır, arkasından sinemalar kapatılıp Bulvar'da 10 kişiden fazla gruplar halinde dolaşmak yasaklanır.³¹ Hükümetle protestocular arasındaki mücadeleye doğrudan doğruya mekân için ve onun üzerinden sürmektedir. Bu çatışmayı çözecek olan 27 Mayıs müdahalesinin habercisi de yine Kızılay'da gerçekleşecek böyle bir protesto ile gelecektir.

29 E. Atasü, "Çocukluğumu İstiyorum, Çocukluğumu Verin Bana", *Dullara Yas Yakışır*, AFA Yay., İstanbul, 1991, s. 158-9.

30 S.S. Aydemir, *Menderes'in Dramı?*, Remzi, İstanbul, 1969, s. 397.

31 T. Feyizoglu, *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi 1960-68*, Belge Yay., İstanbul, 1993, s. 39.

21 Mayıs günü okullarından beşer onar kişilik gruplar halinde çıkan Harp Okulu öğrencileri önce Kızılay'a sonra Orduevi'nin önüne gelirler. Subayların katılımıyla büyüyen kalabalık Çankaya'ya doğru yürüyüşe geçer. Komutanlarının uyarısıyla fikir değiştirip Kızılay'a dönen grup sivillerin de katılımıyla eylemi burada sonlandırır.³² Bir hafta sonra gerçekleşen 27 Mayıs'ın sabahında ise, müdahalenin ardından konan sokağa çıkma yasağı birkaç saat içinde kaldırıldığında halkın "devrim"i kutlayacağı mekân yine Kızılay Meydanı olacaktır. Bu ana kadar, kamusal alanın sosyal ve kültürel merkezi konumuna gelmiş olan Kızılay, artık siyasal görünüm mekânı olma niteliğini de Ulus'tan devralır. Bir yıl sonra Meclis de Yenişehir'e taşınacak, 1962 yılında ise ilk kez kitlesel bir işçi eylemi Kızılay'da gerçekleşecektir. Meclis binası önüne kadar ulaşan bu eylemde "açgözlü patron", "zalim kapitalist" gibi figürlerin tasvir edildiği posterler ilk kez ortaya çıkacaktır.³³ Mekân yalnız pratiklerin değil, kimliklerin, sloganların ve temsil biçimlerinin de üretildiği bir araca dönüşmektedir. Tam da bu niteliğine uygun olarak, darbenin iki gün sonrasında, Tıp Fakültesi öğrencileri, Kızılay Meydanı'nın isminin "Hürriyet Meydanı" olarak değiştirilmesini isterler.³⁴ 1960 Mayıs'ını ifade eden slogan mekâna yazılmaktadır.

Siyaset Meydanı

60'ların Kızılay'ı, kamusal mekân olmanın tanımına uygun olarak, muhtelif perspektiflerce üretilen farklı anlamların

32 T. Feyizoglu a.g.e., (1993) s. 44.

33 B. Ecevit, "Labor in Turkey as a New Social and Political Force", K. Karpat, *Social Change and Politics in Turkey*, Leiden, 1973, s. 153.

34 T. Feyizoglu a.g.e., (1993) s. 49.

çakıştığı bir alandır. Burjuva gündelik yaşantısı için lüks tüketim hizmetlerinin mekânı, büyük sermaye için kentin iş merkezi, yükselmeye başlayan işçi eylemleri için politik bir arena, özellikle gecekondu bölgelerinde yaşayanlar için ise -Sevgi Soysal'ın "Yenişehir'de Bir Öğle Vakti" adlı romanında tasvir ettiği gibi- kente dahil olmak için temas edilmesi gereken bir statü göstergesidir. Bu dönemde demografik yapısı artık ciddi oranda altüst olmuş bulunan Kızılay bölgesi, halen yüksek gelir grupları için konut alanı olduğu halde, Kızılay'da çalışmakta olan alt gelir gruplarına dahil nüfus, toplam çalışan kentli nüfusun %1 l'ine ulaşmıştır.³⁵

Kalabalıklaşan ve heterojenleşen kent merkezinde "şehir adabının kaybolması", kamu hizmetlerinin yetersizleşmesi, trafik karmaşası, artan suç oranı, fuhuş vs. gibi her türlü olumsuzluktan gecekondu sorumlu tutulmaktadır.³⁶ Bu koşullar altında, yalıtılmış "nezih" bir çevre olarak Kızılay'ın anısı, Meydan'ın mevcut koşullarına karşı şiddetli bir nostalji ve kentin sosyal kirliliğinden sterilize edilmiş kapalı mekânlara talep yaratır. Böylesi kapalı mekânların ilk örneği gökdelenin taban blokunu kaplayan alışveriş merkezi olacaktır. Bundan başka, 40'ların Kızılay'ında önemli bir sosyal mekân olan kafe tipolojisi de mutasyona uğrayarak, Set Kafeterya'da somutlaşan yeni bir mekân tipine dönüşür. Emek İşhanı'nın terasında yer alan ve kullanıcıları sınırlı olan Set Kafeterya, Meydan'ın denetlenemez kargaşasını ve onun içinde kaybolma endişesini el değmeden izlenecek kentsel bir seyirlik haline dönüştürür. Bu, hem mekânla kurulan yeni bir ilişki, hem de onu tariflemenin yeni bir bi-

35 T. Akçura, *ANKARA: Türkiye'nin Başkenti hakkında monografik bir araştırma*, Ankara, 1971, s. 86.

36 K. Karpat, *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, s. 62. Ayrıca bkz. R. Keleş ve M. N. Danielson, 1985, s. 123.

çimidir. Burjuva birey kamusal mekânla arasına mesafe koymakta, sıradan kullanıcıya yukarıdan bakmaktadır.³⁷ Meydan üzerine düşürülen yeni bir bakış açısı, bakma, gözetleme, seyretme gibi olası pratikleri Kızılay Meydanı'nın tanımını ve anlamını yeniden üreten yepyeni tarzda güç ilişkilerine dönüştürür.

Buna karşılık Meydan'ın barındırdığı kamusal yaşantı, kabuğunu parçaladığı hegemonik kurguyu çoğulcu bir kimlikler öbeğine dönüştürmekle kalmamış, toplumsal dinamikler karşı-hegemonik bir eklemlenme sürecine girmiştir. Özellikle yeni anayasa ile somut ifadesini bulan yeni dönemde, özgürlükçü söylemler, sınıfsal örgütlerine kavuşmuş işçileri ve enformel pratikleriyle kent yoksullarını, yine aydınların ve öğrencilerin etkin olduğu bir toplumsal muhalefete dönüştürecektir. Ve böylesi bir söylemsel düzlemle sosyal mekânın kesiştiği yer yine Kızılay olacaktır.

1965 yılının Nisan-Mayıs ayları “Kızılay Olayları” olarak anılacak ve Bakanlar Kurulu gündemine kadar girecek olaylara sahne olur. TİP üyesi SBF öğrencileri Bulvar'da kendi çıkardıkları siyasi dergileri *Dönüşüm*'ü dağıtırlarken sağ görüşlü bir grubun saldırısına uğrarlar.³⁸ Bundan sonraki bir ay boyunca Bulvar, gruplar arası çatışmalara sahne olur ve sonunda *Dönüşüm*'ün Bulvar'da dağıtımı yasaklanır. Ancak konu kamuoyu gündemine girer; ifade özgürlüğünün sembolü haline gelen *Dönüşüm*'ün Bulvar'da dolaşımı, altı bakandan oluşan “Aşırı Akımlarla Mücadele Komitesi”nin gündemini oluşturur. Komite, sokağın hem söylemsel hem fiziksel olarak “komünist propaganda”nın hedefi

37 M. de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles ve Londra, 1988, s. 92-3.

38 T. Feyizoglu, 1993, s. 235.

haline gelmekte olduğuna işaret edip, sıkı tedbirler alınmasına karar verecektir.³⁹

Bu süreçte, Meydan'la özdeşleşecek yeni bir unsur ortaya çıkar. Gökdelenin cephesine yerleştirilen, heykeltıraş Kuzgun Acar'a ait "Türkiye" adlı soyut heykel, gerek ölçeği gerek malzeme kullanımı açısından önemli bir sanat olayı olur. İlginç olan nokta, bu soyut sanat eserinin Meydan'a önerilen daha önceki kentsel objelerle kıyaslandığında, dönemin çoğulcu atmosferine de uygun olarak, somut bir politik-ideolojik söylem taşımamasıdır. Örneğin Güvenlik Anıtı ile kıyaslandığında heykel ne herhangi bir somut içerik ne de belirgin bir özdeşleşme biçimi dayatır. Yorumu açık sanat eseri kentsel mekânda farklı anlamların birikeceği bir düzlem yaratır; ve gündelik hayatın kendisi gibi, üzerinden akan rastlantısal anlamların tortusuyla politikleşir. Bu anlamda "Türkiye", Kızılay Meydanı'nın barındırdığı kamusal yaşantıyı hem olumlayan hem de onu temsil eden bir anlatıya dönüşür. Ancak bu dönem uzun sürmeyecek, siyasal ortam ve toplumsal yaşantı, 1969 yılından başlayarak artan oranda, şiddetin egemenliği altına girecek ve kentsel mekân da bu durumdan payını alacaktır.

Kentsel Şiddet ve Mekânsal Yıkım

Yerleşen ve giderek yaygınlaşan şiddetin asıl hedefi, karşı-hegemonik bir eklemlenmeyle tedirgin edici bir etkinliğe ulaşan toplumsal muhalefet ve onun meşru zemini olan kamusal alandır. Kentsel mekân bir yandan kurtarılmış bölgeler halinde şiddetin en radikal mekânsal stratejisine sahne olurken, kent merkezi olarak Kızılay, mekânı biçimlendiren sosyal pratiklerden, Meydan'ın söylem düzeyinde

39 T. Feyizoglu, a.g.e., s. 239-243.

yeniden üretilen imgesine ve fiziksel denetim biçimlerine kadar, her türlü eylemin yoğunlaştığı bir savaş alanına döner. 12 Mart müdahalesinden sonra bir Atatürk heykeli ile değiştirilmek istenen “Türkiye”, bu girişim başarısız olsa da, 1974 yılı sonunda yerinden sökülür. Emekli Sandığı’nın depolarında dokuz yıl bekleyen eser sonunda hurda olarak satılır ve yerine bir reklam panosu yerleştirilir.⁴⁰ “Türkiye”nin sökülmesi, kamusal alana bundan sonra hâkim olacak yıkıcı şiddetin habercisidir ve bundan birkaç ay sonra ilk MC hükümeti kurulacaktır. Siyasal şiddetin kendisi de diğer pratikler gibi mekânsal biçimler içerisinde olacaktır. 1975-79 yılları arasında gerçekleşen şiddet eylemlerinin %40’ı belirli hedefler (işyerleri, bankalar, örgüt merkezleri vb.) yerine caddeler, otobüs durakları gibi kamusal mekânlarda cereyan eder.⁴¹

Kamusal mekânın kendisi stratejik bir yıkıma hedef olurken, yukarıda değinildiği gibi siyasal kamplaşma da mekâna yansiyarak kentsel ölçekte somutlaşacaktır. Kamusal mekânın tanımladığı meşruiyet ve katılım kaybolmaya yüz tutunca her kimlik “ev”ine döner; daha doğrusu evini tanımlamaya girişir. Belli bir mahallenin ya da bölgenin çeşitli kimlikler boyunca ve örgütlenmiş gruplar aracılığıyla aktif olarak yeniden tanımlanması kentin sosyal dokusuna karşı olası en ciddi şiddet biçimidir. Kent yaşantısının pürüzlü yüzeyi barındırdığı kırılmalar boyunca derinleşmekte, bu sosyal topoğrafyanın içerisinde oyulan adacıklar siyasal kimliklerin içeri ve dışarılarını tanımlamaya başlamaktadır. Siyasal aidiyetler yine mekân üzerinden imgelenmekte, kurgulanmakta ve temsil edilmektedir. Öte yandan erken

40 M. Ural, Kuzgun Acar, Milli Reasürans T.A.Ş., İstanbul, 1997, s. 86.

41 R. Keleş ve A. Ünsal, *Kent ve Siyasal Şiddet*, AÜSBF Bas-Yay. Y.Okulu Basımevi, Ankara, 1982, s. 55.

dönem Yenışehir burjuvası için geçerli olan şey bu anda üretilen kimlikler için de geçerlidir: böylesi kimlikler için kendini tanımlamak yetmeyecek ve kentin kamusal ağları boyunca hareketlenip görünür olmak gerekliliği gündeme gelecektir. Ancak bu momentte siyaseten görünür olmanın tek biçimi yine şiddet olacaktır; zira egemen güç blokunun kamusal mekânı kontrol altında tutma stratejisi açık şiddet yoluyla sosyal mekânın yıkımına yönelmiştir.

Kızılay Meydanı'nda süren kamusal yaşantının hem sosyal hem kültürel boyutları, böylesi etkinliklerin mekânlarının ortadan kaldırılması yoluyla tahrip edilir. Bulvar boyunca uzanan işyerleri, rant baskısıyla kafe, pastane, lokanta gibi dış mekânı kullanan faaliyetlerden uzaklaşmaktadır. Öte yandan 1940 yılı itibarıyla 30m genişliğinde olan araç yolu 1980'e gelindiğinde her iki tarafındaki kaldırımları ve ortasında yer alan yeşil refüjü yiyerek 50m genişliğe ulaşacaktır. Atatürk Bulvarı'nın iki tarafında bugün yayaların yürüdüğü alan gerçekte apatmanların arsa sınırları içerisinde kalan çekme mesafeleridir. Sosyal mekân olarak Meydan'ı tahrip edecek en önemli operasyon ise, tanımlanmamış etkinliklerin rahatça olgunlaştığı mekânlar olarak, yeşil alanların yok edilmesidir.⁴² 1975 yılında yapılan bir çalışmaya göre Meydan'da yer alan Kızılay Parkı ve Güvenpark, Gençlik ve Çankaya parklarının ardından kentin en çok kullanılan üçüncü yeşil alanını oluşturmaktadır.⁴³ Buna karşılık, Güvenpark'ın önemli bir kısmı otobüs duraklarına terk edilerek, dinlence mekânı olan alan kent mer-

42 Yeşil alanın bu niteliği ve bunun politik tartışması için bkz., B. Batuman ve T. Akış, "Kentsel Mekân Olarak Doğa: √-1", *Mimarlık*, Sayı: 291, 02/2000, s. 23-5.

43 C. Çakan ve Y. Okçuoglu, "Ankara Kentinde Yeşil Alan Arzı ve Kullanma Özellikleri", *Mimarlık*, 75/7, Temmuz 1975, s. 8. Ayrıca bkz. E. Turak, "Yeşil Alan Kullanımı", *Mimarlık*, 75/7, Temmuz 1975, s. 11-2.

kezinin giriş kapısına dönüşür. Öte yandan, Cumhuriyet kamusallığının sahnesi olarak tasarlanan Kızılay Parkı git-tikçe küçülerek önce bir çiçek tarhına dönüşür, ardından 1979 yılında tarihi binası ile birlikte yıkılarak otopark ola-rak kullanılmaya başlanır. Meydan'da ve Bulvar üzerinde yer alan tüm etkinlikler yerlerini araç ve yaya trafiğine terk ederek Meydan'ın çevresindeki kuytu merkezciğe çeki-lirler. Parçalanan gündelik yaşantı artık çeşitli etkinliklerle özelleşmiş Sakarya, Yüksel, İzmir alt-mekânlarında, daha kontrollü ölçeklerde sürecektir.

Meydan'dan Kavşağa

12 Eylül sabahı tankların işgal ettiği Kızılay Meydanı artık yepyeni bir söylemsel çerçeve içinde, kamusal alanın yok edilmesine koşut olarak ve herhangi muhalif etkinliğe izin vermeyecek şekilde yeni bir anlama kavuşturulacaktır. 1982 yılında dönemin İçişleri Bakanı büyük şehirlerin önemli meydanlarının kapalı devre televizyon sistemleriyle izleneceğini açıklar.⁴⁴ Politik bir arena ve sosyal hayatın odağı olan Meydan artık kontrol altında tutulan bir trafik kavşağına dönüşecek, tarihsel anlamların biriktiği Güven-park kasıtlı bir ihmal sonucu geceleri tekinsiz bir niteliğe bürünen, gündüzleri güvenlik güçlerinin konumlandığı bir alan haline gelecektir. Kızılay Meydanı için kurgulanan bu yeni kimlik, üç büyük proje ile uygulamaya konulur: Gü-venpark yenileme projesi, Kızılay Rant Tesisleri binası ve Kızılay Metro İstasyonu projesi.

Büyükşehir Belediyesi'nin 1985 yılında gündeme aldığı Güvenpark yenileme projesi mimar Sezar Aygen tarafından

44 E. Coşkun, *Küresel Gözaltı: Elektronik Gizli Dinleme ve Görüntüleme*, Ümit Yay., Ankara, 2000, s. 32-3.

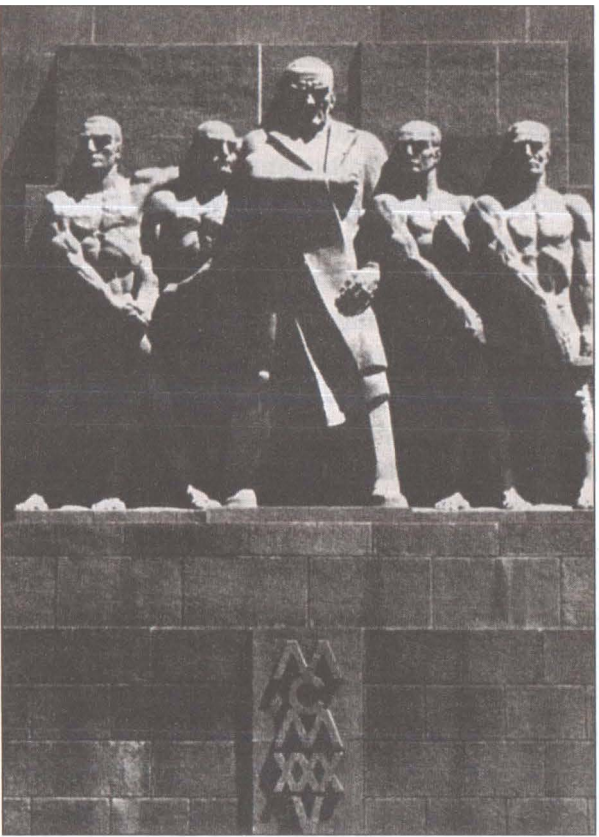
tasarlanacak, uygulama projeleri 1986 yılında tamamlanacaktır. Proje, öncelikli olarak tarihsel kurguyu ortadan kaldırmakta, Meydan'ın fiziksel ve temsili odağını trafik kavşağına yönlendirmekte ve parkın altını alışveriş merkezi ve otopark olarak düzenlemektedir. 160 dükkân, bir süpermarket, banka şubeleri, postane ve kafelerin yer aldığı çarşı katının altı 1500 araçlık iki katlı bir otoparkı barındıracaktır. Bunun anlamı bütün yeşil dokunun yerinden sökülerek 20m derinliğinde hafriyat yapılmasıdır. Diğer yandan, proje parkın çevre düzenlemesinin de yenilenmesini önermektedir. Güvenlik Anıtı'nın yeri değiştirilerek kavşağı karşılayacak şekilde konumlandırılmakta, anıtın arkası bir amfi tiyatrosu olarak düzenlenmekte ve anıtın eski yerine de bir saat kulesi önerilmektedir. Bu saat kulesinin üzerinde "müzikli yayınla hareket edebilen, Ankara'nın meşhur Seymenler'i" ve parkın içerisinde "Ankara Kalesi'nin de bir modeli" bulunacaktır.⁴⁵ Önerilen şey, Cumhuriyet'in, her ne kadar dayatmacı bir karakteri olsa da, yurttaşlık bilincinin yeşereceği kamusal alanın da kaynağı olan modernist anlatısının, yerel ve geleneksel unsurlarla ikame edilmesidir. Bu proje, "Çevre Duyarlılığı Grubu" adı altında, "Otopark değil Güvenpark!" sloganıyla örgütlenen ve Türkiye tarihinde görülmuş en önemli kentsel toplumsal hareketlerden birini oluşturan sivil inisiyatifin muhalefeti sayesinde engellenmiştir. 60 bin imzanın toplandığı kampanya aracılığıyla, Ankara kentinin sakinleri kendi yaşam çevreleri üzerindeki kararlarda söz hakkı talep etmişler ve Cumhuriyet'in kamusalılığına ve onun mekânsal göstergelerine sahip çıkmışlardır.

Meydan'a önerilen ikinci proje, yıkılan tarihi Kızılay Merkezi'nin yerine inşa edilen Kızılay Rant Tesisleri Binası'dır. Kızılay'ın 1980 yılında düzenlediği yarışma sonu-

45 Bkz. "S. Aygen ile söyleşi" *Mimarlık* 1987/2, s. 55.

cunda birinci seçilen Affan Yatman ve Nesrin Yatman ekibine ait projenin inşası tamamlandığı halde 2002 yılı itibarıyla hâlâ kullanıma açılmış değildir. Kızılay yöneticilerinin Emek İşhanı'nı geçecek bir gökdelen yönündeki ısrarlı talepleri gerçekleşmese de 14 katlı bina iri kütlesiyle çevresindeki yapıların ölçeğine uyumsuz kalmıştır. Projenin, kamu kullanımına bırakılan açık alanlar öneren zemin kat düzenlemesi, jüri tarafından olumlu bulunsa da, binanın saçağı altında kurgulanmış bu sahte kamusal mekânın, yapı kullanıma girdiğinde binaya kontrollü girişler sağlamaktan öte herhangi bir sosyal etkinliği canlandıracağı söylenemez. Öte yandan, uyumsuz ölçeğiyle Meydan'a hâkim olan yapı, özellikle kavşağı karşılayan saydam yüzeyiyle ilginç bir söylem kurgular. Üzerinde cephesi bulunan caddelere değil de, kavşağın kendisine yönelen ve üçüncü boyutta da oynatılarak kavşağın görüntüsünü yansıtır hale gelen bu yüzey, Meydan'ın görsel temsilini yeniden inşa eder. Jansen planında tarihsel aksın sonuna yerleşen Kızılay Parkı'nın yerinde şimdi, kavşakta süren trafik kargaşasının sürekli görüntüsünü yeniden üreten dev ölçekli bir ayna-ekran yer almaktadır.

Meydan'a önerilen son proje ise kent ölçeğinde planlanan metro hattının başlangıcı ve Söğütözü-Cebeci hafif raylı sistemiyle kesiştiği istasyon biçiminde düzenlenmesidir. Kızılay Meydanı'nın altı, güvenlik görevlileri, kameraları ve yönetmelikleriyle olabilecek en kontrollü ulaşım ve alışveriş merkezine dönüşür. Bu yeni çarşı mekânının ulaşım hattıyla çakıştırılması, güvenliğin stratejik bir unsur haline gelmesine sebep olmuş, buradaki polis karakolunun camları içeriyi göstermeyecek şekilde karartılmış ve fotoğraf çekilmesi bu yeraltı kompleksinin tamamında yasaklanmıştır. Öte yandan metro inşaatı Güvenpark'ı tam bir inşaat alanına çevirmiş -ki park halen yıkım-yapım faaliyetlerinin bir türlü bitmediği bir

"...güçlü erkek figürlerinin çıplak bedenleri ... aşkın iktidar..."

inşaat alanıdır- ve parkın artık alan niteliğini doruk noktaya taşımıştır. Sivil inisiyatifin yıkımdan kurtardığı Güvenpark bu kez sorumsuzca yerleştirilen metro girişleri ve havalandırma bacaları ile bozuma uğratılmış, ciddi miktarda ağaç yerinden söküldüğü halde yeniden yerleştirilmemiştir.

Bu projelerin ortak özelliği Meydan'ın fiziksel odağını trafik kavşağıyla çakıştırması ve ulaşımı Meydan'da gerçekleştirecek tek meşru mekânsal pratik olarak tespit etmesidir. Güvenpark örneğinde aktif hale gelen kamusal duyarlılık, diğer projelerin bu doğrultudaki etkisine engel olamamış ve bugün Kızılay Meydanı artık bir kavşak olarak algılanır olmuştur. Hem sosyal etkinliklerin dışlandığı, hem de kontrolün had safhaya ulaştığı Meydan'da, artık kentsel akışın (yaya ve araç trafiğinin) hızına uyum sağla(ya)mayan aylaklara yer yoktur. Meydan artık bir dinlenme mekânı olmadığına göre, burada *durmak* bile garip bir davranış haline gelir. Özellikle bazı günlerde Meydan'da durmamayı tavsiye eden polis memurlarına rastlamak olasıdır.

İslâmcı Popülizm ve Kamusal Mekân

Bütün bunlara karşın 90'lı yılların ikinci yarısına damgasını vuracak olan yükselişle "siyasal İslâm", bir kimlik olarak kendini üretirken Ankara kenti bağlamında Cumhuriyet'in sembollerini ele geçirmeye yönelecek ve Kızılay ilginç bir şekilde yeniden önem kazanacaktır. Refah Partisi'nin diğer büyük kentlerin belediyeleriyle birlikte başkentinde yönetimini kazanması İslâmî kimliğin kamusal alana çıkmak yönünde harekete geçmesine sebep olur. Keçiören'den Sincan'a ilçe belediyelerinin ürettiği anıtlar, çevre düzenlemeleri ve uygulanmaya çalışılan sosyal kurallar artık kent merkezine yönelecektir.⁴⁶ Bu ana kadar cemaatçi bir anlayışla örgütlenen İslâmî kimliğin ülkenin kamusal alanına çıktığında sergilediği performans (ve tutarsızlıklar) bu yazının konusu dışında kalsa da, parti değişikliklerine rağmen

46 G.A. Sargın, "The Architecture of Displacement: Notes on Monuments, Memories and Identities of a Nation-Capital-Ankara," 4th International Others Connections Conference, Beyrut, Ekim 1999.

hâlâ Ankara Büyükşehir Belediyesi'ni yönetmekte olan kadronun Kızılay'da uyguladığı pratikler ilgi çekicidir.

1997 yılı Ramazan ayından beri Ankara Büyükşehir Belediyesi her yıl bir ay boyunca Güvenpark'ta iftar çadırı kurmakta ve bedava yemek dağıtmaktadır. Her yıl gittikçe detaylanan bu etkinlik ufak tefek satış büfeleriyle dallanarak parkın içerisinde yayılmaktadır. 1998 Ramazan'ında, içerisi ahşap kemerlerle süslenip "oryantal" bir hava verilen ayrı bir çarşı çadırı da inşa edilmişse de daha sonra iftar çadırını genişletmek uğruna bundan vazgeçilmiştir. Güvenpark'ın ortasına kurulan çadırlar, ayırıcı bir ritüel etrafında tanımlanan ve meşrulaşan İslâmcı kimliğin çeperlerden kent merkezine akmasını sağlar. Çeşitli kentlerin muhtelif semtlerinde, özellikle kent yoksullarının yaşadığı bölgelerde uygulanan böylesi bir etkinlik bu kez tam tersi bir mekânsal kurguyla uygulanmaktadır. Kuşkusuz bu tesadüfi bir durum değildir. Kızılay'ın tarihinde daha önce de gözlediğimiz gibi Meydan yeniden görünme mekânı niteliğine bürünür; Güvenpark'ta iftar açmaya gelen yığınların bir kısmı gerçekten aş bulamadığı için gelen kimselerse de (ki şehrin göbeği bu kesim için ulaşılması görece zor bir yerdir), önemli bir kısım ne olup bittiğinin farkındadır. Kılık kıyafet siyasal bir anlatıya, Güvenpark ise iftar vaktinden saatler öncesinden başlayarak inşaat sahasından bozma bir rekreasyon alanına dönüşür. İftar çadırı, yabancı olunan bir mekânı ve onun sosyal-siyasal anlamlarını işgale değilse bile ihlale gelmiş gözlerin etrafa ya tedirgin ya meraklı yahut da küstah bir öfkeyle yönelen bakışlarını örgütler. Cumhuriyet'in başkenti ve onun sembolik odağı olan Güvenpark yine siyasal bir sahnedir; bu kez İslâmcı kimlik Ankara'nın gözüne görünür olmak istemekte, meşruiyet (ve kuşkusuz bundan öte iktidar) talep etmektedir.

Ancak, yukarıda değinildiği gibi işbaşına gelen İslâmcı

kadroların da kafaları net değildir; bir kısmı elde edilen erki açıktan dayatmacı bir uygulamaya dönüştürmek isterken (alkol yasakları vs.) bir kısmı İslâmcı ideolojiyi popülist politikalarla geniş bir tabana yaymaya yönelir. Özellikle 1997-2002 arasındaki dönemi Ankara açısından terimin en düz anlamıyla popülizmin başarıyla uygulandığı dönem olarak tanımlamak mümkündür. Bir yandan kent ölçeğinde kaçak kömürün ucuza dağıtımı gibi taktikler uygulamaya konulurken, bir yandan dini bayramlarda otobüsler bedava çalıştırılarak kitlelerin Kızılay'a gelmesi kolaylaştırılmakta, çeşitli gerekçelerle Kızılay'da plastik toplar dağıtılmakta; yine Güvenpark'ta popüler sanatçıların vereceği konserler düzenlenmekte, hatta yaz günleri parkın içine hoparlörler yerleştirilip Anıt'ın önü insanların göbek attığı bir piste çevirilmektedir. Popüler eğlence, umursamaz sıradanlığıyla siyasal anlatının fiziksel göstergelerini aşındırmaktadır. Bunların yanında Bulvar boyunca uzanan kaldırımlar, refüjler ve her türlü kent mobilyası ile beraber Güvenpark'ın içi de İslâmcı sermaye için bir rant nesnesine dönüşür. İlginç olan bir nokta da Kızılay'da durmadan yenilenen bu unsurların her seferinde inanılmaz ölçüde estetikten yoksun şekilde inşa edilme-leridir. Kent ölçeğine yayılan siyasal İslâm'ın popülist politikaları Melih Gökçek'in 1999 yerel seçimlerinde kullandığı ve ironik bir şekilde görür görmez akla Gramsci'yi getiren sloganında somutlaşır: "Ankara'da SAĞduyu kazanacak!"

90'ların ikinci yarısında Kızılay belli bir siyasal kimlik tarafından açıkça işgal edilmeye çalışıldıysa da, bu, Kızılay'ın tarihinde siyasal olarak dışlanmış grupların ve kimliklerin kent merkezine müdahil olma çabalarının ilk örneği değildir. Daha önce tartışıldığı gibi 50'lerin sonundan başlayarak Kızılay böylesi bir sosyal eğilimin giderek politikleşmesine ve daha sonra alt sosyal grupların kendilerini siyasal söylemler etrafında kurgulayarak güçlenmelerine sahne olmuş-

tur. Ancak bu iki olgu arasında ciddi bir ayrım yapmak gereklidir. Gündelik yaşantının sabitlenmiş anlamları bozundurmak yönündeki gücü ve bunun barındırdığı karşı-hegemonik potansiyel ancak özgürleşim eksenli bir projeyle eklemleendiğinde anlamlı bir direniş üretir. Öte yandan, Gramsci'nin işaret ettiği gibi, kitlelerin disiplin dışı davranış eğilimlerine karşın, "sağduyu" ile tariflenen yargılar bütününü hemen her zaman gerici bir nitelik taşır. Ve böylesi bir değerler sistemini popülist bir stratejiyle düşmanı olduğu siyasal anlamları yıpratmak yönünde hareketlendiren siyasal hareketin de kamusal alanın varlığına karşı tutumu kuşkusuz hiç de dostane değildir.

Cumhuriyet'in kamusal alanı başlangıç aşamasında baskıcı ve dışlayıcı bir karaktere sahip olsa da,⁴⁷ çoğulcu bir toplumsal düzeyin ve alt sosyal grupların taleplerini ifade etmelerinin yegâne ortamı olmuştur. Bu çoğulculuğun bir başka ifadesi, bu alanı farklı grupların toplumsal düzeyde etkin olabilmek adına verdikleri hegemonya mücadelesinin zemini olarak tanımlamaktır. Çoğulluğun kabulü, bu mücadele içerisinde yer alan aktörlerin meşruiyetinin onaylanması anlamına gelir. Oysa Kızılay Meydanı'nın tarihinde açıkça gözlendiği gibi, kamusal alana yayılarak mevcut toplumsal hegemonyayı zorlayan toplumsal muhalefet, egemen grupların yıkıcı boyutlara ulaşan baskısıyla dağıtılmıştır. Bir mücadele alanı olarak kamusal alanın ve onun mekânsal örüntüsünün fiziksel ve imgesel düzeyde yıkılması, herhangi bir toplumsal muhalefetin varolma koşullarını ortadan kaldırma girişimi olarak olabilecek en radikal öneri olmakla birlikte, meşruiyeti açıkça tartışmalıdır. Çünkü bu koşullar altında şiddet tek siyasal etkinlik biçimi olurken,

47 Bu noktada kamusal alanın, zaman zaman sabitlenmeye çalışılsa da, tanımı gereği esnek siyasal bir etkinlik düzlemi olduğunu ve herhangi bir andaki devlet erkinin kamusal alandaki tek aktör olmadığını hatırlatmakta fayda var.

çoğulluk ayrılıkçılığa yol verir ve uzlaşım olasılıkları yerini güvensizlik, düşmanlık ve çatışmaya bırakır.⁴⁸

Bunun yanında, 90'ların Kızılay'ına damgasını vuran İslâmî kimlik, ironik bir biçimde Meydan'ı bu kez banal bir şölen alanı olarak süsleyerek Cumhuriyet'in tarihinden öç almaya girişir. En iyi ihtimalle kamusal mekânın siyasal karakterinin dejenerasyonu anlamına gelen bu tutumun da kuşkusuz kamusal alanın yeniden kurulmasıyla ilgisi yoktur. Bütün bunlara karşılık, baskı ve kontrolün (ve son örnekte gördüğümüz gibi dejenerasyonun) olduğu kadar, özgürleşimin de mekânsal araçları vardır. Siyasal katılımı ve kamusal hayatın sosyal, kültürel ve politik boyutlarını yeniden bir araya getirmeyi hedefleyen bir toplumsal projenin, bu sürecin mekânsal oluşumunu da tasarlaması gerekecektir.

48 J. Fiske, *Power Plays, Power Works*, Verso, New York-Londra, 1993, s. 45.

3.

Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesi'nde Yürümek TONGUÇ AKIŞ

Yüksel Yaya Bölgesi'ni irdelerken, kentsel dinamikleri ve sosyal aktörleri kavramak ve bunlarla ilintili mekânsal yapıyı çözümlemek gerekir. Gündelik hayat (everyday life), sosyal, ekonomik, kültürel ve sembolik ilişkiler yumağından oluşur. Kabaca bu gündelik ilişkilerin ürünlerinin yansıması olarak algılanabilecek olan kentsel mekân ise gündelik hayatın mekânıdır. Çok boyutlu bu yapıyı incelerken, üzerinde durduğumuz yürüme eylemi ise, kentsel mekânı anlamada ve gündelik hayatı kavramada yardımcı ve yol gösterici olarak görülmelidir. Zira gündelik hayat içinde olagelen kimi etkinlikler, sadece kentsel hayatı biçimlendirmekle kalmaz, kentliyi kenti değiştirme sürecine katarak, politik bir alan oluşturur. Artık kentsel mekân uygunlaştırma (appropriation) ve direnişin (resistance) zeminine dönüşebilir. Gündelik hayatın en sıradan etkinliği olan “yürüme” ise, bu bağlamda kentsel mekânı deneyimlemenin bir aracı olmasının ötesinde, kamusal mekânı değiştirmede de etkin

pasif-siyasi bir eyleme dönüşecektir. Bu kavrayışı ele almak için, öncelikle gündelik hayata ve yürüme eylemine bakışı netleştirmemiz gerekir.

Gündelik hayat

Gündelik hayat denilen ve bünyesinde barındırdığı yenisinden tekrarı imkânsız etkinliklerden oluşan bu geniş platformun eleştirisi, Henri Lefebvre tarafından kaleme alınmıştır.¹ *The Critique of Everyday Life* adlı eserinde belirttiği gibi gündelik hayat, iktidarın (gücün), bilginin ve aklın yargılandığı en üst mahkeme olarak ortaya çıkar.² Gündelik hayatın içinde barınan ve ele avuca gelmeyen etkinlikleri bir bütün olarak eleştiren ve yabancılaştırmanın yarattığı sisi dağıtmayı amaçlayan Lefebvre, sadece sosyal alandaki aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemekle kalmaz. Bu noktadan yola çıkarak, kentsel mekân üzerinde süregelen tahakküm (domination) ve uygunlaştırma biçimlerini de açığa çıkartarak mekânın üretimini de inceler. Gerçekte mekânı sosyal bir ürün olarak ele alırken, mekânın yeniden üretim süreçlerini ortaya döker.³ Lefebvre'nin gündelik hayata bakışı bize önemli ipuçları taşır. Sıradan kişinin özgürleşme sürecinde gündelik hayatın bir kısmının bile aydınlatılması, yabancılaştırmayı ortadan kaldıran bir etkinlik olarak varolmak zorundadır.

“Tek yapmamız gereken, gözlerimizi mümkün olduğunca açmaktır. Karanlık metafizik dünyayı ve iç dünyanın hatalı

1 H. Lefebvre, *The Critique of Everyday Life*, İngilizce çeviri: John Moore, Verso, (1947) 1991.

2 A.g.y., s. 6.

3 H. Lefebvre, *The Production of Space*, İngilizce çeviri: D. Nicholson-Smith. Oxford ve Cambridge: Blackwell, 1993, s. 26.

derinliklerine kapılmadan insanlığın önemli bir buluşu olarak gündelik hayatın gerçeklerini keşfetmemiz gerekmektedir. ‘Tanıdık gelen, her zaman bildiğimiz değildir’ demiştir Hegel.”⁴

Bunları belirtirken Lefebvre, gündelik hayatı incelemenin ve kavramanın güçlüğüne de bilincindedir. Gündelik hayat içinde sosyal değişimin ve özgürleşmenin araçlarının farkında olarak, sosyal bilinçlenme ve eleştiriye politik bir zeminde gerçekleştirmeye çalışır.

“Gündelik hayatın eleştirisi hayatımızı kolaylaştırmak için değildir. Bu eleştirel bir bakışı ve özeleştirel bilinçlenmeyi ortaya çıkarır. Bu durum ise bilinçlilik düzeyinde karışık olmayan olanakların seçilmesinden daha üst düzeyde yer alır.”⁵

Benzer bir bağlamda, Michel de Certeau ise, gündelik hayata yaklaşırken önemli iki kavramla karşımıza çıkar: taktik ve strateji. Tahakküm kurmaya, disipline sokmaya ve kontrol etmeye çalışan sosyal aktörlerin kullandığı politik bir araç olarak bilinen strateji, kamusal mekânda çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Uygun (proper) olanın önceden belirlenerek dayatılmasına hizmet eden bir araçtır ve mekânsal anlamda belirli bir yere gereksinim duyduğu ölçüde taktikten ayrılır.⁶

“Bana göre strateji, güç ilişkilerinin hesaplanmasıdır ve bu durum ancak bir öznenin istekleri ve gücünün (mal sahibi, yatırım, kent, bilimsel kurum) kendi çevresinden

4 A.g.y., s. 132. çev. T. Akış.

5 A.g.y., s. 83. çev. T. Akış.

6 M. de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, İngilizce çeviri: Steven Rendall, University of California Press, 1988, s. xix.

arındırılmasıyla yapılabilir. Strateji kendine “uygun” (proper) bir yer tanımlar ve böylece ilişkileri doğurmaya hazır, dışarıyı kendinden ayıran bir hale bürünür (yarışmacılar, düşmanlar, hedefler, araştırma nesneleri). Politik, ekonomik ve bilimsel akılcılık bu stratejik model üzerinde yapılır.”⁷

Taktik kendini stratejilere göre belirlediğinden, katı kurallara ve mekâna gereksinim duymaz. Taktik zayıfın konumunu güçlü kılmaya ve olasılıkları zayıf adına değiştirmeye yarar. Onun hareketliliği, olanakların zenginliğine ve çeşitliliğine bağlıdır. Gündelik hayatta özellikle bu iki kavram, sosyal aktörler tarafından benimsenip kullanılır. Bu doğrultuda yürüme, kimi anlarda kamusal mekân içinde taktiksel bir eyleme dönüşebilir.

“Taktik de, diğer yandan, bir hesaplama değildir ancak “uygun” (mekânsal ya da kurumsal yerleşimler) olarak sayılamaz ve görsel bütünlüğü olan bir diğeri söylemi üzerinden sınırları çizilmiş bir şekilde oluşturulamaz. Taktiğin yeri diğerinin yerindedir. Kendini parçalı olarak ortaya koyar ve bütünü kavramadan ve mesafeli bakıştan uzak olarak varolur.”⁸

Yukarıdaki kavramlarla yaklaşıldığında, kentsel mekân ve gündelik hayat arasındaki ilişki anlaşılır olmaya başlar. Yüksel Yaya Bölgesi de türlü mücadele biçimlerine fırsat veren bir platform olarak algılanmalıdır.

7 A.g.y., s. xix, çev. T. Akış.

8 A.g.y., s. xix, çev. T. Akış.

“Ankara bir düşler kentidir. Kentin kendisi insanları düşler dünyasına taşıdığından değil: İnsan Ankara’da düş kurmadan yaşayamaz da ondan. Ya yönetimle ilgili bir düşününüz olmalı, ya mutlulukla ilgili, ya iyi insanlıkla ilgili bir düşününüz olmalı, ya da iyi sanatçılıkla ilgili. Düşlersiz yaşanamaz Ankara’da: Çünkü ufuklar sınırlıdır dağlarla, geniş bir ufuk düşünümüz yoksa. Çünkü dereler sığdır ve ‘denetim altındadır’, göğsümüzde yüreğimiz bir çağlayana kaynak oluşturmuyorsa. Çünkü Kale terkedilmiş gözükür uzaktan, içimizde taht kuran / hüküm süren astığı astık / kestiği kestik ama sırasında kendini de kesen bir yönetim yoksa. Çünkü ilişkiler köhnemiş, ‘memurin’ ve hesaplıdır, yaptığınız her şeyi karşılıksız yapmıyorsanız. Onun için de Ankara bir düşler yatağıdır, onun çorak bir ülke, tozlu bir kent, kısır bir yaşam ve çeşnisiz bir toprak olduğu bir yana bırakılırsa.”

Ali Cengizkan

Yürüme eylemi tarihsel olarak çeşitli düşünürlerce gündelik hayatı anlamada, ona eleştirel gözle bakmada ve kimi zaman ise değiştirmede önemli bir etkinlik olarak karşımıza çıkmıştır. *Flaneur* gündelik hayatın içinde tam da bu noktada önem kazanır. Bir anlamda modernizmin eleştirisini yapan *flaneur* Walter Benjamin tarafından da tartışılmış ve gündelik hayatın incelenmesinde etkili olmuştur.⁹

“Cadde, flaneur için konuta dönüşür; sokaktaki adam, kendi duvarının arasında nasıl evinde olduğunu duyumsarsa, flaneur de bina cepheleri arasında kendini evindey-

9 W. Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, 1993.

miş gibi duyumsar. Onun gözünde emaye kaplı, parlak firma tabelaları, aşağı yukarı bir burjuva salonundaki yağlı boya tablo gibi bir duvar süsüdür; duvarlar, not defterini dayadığı yazı masasıdır, gazete kulübeleri kitaplıklardır; *café*lerin balkonları da, işini bitirdikten sonra eğilip sokağa baktığı cumbalardır.”¹⁰

Benjamin’in Baudlaire’in şiirleriyle biçimlendirerek anlatmaya çalıştığı ve modern yaşama tanıklık eden *flaneur*, kentin sokaklarında hayat bulan, işbölümüne ve boş zaman-çalışma zamanı ayrımına direnen bir öznedir, ancak tek yönlü bakış açısına sahip olduğundan, gündelik hayatın ancak belli bir yönünü yansıtır; özellikle kadın gözüyle algılanan kentsel yaşamı aktarmaması nedeniyle eleştirilmiştir.¹¹

Yürümeyi merkeze alan bir diğer önemli kavram ise, Durumcular (Situationist Internationale)’ın gündelik hayatın en küçük detayına kadar uzanan Gösteri (Spectacle)’ye karşı direniş biçimlerinden biri olarak biçimlendirdikleri *dérive*’dir.¹² *Dérive*, kentin daha önceden belirlenmiş ya da belirsiz noktalarına yapılan gezilerle biçimlenir ve bu geziler sırasında yaşanan etkinlikleri içerir. Gündelik hayatın içinde ve gündelik hayatı dönüştürücü etkisinin yadsınamayacağı *dérive*, Durumcular’ın sıkça başvurduğu bir yöntemdir.

“Derive türlü ortamlardan çok hızlı bir şekilde geçme tekniğidir. Derive kendi içinde oyunsal ve kurgulanabilen bir

10 A.g.y., s. 115.

11 C. Jenks, “Watching your step, the history and practice of the flaneur”, *Visual Culture*, Ed. Chris Jenks, Routledge, 1995, New York.

12 G. Debord, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, çev. Ayşen Ekmekçi - Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

davranışı barındırır ve psiko-coğrafi etkilerin farkında olmayı içerir. Bu yönüyle basit bir yolculuktan ve dolaşmadan ayrılır.”¹³

Özellikle bu yöntemin katı kurallarla sıkıştırılmadan formüle edilmesi, her alanda uygulanabilirliğine zemin hazırlamıştır.¹⁴

Bu noktada yürüme ile ilgili olarak yine önemli bir kaynak De Certeau’dur. Gündelik hayat içindeki pratikleri araştırırken, özellikle dil ile kurduğu benzerlik nedeniyle yürümeye getirdiği bakış açısı dikkat çekicidir. De Certeau, kenti düzyazıya benzetirken öznenin yürüyerek kentle kurduğu ilişkiyi, dil ile konuşma arasındaki ilişki ile karşılaştırır. Böylece yeni bir kentsel okuma oluşturur:

“Yürümek bir yerin eksikliğini hissetmektir. Uygun bir yer olmayışının ve onu arayışın tanımlanmamış yöntemidir. Hareket, kenti zenginleştirir ve kentin sosyal bir deneyim olarak uygun yere ait bu özlemin hissedilmesini sağlar. Öyle bir deneyimdir ki bu, sonsuz sayıda küçük parçalara ayrılır (mesafe katetme ve yürümeler), ilişkiler ve çakışmalarla kentsel bir doku oluşturur ve Kent adı verilen o işaret altında toplanır.”¹⁵

De Certeau’ya göre, yürüyüşçü kentin sokaklarında yaptığı seçimlerle, kimi noktaları göz ardı eder ve kimi nokta-

13 P. Wollen ve M. Francis tarafından hazırlanan sergiden (P. Parcy ile beraber T. Levin, G. Marcus ve E. Sussman’nın danışmanlığında), “Definitions”, *On the passage of a few people through a rather brief moment in time: The Situationist International 1957-1972*, MIT Press, 1989, s. 198, çev. T. Akış.

14 G. Debord, “Theory of Derive”, 1958, (bu makalenin farklı bir versiyonu Belçika’daki gerçeküstü dergi olan *Les Livres Nues*’den alınarak İngilizce’ye Ken Knabb tarafından çevrilmiştir, *Les Livres* #9, Kasım, 1956).

15 M. de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, çev. Steven Rendall, University of California Press Londra, 1988, s. 103, çev. T. Akış.

ları kendine uygun bir şekilde telaffuz eder. Nasıl ki düzyazının belirli bölümleri sesli okunmayarak dillendirilmezse, yürünmeyen ya da herhangi bir etkinliğe maruz kalmayan kent mekânları da, “artık alanlar”ı oluşturarak kenti biçimlendirir. Yürüme, kentin düzyazı olarak kabul edilen telaffuzudur ve bu düzyazıyı kendine göre yorumlayarak tekrar edilemeyen bir konuşmaya dönüşür.

Sadece fiziksel olarak tanımlanmaması gereken yürüme eylemi, sosyal mekânın bir parçası olarak, kent denilen mücadele alanında var olacaktır. Yürüyüşçünün kalabalık kitlenin ayrılmaz bir parçası olarak özgün deneyimlere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda kalabalıkta kendi belleğini oluşturarak kent içinde varolan yürüyüşçü, aynı deneyimlerle farklı bellek biçimleri yapılandıracağı gibi, bunun tam tersi de geçerlidir. Homojen bir toplumsal belleğin imkânsızlığından hareketle, kent içi deneyimlerden yola çıkan bellek oluşumu da kentsel mekânın üretiminde önemli bir alan olarak durmaktadır.

Yürümenin bu çok boyutlu yapısı, gündelik hayatın dinamiklerine yaklaşmak için önemli bir araştırma alanıdır. Ancak gündelik hayatın şimdi ve burada olan karakteri, incelemeyi güçleştirmektedir. Bu güçlük, belli bir eleştirel duruşu da barındırdığından sürekli olarak gündelik hayata karşı mesafeli durmayı da gerektirmektedir. Her ne kadar gündelik hayatın içinden bir eylem (yürüme) ile de yaklaşılsa, bu mesafe kapanmamak için direnecek ve asla gündelik hayatın akışına yetişilemeyecektir. Bu bağlamda gündelik hayatı incelemeye kalkan her yöntem kendini bu mesafeden kaçıramayacaktır. Bu durum, YYB’yi yansıtmaya kalkan bizi de takip edecektir.

“Kızılay Yaya Bölgeleri Projesi’nin tam olarak uygulanması, Ankara için kaçırılmış bir fırsattır.”

Yalçın Oğuz

Kentsel mekânda özellikli bir yere sahip olan yaya bölgeleri, Ankara Kızılay’da kent merkezinin etrafına dağılmış olarak bulunmaktadır. İlk anlamda, yürüyenlerin mekânı olarak da tanımlanabilecek olan yaya bölgeleri, fiziksel olarak Ziya Gökalp ve Atatürk Bulvarı ile ayrılan Kızılay’ı çevreleyerek, dört ayrı bölgede türlü gereksinimlere yanıt verecek biçimde kentsel mekânı yeniden üretir. Yüksel Yaya Bölgesi (YYB) ise bu dört alandan, barındırdığı etkinliklerle ayrılarak, farklı bir mekân oluşturmuştur.

Tarihsel olarak yine kendine özgü bir dönüşüme uğramış olan şimdiki YYB, Lörcher ve Jansen planlarında yeşil alan olarak tasarlanmış, fiziksel olarak kentin topografik konumuna uygun ve sosyal anlamda yeni bir kentin yapılanmasında nefes almayı sağlayacak bir biçimde oluşturulmuştur.¹⁶ Dinlence-eğlence etkinliklerine zemin oluşturma amacı ile, kent merkezini rahatlatıcı bir alan olarak tasarlanmıştır. Aslında bu bölge, Ankara Kalesi’nden başlayarak Yüksel Caddesi’nin şimdiki uzantısını da dahil edip, Güvenpark, Maltepe ve Anıttepe aksında uzanan yeşil bir bandın parçası olarak düşünülmüş ve bu yaklaşımla tasarlanması öngörülmüştür. Ancak gerek kırdan kentte göç, gerekse spekülâtif yaklaşımlar, kentin bu alanında olması istenen/planlanan biçimlerini engellemiştir.

16 A. Oruçkaptan (İbici), *Kızılay Meydanı çevresindeki yaya bölgelerinin irdelenmesi ve geliştirilmesi üzerine bir araştırma*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 1991, Ankara Üniversitesi, s. 72.

Kent merkezinin yoğunlaşmasından ve karşılanamayan kent içi gereksinimlerden dolayı çıkan sorunlar, düşünsel kökleri 1970'lerin sonuna uzanan türlü müdahalelerle çözülmeye çabalanmıştır. Ancak daha önceden belirlenmiş genel kent gelişme politikalarının uygulamada zayıflığından dolayı merkezdeki yoğunlaşma giderek artmıştır. Çözüm olarak, kent merkezine bu alanda oldukça geniş kapsamlı sayılabilecek, Yalçın Oğuz-Beate Oğuz firması tarafından projelendirilen ve tüm Kızılay kent merkezini yayalaştırmayı öneren Kızılay Yaya Bölgeleri Projesi hazırlanmıştır.¹⁷ Ancak proje tamamıyla uygulanamamıştır.¹⁸ Kimi kısımları projeye göre hazırlanan Yüksel Yaya Bölgesi, 5 Haziran 1989 Dünya Çevre Günü'nde Ankara'nın çeşitli belediye başkanları huzurunda açılmıştır ve açılışından bu yana türlü etkinliklere tanıklık etmiştir.¹⁹

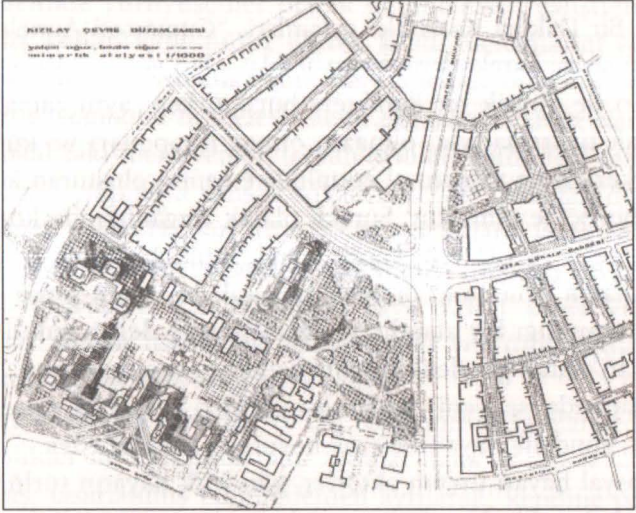
Bu yayalaştırma kararı kentlilerce olumlu karşılanmış ve kent merkezinin bu biçimde dönüştürülmesi kimi etkinlikleri bu bölgeye çekmiştir. Kumrular Sokak ve çevresinin devlet binalarıyla, İzmir Caddesi ve çevresinin ticaretle, Sakarya Caddesi ve çevresinin gastronomik etkinliklerle biçimlenmesine rağmen, Yüksel Caddesi ve çevresi entelektüel etkinliklerin odağıymışçasına gelişmeye başlamıştır.²⁰ Yayalaştırmadan hemen sonraki günlerde, kullanımı çeşitlenen ve özellikle gençler tarafından tezgâhlarda eliş

17 Bkz. T. Akış, *Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesinde Yürümek*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ocak 2001, ODTÜ, Ek 3: "Kızılay Yaya Bölgeleri Projesi", 21 Nisan 1986.

18 Bkz. A.g.y., Ek 1: Y. Oğuz, "Ankara Çevre Düzeni ve Yaya Bölgeleri Projesi Yüksel Caddesi - Konur ve Karanfil Sokaklar Üst Yapı Çalışmalarına Ait Sonuç Raporu", 12.12.1989.

19 "Misafirden Temel", 6 Haziran 1989, *Hürriyet*, Ankara.

20 Ö. Ortaboy Eldemir, *Reevaluating the historical, spatial structure of the Ankara Atatürk Boulevard as a sequence of urban spaces and plazas*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Haziran 1983, Gazi Üniversitesi.

Kızılay Yaya Bölgeleri Projesi (Yalçın-Beate Oğuz).

ürünlerin sergilendiği ve satıldığı bir mekânken, daha sonraları biçim değiştirerek farklı etkinliklere ev sahipliği yapmaya başlamıştır.

YYB, “Yüksel Caddesi Canlandırması”, “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” eylemleri, “Cumartesi Anneleri”, türlü siyasi hareketlerin basın açıklamaları ve imza kampanyaları ile politik bir karaktere bürünürken, aynı zamanda sokak tiyatrolarıyla, olmazsa olmaz kitapçıları ve kültür merkezleri ile toplumsal etkinliklere zemin oluşturan kentsel bir bölge olmuştur. Sürekli olarak tezgâhlarında korsan kitapların ve CD’lerin kaçak olarak satıldığı, belirli gün ve haftalarda denetimin ortadan kalkarak her türlü satışa olanak tanındığı bir alandır ve incelenmeye değer renkli bir mekân olarak gündelik hayatta kendisini yeniden üretir. Son zamanlarda ise, yeni yapılan üst geçitleri ve politik eylemleriyle, gündelik hayatın birçok boyutuna tanıklık eder.

Sosyal hayatı üreten aktörler, gündelik hayatın türlü kesitinde kendilerine alan arayarak varolma mücadelesine girerler. Devletin kentsel mekân üzerinde yaratmaya çalıştığı tahakkümün araçları olarak algılanabilecek emniyet kuvvetlerinin sürekli olarak YYB’deki emniyet noktasında bulunmaları, sivil toplum örgütlerinin yine bu bölgede yoğunlaşarak türlü politik eylemin tasarlanmasına önayak olması, fiziksel olarak mekâna doğrudan yansıyamayan fakat YYB’de varolarak sosyal ve kültürel yapıyı oluşturan kimi kesitlerdir.

Zabıtanın kaçan sokak satıcıları ve boyacılar, basın açıklaması sırasında eylemin kalabalığını artıranlar, sokak tiyatrosu etkinliklerinin izleyicisi, karşıdan karşıya geçmek için üstgeçitleri değil caddelerin tehlikeli zeminini kullananlar, yani kabaca sıradan etkinlikleriyle kentin türlü noktalarında yaptıkları seçimlerle kentin yapısını anlık değiştirenler, gündelik hayatta kaçınılmaz olarak yer tutarlar. Kent içinde

önemli bir çoğunluğu oluşturan ve türlü etkinliklerdeki farklı tavırlarıyla yayalardan ayrılan yürüyüşçüler de, bizce önemli sosyal aktörlerdir.

Özellikle yürüyüşçüler olarak tanımlamaya çalıştığımız kesim, kentin içine nüfuz ederek kendi mekânlarını yeniden-üretmeye çabalamaktadır. Kentin içinde oluşturdıkları nişlerle, sembolik nesnelerle kenti değiştirmişlerdir. Karanfil Sokak'taki merdivenler, tezgâh örtüleri üstündeki mallarıyla satış yapmaya çalışan sokak satıcıları olmadan düşümlenemez. İnsan Hakları Anıtı ise politik anlamı yadsınamaz bir nesne olarak, çevresindeki etkinlikler olmadan kavranamaz. Meşrutiyet Caddesi'ndeki yaya trafiği, siyasi erkin kentsel mekân üzerindeki yansımasıdır ve yürüyüşçülerin rotasını etkileyerek varolmaya çalışır.

YYB'de rasgele kurulan ve her türlü mekânda olabilecek, etkinlikler de bulunmaktadır. Bunlar daha önceden belirlenmiş, tasarlanmış etkinliklerden ayrılarak, kendine özgü bir yapıyla kentin kamusal mekânlarını tüketirler. Bu tür etkinlikler daha çok ele avuca gelmeyen ve tanımlanamayan aykırılıklar olarak yer tutarlar.

YYB'de gündelik hayatı anlamaya çalışırken, tüm bu etkinliklerin detaylı olarak incelenmesi önemlidir. Az önce söz ettiğimiz kentsel mekânı oluşturan aktörlerin de bu alanda tahakküm ve uygunlaştırma çabaları, kentsel mekânı belirlemeye çalışır. Bu etkinliklerle kent, bir mücadele alanına dönüşür ve türlü çatışmalara zemin oluşturur. Devlet yasaları, belediye yaya yönetmelikleri ve şartnameleri araştırmalar, plancı ya da mimar katı çizgileri bu mekânı kalıplara sokmaya çalışacak, ancak her seferinde gündelik hayat bu kalıplara sığamayıp, türlü müdahalelerle dönüşecektir. Bu müdahaleleri incelerken başvurduğumuz yöntem ise gündelik hayatın basit bir etkinliği olarak bilinen yürümenin kendisidir.

“...Çünkü -şimdi tekrar Lukacs’a dönüyorum- gündelik yaşamda şöyle bir şey var: İngilizce’de ‘immediacy’ denilen sözcüğün imlediği gibi. Ansaldır gündelik yaşam. Şimdi, gündelik yaşamı biz istediğimiz kadar tartışalım; ama aynı ansallığın içine düşersek gündelik yaşam hakkında seçkin-cii mimarlık, seçkinici sosyologluk ya da seçkinici kültür adamlığı karşısına ‘gündelik’ olanı diken etkin bir söylem geliştiremeyiz. Çünkü, gündelik yaşam ve düşünce herşeyle burun buruna akar gider. Zenginliği de buradadır. Satın aldığın eşyayla, vitrinle burun buruna olan bu düşünce gözümde ayrıcalık taşırsa, uzaklaşıp bu vitrinin gerisindeki ekonomi-politiği göremem.

...

Gündelik yaşam o denli ansaldır, hedeflediğiyle içiçedir, erekseldir, örneğin işportacının büyük mağazayla uzaklık ilişkisini koyun koyuna bir düşünce tarzıyla anlamaya kalkışırsam ayrıntı zenginliğinde yiter giderim.

...

Ama öte yandan aynı işportacının oradaki varlığı olmadan da, köşedeki kahvedeki insanların varlığı olmadan da biz de burada söyleşimizi dokuyamıyoruz.”

Hasan Ünal Nalbantoğlu

YYB önemli bir araştırma alanı olarak karşımızda durmaktadır. Gündelik hayatın pratikleri sosyal ve mekânsal anlamda takip edilmelidir. Bu aşamada farklı bir okuma yöntemi sunarak diyalektik bir ilişki içinde bulunan sosyal ve mekânsal pratikleri ele almak gerekir. YYB’nin çok katmanlı yapısını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu okuma, sembiyotik, bağımlı, birbiri ile iç içe ilişkilerin çözülmesini

ya da en azından üzerindeki sis perdesinin dağıtılmasını amaçlamalıdır.

YYB'de yaşanan türlü ölçeklerdeki direniş, sadece kentsel bir mekân olan bölgenin kendine has özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. Sadece fiziksel olan sosyal ilişkileri üretir doğrultusundaki bakış açısı da yetersiz kalır. Bu noktada, bizce kentsel mekândaki üretim aktif bir dönüşme eylemidir. Bu dönüşüm sosyal aktörlerin politik olarak mekânı bozma, kodlandırma ve çözme eylemleriyle ve bu eylemlerin tekrar tekrar gündelik hayatın içinde sürekli ya da kesintili olarak belirmesiyle olur.

Richard Sennett'in sözleriyle, YYB belki de bu yapıyla, bireyin kendisini "lokaller" yardımıyla kente açtığı bir platform olarak görülebilir. Türlü eylemliliklere mekân oluşturmaları açısından YYB, insanların kendilerini rahat hissettikleri bir bölge olarak var olur (*anti émigration intérieure*²¹). Çoğu insan kitapçılarda zaman geçirirken, kafelerde sinema saati ve arkadaş beklerken sosyalleşir. Ancak günün geceye dönüşmesiyle, kent farklı bir karaktere bürünür. Sosyal aktörlerin alanı terk etmesi sonucu YYB, toplanmayan çöp yığınları ve sokak çocuklarıyla bambaşka bir yüzünü ortaya koyur.

YYB'de yaya trafiğinin oluşmasında en önemli etken iş saatleridir. 6:30'da ilk Metro veya Ankaray tramvayının servisiyle alan yoğunlaşmaya başlar. Öğle saatlerinde gastronomik yönelişlere kucak açmasıyla yoğunluk farklı bir nitelik kazanır. Dolmuş ve otobüs duraklarına yakın olmasıyla bu bölge oldukça önemli bir geçiş mekânına dönüşür. Günlük döngü içinde yayaların hızı nitelik değiştirmektedir. Hafta sonları, daha gezgin ritminde ilerleyen yürüyüşçülerin ağırlık kazandığı bölge, hafta içleri işine yetişmeye çalışan, evine

21 R. Sennett, *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, çev: Süha Ser-tabiboğlu - Can Kurultay, Ayrıntı Yayınları, s. 143-155.

koşuşturanların mekânı olmaya başlar. Genç yürüyüşçülerin okulları ve dershaneleri buradadır ve bu nüfusun hafta içi ritmi de, eğitsel etkinliklerin belirlediği zamanlar çerçevesinde oluşur. Eğitsel etkinlikler hafta sonu da sürdüğünden, YYB'yi oluşturan yürüyüşçü nüfusun çoğu gençtir denebilir. Akşam saat 7 ve 8 gibi yavaş yavaş durulmaya başlayan trafik, yerini kısmen temizlik işçilerine bırakır. Gece olunca bankaların ATM'leri evsizlerin barınağıdır. Gündüz yağmur için de sığınak olabilecek bu mekânlar, gece önemli bir işlev kazanır. Polis gözetiminden kurtulan evsizler, geceyi binalarda ya da sokaklardaki artık alanların uygun nişlerinde geçirirler. Bazen toplanmayan çöplerden yakılan ateşler gecenin daha sıcak geçmesini sağlayacaktır.

Hafta sonu ve hafta içi değişen karakteriyle türlü zenginlikler sunan YYB, değişen iklim koşullarına da kendini uydurmayı başarmıştır: Korsan kitap satıcıları kendilerine rutin gelen alışkanlıklar kazanmışlardır. Sergilenen CD'lerin ya da kitapların üstüne örtülen plastik, şeffaf kılıf satışın devam etmesini sağlayan önemli bir araçtır. Yine bölgenin türlü yağışsız noktalarında sığınarak sürdürülen satış, kendine ait habitatını da oluşturur. Bu ilkel ölçeklerde her satıcı tarafından yapılan ufak taktik oynamalar, kırk-yamalı bir üst örtüyü oluşturarak YYB'yi kaplar. Bu örtü mekânsal örüntüyü de şekillendirerek hareket, hız ve dinlenmeyi de etkileyecektir.

YYB'de Mekânsal Haritalama ve Sosyal Çakışmalar

YYB kendine has özel bir mekânsal harita ortaya koyar.²² Geçici ve kalıcı ortaya çıkışlarla biçimlenen bu harita, bölgede

22 Sadece fiziksel bir açılım içeren ve Kevin Lynch'e referanslı bir okuma için Bkz. T. Akış, *Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesinde Yürümek*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ocak 2001, ODTÜ, s. 36 - 53.

yayılarak parçacı bir oluşum gösterir. Kendine has olan “lokal”lerin yanında içine kapalı yalnız bir niteliği de barındırır. Sosyal aktörler ve kurumların yansımaları bölgede türlü şekillerde varlık bulur, kenti değiştirir. Bunu yaparken de kontrol, disiplin ve gözetleme araçlarını ön plana çıkararak sosyal bir yönlendirme, sızma ve kimlik tarifi ortaya konulur.

Bir başka deyişle, birbirine gereksinim duyan ve birbirine bağlı ilişkiler üreten bir varlık oluşur. Her ölçekte sosyal aktörler ve ardındaki güç mekanizması, türlü biçimler alarak kentsel mekâna nüfuz ederler.

Bu bağlamda, YYB yayalara açık kamusal bir mekân olarak barındırdığı entelektüel etkinlikler ile sosyal, kültürel ve sembolik alanlarda farklı nitelikler ve dönüşümler önerir. Bu dönüşümü gerçekleştiren sosyal aktörler, varolan gündelik hayattaki etkinlikleri ya yeniden üretir ya da bunlara karşı direnerek farklılaştırırlar. Bu politik müdahaleyi kavramak için tahakküm ve uygunlaştırma kavramlarını sosyal aktörlerin varlığıyla çözümlemek gerekir. Sosyal aktörlerin gündelik hayat içerisindeki pratikleri; hukuksal çerçeve, belediye kararları, sivil toplum örgütlerinin talepleri, sıradan kentlinin seçimleri doğrultusunda tanımlanır. Her sosyal aktör kendi gücü doğrultusunda kullandığı araçlar yardımıyla, kurguladığı sosyal düzene göre hareket etmek ister.

Hâkim Olan Metni Yazmak

Bu bölgedeki sosyal aktörlerden ikisi kendi gücünü ve referans noktasını seçim sisteminden alan aktörlerdir. Özellikle YYB’de devletin bire bir bir mekânsal müdahalesini göremesek de, bölgede rutin ve gündelik kuralların oluşmasında önayak olan bir karaktere sahiptir. Belediye ise yayalaştırma kararının uygulanmasını sağladığından, bölgedeki yapıyı değiştirebilecek önemli güçlerdendir.

Bölgede bulunan emniyet kuvvetleri ve belediyeye bağlı zabıta ekipleri, bölgenin asayişini, disiplinini ve gözetimini sağlayan önemli araçlardır. Çöp toplama ve kanalizasyon onarım işleri, otobüs işletmeciliği, zabıta ekipleri ve itfaiye gücüyle bölgede türlü uygulamaları gerçekleştiren yerel otorite, belediye, bu görevini yönetmelik doğrultusunda aldığı yetkiyle gerçekleştirir.

YYB'de devletin yüzünü emniyet kuvvetlerinin uygulamaları ile görürüz. Daha çok güvenlik nedenlerinden dolayı varlık gösterirler. Yüksel Caddesi ve Selanik Caddesi köşesi emniyet kuvvetleri için kontrol noktası olarak uygun görül müştür. Her ne kadar parti binasını koruyor görünse ler de, varlıklarıyla YYB'deki etkinlikleri de kontrol etmektedirler. Hareketleri YYB'nin disiplinini sağlamayı hedefleyen bir karaktere sahiptir ve çok da yansız olamayan bir şekilde hâkim olan metnin savunucusu konumundadır.

Sözü edilen nokta iki ayrı sosyal aktörün çatıştığı bir mekâna da dönüşür. Partiye ait araçların park etmesiyle köşe işgal edilir. İlginç olan, bu köşede park etmenin yasadışı olmasıdır ve defalarca belediye yönetimi tarafından parti merkezine bildirilmiştir.²³

Belediye yönetmelikten aldığı yetkiyle alanda hüküm sürmeye çalışırken, kendi gücünü başka bir seçilmişlikten alan parti mensuplarına ait araçlar, bu yönetmeliğe aykırı davranarak varlıklarını sürdürürler. Bu iki aktörün mücadelesinde kimin daha fazla etkin olduğu sürece bağlıdır. Mekâna ait olarak kurulan bu yapı, aktörlerin gücü ve gündelik hayatı oluşturan koşullar değiştikçe farklı bir hal alabilir. Bu doğrultuda tarafsız olarak gözükebilecek mekânın kendisi, sosyal aktörlerin devreye girmesiyle politik

23 Bkz. T. Akış, *Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesinde Yürümek*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ocak 2001, ODTÜ, Ek 5.

bir karaktere bürünerek tarafsız konumundan sıyrılır.

İki ayrı sosyal aktörün metinlerinin çakışması olarak da okunabilecek bu durum, aslında yaya yönetmeliğini uygulamaya çalışan belediye ile gücünü farklı bir çevreden alan parti yönetiminin mücadelesidir. Yaya yönetmeliği metnine karşı durarak park etmeye devam eden parti yönetimi, kendine ait kodlama sistemini de alanda uygulamak istemektedir. Bu doğrultuda iki ayrı sosyal aktörün arzuladığı sosyal düzen, tam da bu köşede somutlaşarak çakışır.

Belediyeye bırakılan yaya yönetmeliği, farklı bir metin ile karşılaşarak biçim değiştirir. Bu karşı metin ile çakışan noktalarda uzlaşma anlık sağlanır ve iki ayrı kodlama sistemi farklı bir platformda birlikteliğini sürdürür.

Bu noktada bir kodlama sistemi olarak hâkim metin, türlü sosyal aktörlerin kurmaya çalıştığı sosyal düzenin bir sunumu olarak okunmalıdır. Bu metinler her zaman yasal, normal ve tanıdık olmak zorunda değildir ve bu köşede olduğu gibi, farklı bir uzlaşma ve birliktelik zemininde çakışarak mekândaki sunumlarının izleri takip edilebilir. Karşı metinlerde de, yine bu hâkim metne karşı üretilerek, farklı sosyal aktörlerin sunumu olarak mekânda hayat bulur. Burada önemli olan bu metinlerin bir mücadele içinde olduğunu kestirebilmektir.

YYB'de bir başka hâkim görüş ise, oldukça farklı bir çevrede üretilerek varolmaya çalışmaktadır. 1992 yılında yapılan bir araştırmaya dayanılarak üretilen bir metin oldukça çarpıcı sonuçlarla, YYB'ye dair önemli saptamalarda bulunmaktadır.²⁴ Ankara Yüksel Caddesi Gençliği olarak tanımlanan kitlenin incelendiği bu araştırma, gençliği bir alt-kültür olarak ortaya koyar.

24 1. Doğan, *Bir Altkültür olarak Yüksel Caddesi Gençliği (Alan Araştırması)*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları / 1682, 1994, Ankara.

Alt-kültürü pejoratif anlamda tanımlayan bu çalışma, 1980 sonrasında gençliğin değişen profilinden söz eder. Ancak araştırmacının takındığı tutumun yeniden sorgulanması gerekir. Oldukça yanlı olarak sınıflandırabileceğimiz konular hakkında yine yanlı sorular sorularak oluşturulan çerçeve, gençliğin incelenmesi yolundaki çabayı istenilen yöne çekilebilir kılmıştır. Yabancılaşma, anarşi ve ayrımcılık konularının incelendiği ve aile yapısının çözüldüğü bu yayında Doğan, Yüksel Yaya Bölgesi gençliğini ıslah edebilme çabasını kısmen de olsa önerir. YYB'ye yönelen bu farklı bakış açısı, bu alana ait kontrol etme ve tahakküm kurma çabasına bir örnek olarak okunmalıdır. Akademik gözlükle oluşan bu söylem, sözde varolan homojen Yüksel Gençliği'nin tipolojisini oluşturmaya kalkması yönünde bir çabadır, ancak gündelik hayatın heterojen yapısına, çakışmalarına, ve üst üste gelmeleri olanak tanımadığından yetersizdir.

Yürüyüşçüler: Gündelik Aktörler

Çok fazla dikkate alınmayan ancak en önemli sosyal aktörler, yürüyüşçülerdir. YYB'de yaya olarak varlıklarını sürdürerek, gündelik hayatın içinde sessiz ve derinden ilerler, bireysel ya da kitlesel olarak hareket ederler. Dükkân sahipleri, dükkân çalışanları, zabıtalılar, polisler, sivil toplum örgütü mensupları, CD satıcıları, kitap alıcıları, göstericiler, ayakkabı boyacıları, ayakkabı sahipleri, kitap satıcıları, filmsevenler, karaborsa bilet satıcıları, dilenciler, evsizler, okul çocukları, yürüyüşçü olarak adlandırılabilir. Bu kitle gerçek anlamda kentsel mekânın yayalarıdır ve bölgenin sosyal yapısını zenginleştirirler. Onları gruplandırmak, sınıflandırmak ve tariflemek oldukça güçtür.

Onlar kütle halindeki yığınlar, yurttaş kitlesi ve gündelik hayatın kalabalığıdır. De Certeau'ya göre sıradan kişiler ve

sokaktaki herkeştir. Ancak bu topluluğu kitle olarak görmenin yanlışlığının da altını çizer. Ona göre, her kişi kendine ait çok katmanlı ve çok boyutlu bir yapı barındırır. Bu doğrultuda yürüyüşçüler, tek ve sabit bir tarife direnirler. Dinamik ve ele avuca gelemeyen bir yapı hakkında konuştuğumuzdan, onlara önyargılardan ve önceden belirlenmişliklerden sıyrılarak bakmamız gerekir.

YYB'deki bu kalabalık, birçok eylem ürettiği gibi kültürel ve sanatsal etkinlikleri de ortaya koyar. Genç bir nüfusu da barındırdığından, bu enerji daha çok farklı etkinliklerde ortaya konulur.

Örneğin, 1989 yılında YYB önemli bir etkinliğe sahne olur: Kentsel dileklerin yansıtıldığı bu eylemlere birçok mimar, mimarlık öğrencisi, planıcı ve tasarımcı katkı koymuştur.²⁵ "Sokaklar Hepimizin" sloganıyla örgütlenen bu çalışmalar konserler, toplu resim yapma, imza toplama gibi etkinlikleri içermiştir. 15.000 imza toplanarak belediyeye sunulmuş ve uygulamalardan duyulan sıkıntılar ortaya konulmuştur. Ayrıca 1990'daki yılbaşı, bu etkinlikler çerçevesinde sokaklarda kutlanmıştır.²⁶

Nâzım Hikmet'in vatandaşlığa dahil edilmesi için imza toplanması için açılan standlar, gençlik buluşması için kayıtların yapıldığı masalar, konser biletleri için müziklerle desteklenen satış noktaları YYB'deki heterojen yapının zenginliğini destekler. Ayakkabı boyacıları zabıtanın kaçabildikleri zamanlarda işlerini yapabildikleri nişlerde YYB'yi kendilerince uygunlaştırırlar.

25 "Yüksel Caddesi Canlandırması" kültür ve sanat sokağına ait taleplerin yansıtıldığı bir etkinlik olarak ortaya çıkmıştır. Katkı koyan Yüksel Caddesi Sakinleri, Akın Atauz (mimar), Senihi Kitapçı (kent plancısı), Moni Salim Özgilik (ressam), Levent Korkut, Alpar Er, Özlem Erzurumoğlu, Funda Erkal ve Bedriye Kaba (kent plancısı)'dır.

26 Özlem Er ve Alpay Er ile yapılan söyleşi, 2000, İstanbul.

YYB, Doğan'ın belirttiği genç kitlenin dışında farklı sosyal aktörlerin de belirsiz etkinliklerine mekân olur. Rastgele, daha önceden tariflenmemiş, doğaçlama, o anlık eylemleri bünyesinde barındırır. Yürüyüşçüler YYB'nde belirebilirler. Burada yürüyüşçüyü tanımlayan en önemli nokta yürüyüşçünün kenti, uygunlaştırma anıdır.

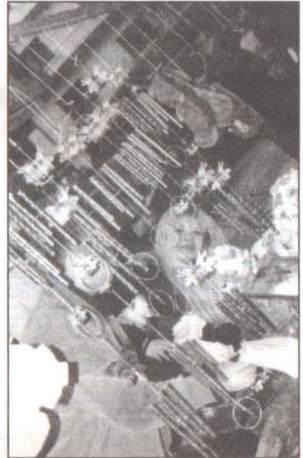
YYB'yi Kavrama:

Bir Mekânsal İnceleme Yöntemi:

Yukarıda kavramaya çalıştığımız yapıyı, gündelik hayatın pratikleri ve sosyal aktörleriyle beraber ele almak için özel-likli bir mekânsal inceleme yöntemine gereksinim vardır. YYB'ye özel olması gereken bu yöntem, türlü değişikliklerle diğer kentsel alanlarda yeniden tasarlanıp kurgulanabilir niteliktedir.

Bu çeşit bir karaktere sahip olan YYB'de, gündelik hayatın içindeki etkinliklerin kendine özgü bir yöntemle araştırılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda fiziksel mekân ile sosyal mekân arasındaki ilişkiyi araştırıcı bir analiz yöntemi ortaya konularak, bu yöntemin bölge içindeki türlü noktalarında uygulanması sağlanmıştır. Böylece bölgedeki kimi ilişkilerin çözümlenmesi hedeflenmiştir. Bu diyalektik ilişkileri çözümlerken, analitik ve tanımlayıcı bir yöneme gereksinim vardır. Etkinliklerin fiziksel olarak mekânlaştığı noktalar incelenirken, belli alanların hangi etkinliklere uygun olacağı da araştırılmıştır. Tahakküm ve uygunlaştırma kavramlarının da bu yöneme nüfuz etmesiyle, gündelik hayatın kimi pratiklerinin mekânsal yansımaları ortaya dökülmüştür.

YYB öncelikle fiziksel yapısıyla incelenmelidir, ardından mekânsal-geçici ölçeklerin uygulanmasıyla genel bir mekânsal çerçeveye gereksinim vardır. Bunu gerçekleştirmek

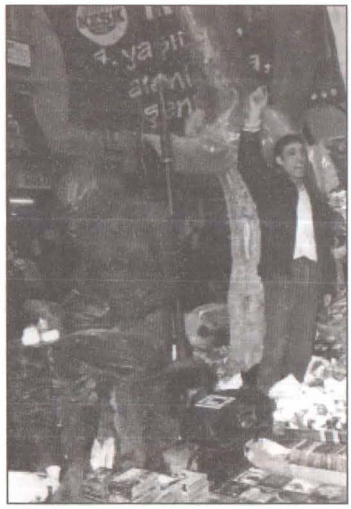
Yüksel Yaya Bölgesi'nden kesitler.

Yüksel Caddesi'ni canlandırma projesi...

için. YYB alt elemanlarına ayrılmalı, ancak kendi bağlamından koparılmayarak ele alınmalıdır. Bu mekânsal-geçici çerçeveler, türlü sosyal aktörler ve güç merkezleri tarafından oluşturulduğu için, incelememiz politik bir boyut da barındırmalıdır. Kırkyama yöntemi olarak adlandırdığımız yöntemimizde bu amaç hedeflenmiş, fiziki boyutun yanında sosyal örüntünün de incelenmesi istenmiştir.²⁷

27 Kırkyama (Patchwork) yönteminin detayları için bkz. T. Akış, *Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân: Yüksel Yaya Bölgesinde Yürümek*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ocak 2001, ODTÜ, s. 66 - 75.

İnsan Hakları Anıtı / Yüksel Caddesi'nde eylem noktası.

Kırkyama yöntemi mekânsal verilerin ışığında oluşturulmuştur. Mekânsal çerçevenin yanısıra, alt mekânları ve alt etkinlikleri de kavramayı içerir. Bu bakış açısıyla oluşturulan çerçeve, mekânın nasıl deneyimlendiğinin de algılanmasına yardımcı olur. Bu yaklaşım, projeler, arazi kullanımı, yönetmelikler ve diğer üretim ve tüketim ilişkilerini barındırmakla beraber, kentsel mekânın örüntüsünü bire bir ve mecazi olarak saptamaya çalışır. Belediye kuralları, kısıtlamaları ve yönetmelikleri bu çerçeveyi tip, form ve içerik olarak etkilemesine rağmen, sosyal aktörlerin kodlama sistemlerini değiştirme gerçeğini de göz önünde tutar.

Daha önceden türlü kurallar ve kısıtlamalarla belediyece belirlenmiş etkinliklerin yanında çeşitli sosyal aktörler

tarafından üretilen rastgele etkinlikleri de araştırır. Sözü-
nü ettiğimiz mekânsal inceleme yöntemi, adı geçen sosyal
otoritelerin sınırlarını kavramada yardımcı olur ve yaya-
laştırma kararının içsel dinamiklerle anlaşılmasını sağlar.
YYB'nin incelenmesinde kullanılacak kırkyama yöntemi,
mekânın ve mekânın deneyimlenmesinin okunması ola-
rak da tanımlanabilir. Bu inceleme sırasında mekân keşfe-
dilen mekân ve tüketilen mekân olarak iki başlık altında
irdelenecektir.

Mekânın bu şekilde ikiye ayrılması mekâna ait tahakküm
kurma ve uygunlaştırma eylemlerinin sınırlarını tariflemeyi
olanaklı kılar. Mekânı ve mekândaki sosyal aktörleri birbirin-
den ayırmak olası değildir, ancak mekânı kavramada bu çeşit
bir ayrıma gitmek incelemeyi daha verimli kılacaktır. Bu yol-
la gündelik hayat içindeki dinamik ilişkiler ile taktikler ve
stratejilerin anlaşılmasının önü açılabilir.

Keşfedilen mekân (space-as-discovered) herhangi bir me-
kânın karakteri doğrultusunda tanımlanır. Mekânın somut-
luğu ile tanımlanarak sosyal aktörlerin etkisinden ve dönü-
şümünden bağımsız ele alınır. Keşfedilen mekân gündelik
hayattaki yürüyüşçülerin konuşmalarını incelemekle kavra-
nabilir. Çizgisel (koridor), noktasal (odak) ve ara (geçiş)
burada önemli açılımlardır.

Tüketilen mekân (space-as-consumed) mekânsal dene-
yimi anlamada kullanılacaktır. Mekânsal etkinlik örüntü-
lerinden ortaya çıkan bu deneyimler, mekânın farklı bir
boyutunu içerir. Mekânı delme etkinliği daha çok sosyal
aktörlerin tecavüz eylemi olarak ele alınmıştır. Mekânı iş-
gal ise, mekânı kaplama ve yoğunlaşma olarak tanımla-
nır. Yakınlık ise mesafeye dayalı mekân ile kurulan tüke-
tim ilişkisini belirtir. Yakınlık kendi içinde karşılıklı ya-
kınlık, kontrollü yakınlık ve kısıtlı yakınlık olarak detay-
landırılır.

Yürüyüş.

“Yürüyüşçü, bir doğaçlama olarak deneyimlediği yürüyüş ile her mekânsal göstergeyi başka bir şeye dönüştürür. Mekânın olanaklılıkları ve kısıtlamaları, hazırlanmış mekânsal bir düzeni yürüyüşçüye dayatmaya çalışsa da aslında bu olanaklılıklar yürüyüşçü tarafından “buradalık” ve “şimdilik” özellikleri ile varedilir. Yürüyüşçü mekânsal dilin göstergeleri arasında bir seçim yapar.”

Ömür Harmanşah

Yürüme eylemi fiziksel ve sosyal olduğu kadar zihinsel bir etkinliği de taşır. Kentin düzyazısına karşı taktiksel bir eylem olarak algılanan yürüme, sadece metaforik olarak alınmamalıdır. Yürüme, bir mekânı uygunlaştırmayı da içerdiğinde ve kentin belirlenmiş ve tanımlı etkinliklerine karşı bir karşı-metin oluşturduğundan, önemli bir direniş biçimidir. Bu doğrultuda okunabilecek aşağıdaki metin, YYB'yi kavrama ve başka bir gözle bakabilmede de faydalı olacaktır. Mekânsal olarak fiziksel ve sosyal boyutlarıyla incelemeye çalıştığımız türlü kent yamalarına uğrayarak yapılan bu yürüyüşte, zihinsel çağrışımların da sunulması kaçınılmaz olmuştur. Daha önce oluşturulmuş olan ve YYB'de ilk kez uygulanan mekânsal analiz yöntemlerinin yansıması olarak da görülebilecek bu yöntemle, gerçekleştirilen bu yürüme-okuma eylemi, YYB'nin sosyal mekânsal durumunu kavramaya edecektir.

Yürüyüş, Karanfil Sokak ve Meşrutiyet Caddesi köşesinden başlar. Meşrutiyet Caddesi'nde devam eder ve Konur Sokak'ta sürer. Türlü duraklamalardan sonra Yüksel Caddesi'nde devam eden yürüyüş dükkânlarda da sürer. Karanfil Sokak'tan geçen yürüyüş rotası Emek İşhanı'nda tamamlanır. Yürüyüş hafta sonu yağmurlu bir günde yapılmış olup,

zaman zaman bellekten dökülenleri de barındırır.²⁸

Uğranılan kentsel yamalar YYB'de ilk kez uygulanan bir mekânsal inceleme olan kırkyama yöntemi sonucunda seçilmiş yamalardır ve yürüyüşçü bu yamaların içinden geçerek ayrı bir metin üretmiştir. Bu metin içinde sunulan taktikler, yürüyüşçünün keşfettiği direnme biçimleridir. Eğik yazılarda ise yürüyüş sırasında zihinden geçenleri yansıtırma hedeflenmiştir.

Yama 1: Konur-Meşrutiyet Kesişimi: Ayıran Düzlemler²⁹

Meşrutiyet Caddesi'nde, otobüsün içinde yeni yapılan ve her sokakta sürekli tekrar eden üstgeçitlerin gölgesine maruz kaldım. İkinci gölgeden sonra, YYB'deyim artık. Çirkin ve gölgesi yere vuran yapıları kullanmayarak diğer yürüyüşçülerle beraber trafiği kontrol eden polis ile göz göze gelmeden karşıdan karşıya geçerim.

28 Bu bölgede yapılan, çocuk ile annenin, bir bisikletlinin, pusetli annenin, bir yaşlının yürüyüşleri için bkz. *Bülten*, TMMOB Mimarlar Odası, Temmuz-Ağustos 1997, 57.

29 Bu kesişim alanı YYB'nin hâkim metinde açılış ve kapanış saatleri belirlenen kapıyı barındırır. Aynı zamanda yaya ve araç trafiğinin de kesişme alanıdır. YYB'deki yaya trafiği ile Meşrutiyet Caddesi'nin araç trafiği bu alanda çakışır.

Bu yama da daha çok yoğunlaşma etkinliği ortamı belirler. Yoğun olan yaya trafiği zaman zaman taşıt trafiğini keser. Sinemadan çıkan, dershaneden dağılan ve banka kuyruklarından ayrılanların karşıdan karşıya geçtiği yerdir. Araç trafiği azaldığında, yürüyüşçüler kendilerini caddeye atarak karşı tarafa geçerler. Bu alan aynı zamanda YYB'nin sınırlarından taşıdığı bir alandır. Kesin çizgilerle tariflenemeyeceğini söylediğimiz YYB, bu noktada belirgin olarak dışa açılır. Yürüyüşçüler etkinliklerini bu noktadan taşarak sürdürürler.

Bu taşmayı kontrol altına almaya çalışmak türlü yollarla sağlanmaya çalışılır. Bu Büyükşehir Belediyesi'nce üstgeçitler marifetiyle aşılmaya çalışılır. Çankaya Belediyesi ile Büyükşehir Belediyesi arasında gerginliğe yol açan bu üstgeçitlerin kullanımı yetersiz kalmıştır. Meşrutiyet Caddesi üzerinde beş adet üstgeçit yapılmasıyla, kentsel estetiğin tarışılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Ölçeği abartılı olan bu geçitlerin yapımı ve kullanımı Mimarlar Odası yönetimi

Taktik 1: Yaya geçidi olmayan bir yerden karşıdan karşıya geçerken, hayatta kalmak için bir bedene gereksinim vardır. O bedene yaklaşıp trafik kontrol edilmelidir (yakınlık). Onu kalkan olarak kullanarak karşıya beraberce geçin. Kal-kansız şekilde karşıya geçmek: Taşıtlarla yüzleşen ve ezilen ilk yürüyüşçü siz olacağınızdan bu durum oldukça tehlike-lidir (iki ayrı sınıfın yüzleşmesi).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu kesişimde yaya ve taşıt trafiği aktığından “düzensiz çakışma” olur. YYB’nin bu bölü-münde yoğunlaşma kuralı geçerli; hangi sınıf (yayalar ve oto-mobilliler) daha baskın çıkarsa trafik o doğrultuda şekillenir. Sinemalardan, duraklardan ve banka kuyruklarından, kafeler-den çıkan yürüyüşçüler YYB’ye girerken araç trafiğini türlü zaman aralıklarında müdahale ederek kendi mekânsal artala-nını caddeyi işgal ederek sessiz bir direniş yapılır: taşıt trafiği azaldığında, yürüyüşçüler caddeyi doldurur ve açık mekânı yürüyüşçüler kaplar. Karşıdan karşıya geçerken yürüyüşçü-lere katıldım.

Yama 2: Kültüre Giriş³⁰

Su birikintisinin içine adım attım. Sokak zemininin dal-galı yüzeyi yağışla beraber küçük su gölcükleri oluşturu-yor. Yalçın Oğuz ile konuşurken şunu söylediğini hatırlıyo-

ve Çankaya Belediyesi’nce halen eleştirilmektedir.

Atauz’un ayrımıyla yayalar ve otomobilliler olarak sınıflanan kentliler, bu noktada bir çakışmaya uğrarlar. Mekânın tüketilmesi yoluyla belirlenen bu ça-tışma iki sınıfın anlık zaferlerine tanık olur. İki ayrı düzlemin, yayaların ve otomobillilerin, bu noktada kendi karakterlerine uygun şekilde davranması kaçınılmazdır. Kent içinde birlikte yaşaması planlanan bu iki sınıfın üstgeçit-ler yardımıyla birbirinden ayrılması bu yamanın önemli özelliğidir. Ancak bu ayrım kentlinin davranışları incelendiğinde başarılı olduğundan söz edilemez. Zira geçitlerin yayalar tarafından kullanımı cadde üzerindeki engelleyicilere rağmen tatmin edici değildir.

30 Bu yama kentin kültürel boyutunu yansıtır. Sokaklardaki kentsel nişlerdeki

rum: Bu YYB zemin projesini yaparken, zeminin daha düzgün olması için zeminde çelik hasırlar kullanılmasını istemiştik, ama ...".³¹ Yağmur yağsa da yavaş yürüyüp İmge Kitabevi'ne giriyorum. Yağmurun durmasını bekleyenler için harika bir sığınak. Hiç kimse neden orada olduğunu sormuyor. Yasal şekilde pazarlanan kitaplara göz gezdiriyorum. Sevdiğim bir kitabın 10 sayfasını ayaküstü okuyorum. Yağmur duruyor.

2000 yılının kışı oldukça soğuk geçti. Ankara'nın hemen bütün sokakları beyaza dönüşmüştü. Yine o zaman dolaşırken fotoğraf çekmiştim; karlı zeminde yürümeye çalışan ama sonra düşen en az dört kişiyi gördüm. Taşıt yollarının açık olmasına rağmen, kaldırımdaki karlar yürüyüşçülerin yürüyüşlerini hatta adım atmalarını engelliyordu.

Taktik 2: Yoğun kar yağışı olduğunda kaldırımda yürümek zordur. Kaldırımın kardan arındırılması çalışması (tuzlama, vs...) yapılmadığından, kaldırımların çoğu karla kaplanır. Karlı havada yürürken mutlaka eller dışarıda olmalı. Düşerken vücudunuzu koruyacak elleriniz üşüyeceğinden mutlaka eldiven giyilmelidir.

Sokak satıcıları hafifçe çiseleyen yağmurdan sonra tekrar tezgâhlarını yerleştirmeye başladılar. Kitap ve CD'leri koru-

tezgâhlarda satılan kitaplar ve CD'lerle zenginleşen bu kültür ortamı, türlü toplanma mekânlarını da içinde barındırır. Özellikle kitabevleri, sergi mekânları YYB'deki entelektüel etkinliklerin zemini olurlar. Yasal olmayan yollarla çoğaltılan CD'lerin ve kitapların satıldığı tezgâhlara yakın duran bu mekânlar, yürüyüşçülerin toplandığı, durakladığı ve soluklandığı önemli odaklardır.

Yürüyüşçülerin seçimleriyle anlık mekânsal-geçici noktalarla üretilen nişler, zaman zaman keşfedilmemiş mekânlar olarak da ortaya çıkar. Yürüyüşçülerin dolaşmalarıyla biçimlenen nişler, önceden belirlenmemiş alanlarda yapılan toplanmalara, bir araya gelmelere ve buluşmalara tanıklık eder. Binaların içindeki etkinliklerin dışa yansımaları da yine bu nişlerde oluşur. Bu noktada önemli bir tartışma, Sennett'in ortaya attığı bu tip ilişkilerin tasarımcı tarafından kurgulanıp kurgulanamayacağıdır. Bu derece gelip geçici karaktere sahip olan bu nişlerin YYB'ye kattığı zenginlik mekânsal ve kültürel bir sosyalleşme halidir.

31 Aralık 2000'de Yalçın Oğuz ile yapılan söyleşiden.

mak için serdikleri naylon koruma, herhangi olası yağmur damllarını bertaraf etmek için hazır..Naylondan dolayı satılanları görebilmek güçleşiyor. Tezgâhların çoğunluğunun fıçı bira kutularının üzerinde olması dikkat çekici. Bar sahipleri ve tezgâhtarlar arasında bir ilişki olmalı.

Taktik 3: Sokaktaki tezgâhlardan kitap almak risklidir. Kayıp sayfalar, basım hataları ve matbaa yanlışları okuma sırasında mutsuzluğa yol açabilir. Bundan müstarip olmamak için kitabın rastgele sayfaları defalarca kontrol edilmelidir. Kontrol bu sayfaların iki adım ötedeki orijinal kitaplarla karşılaştırılması suretiyle yapılabilir. Düzgün kopyalanmış CD'yi ayırdetmek için olası bir taktik henüz bilinmemektedir.

Yağmurla beraber ortama nüfuz eden taze toprak kokusu YYB'yi kaplar. Akasya ağaçları arasında yürümek beni daha iyi hissettirdi. Ancak, Mimarlar Odası'nın girişinde yığılan toplanmamış çöp kümesi hâlâ varlığını sürdürmekte. Yağmur bu kötü kokunun yayılmasına da hizmet veriyor bir yandan. Biraz daha yürüdüğümde Dost Kitapevi'nin önünde kitap satan tezgâhtarı artık daha net görebiliyorum. Dükkânların girişleri, avluları, kapıları ve kafeler, müzik ve kitapevleri bu yama içersinde insanlar için bir çekim merkezi oluşturan kentsel ölçekte cepler gibi davranırlar. Yürürken, bu cepleri kendi tezimde hangi noktada ön plana çıkaracağımı da düşünüyorum. Bu cepler çalışmam için iyi birer kaynak oluşturunlar.

Taktik 4: YYB'de dolaşırken biri sizle anket yapmaya kalkabilir ve sorularına yanıt vermenizi isteyebilir. YYB'nin homojen yapısını yansıtmak için, soruların cevabı olarak mutlaka "c" şıkkını işaretleyin.³²

32 Doğan'ın araştırmasının eleştirildiği Solmaz ve Erkum'un yazdığı yazıyı hatırlamak. M. Solmaz-B. Erkum, "Yüksel Caddesi neymiş meğer", <http://www.hassas.org/yeniraki/yazilar/yuksel.html>

Yama 3: Mülkiyeliler Lokali Duvarı: **Alan, Ayrımcılık ve Yalıtım³³**

Bu noktada kültürel ve mekânsal farklılığın ortaya çıktığı fark edilecektir. Mülkiyeliler Lokali'nin engelleyen taş kapısı türlü sosyal aktörlerin filtrelenmesi görevini üstleniyor. Bu filtre cihazı, sosyal oluşumlarla onların mekâna yansımalarıyla ilgili önemli açılımlar ortaya koyuyor. Bu kapıya göre anlık olarak şekillenen sosyal aktörlerin konumu kendi kısıtlılıklarını, kurallarını ve yönetmeliklerini de beraberinde getiriyor. Sosyal aktörler kendi konumlarına göre bir "öteki" mekân tanımlayıp, sosyal bir ayrışma ve kültürel kimlik oluşturmaya önayak oluyorlar. Bu kapıya hiç bulaşmadan yürüyüp geçiyorum. Duvarda oturan birkaç tanıdık arkadaşla selam verip onlarla ayaküstü sohbet ediyorum.

33 Bu yama ise YYB'deki belirsiz noktalardan birine ev sahipliği yapar. Duvar İmge Kitabevi'nden başlayarak, Ahmet Bey heykeli arkasındaki havuz ile son bulur. Bu çizgisel eleman YYB'de bir geçişin elemanıdır. Ancak farklı karakteriyle aslında bir filtre görevi görerek, yeni yapılan taş kapısından içeri giren Ankaralıları seçer.

YYB'de herkes tarafından girilemeyen ender yerlerden biri olarak var olan Mülkiyeliler Birliği Lokali girişi, sosyal aktörlerin bazılarını içeri alıp, kimilerini almayarak sosyal kurumların fiziksel mekâna yansımalarını tartışmada önemli bir araç olarak belirir.

Bu önemli ayırma elemanı, özel ve kamusal mülkiyetin yansımasıdır. Bu kapı, kalabalığı filtre ederek bir "öteki" yaratır. Filtrelenen sosyal aktörlerin belirlediği ya da maruz kaldığı etkinlikleri, gündelik hayattaki sıradan aktörlerin, yürüyüşçülerin etkinliklerden bir ayrıncıya dönüşür. Dışarıda kalanın öteki olduğu bir sınırı tarifleyerek, konuma göre şekillenen bir iç-dış ilişkisi ortaya koyar.

Duvarın dibindeki toprak havuzları ise bu yaratılan ayrıncıyı güçlendirir niteliktedir. Böylece kentsel bir artık alan yaratarak, arada kalmış bir mekânın üretimine hizmet eder. Uluğ'a göre, bu sınır-duvar gündelik hayatın yürüyüşçüleri tarafından hissedilir. Mülkiyeliler Lokali daha önceden kurgulanmış etkinlikleriyle bir iç oluştururken, Yüksel ve Konur koridorları geçici mekânsal pratikleriyle dışı oluşturur. Duvarın belirttiğimiz niteliği, yakınlık boyutunda ele alındığında mesafeye dayalı olmayan bir uzaklık oluşturur. Filtreleme ile ayrılan mekân kısa mesafede oldukça ayrı iki mekânı üretir.

Ankara'nın bu tarafına ilk ne zaman geldim çok iyi hatırlamıyorum. Belki de ilk Metropol sinemasına gitmek üzere yürürken buralardan geçmişimdir ya da Yüksel Caddesi ile Karanfil Sokak'ın köşesindeki o pizzacıya ailemle geldiğim zamandır ilk gelişim. O zamanlar taşıt trafiği engellenmemiştii bu bölgede. Mülkiyeliler Birliği'nin önünde taksiler müşteri beklerdi.

Bu özel kent yaması oldukça ilginç bir eylemlilik örgüsü sergiliyor. Kentteki artık alanları incelerken bir ayrıma tanık oluyoruz. Uluğ'a göre, bu sınırsal duvar gündelik hayatın içindeki yürüyüşçülerin bu iç-dış ilişkisini hisseder. Yürüyüşümü o kapıdan giren ve çıkanları inceleyerek sürdürüyorum. YYB içinde, Mülkiyeliler Birliği kendi içinde belirli programıyla bir "iç" oluşturuyor, öte taraftan geçici bir rastgelelikle orada bulunan Yüksel ve Konur Sokak "dış" oluşturuyor.

Yama 4: İnsan Hakları Anıtı ile kamusal gösteriş³⁴

YYB'ye ilk adımı attığımda eylemcilerin seslerini duymuştum. Sloganlar yankılandığı için uzaktan eylemin nite-

34 YYB'deki İnsan Hakları Anıtı bölgenin sembolü konumundadır. Bu bölgedeki çoğu gösteri bu anıt etrafında belirir. Sembolik atıflar bu anıt etrafındaki etkinlikleri de belirler. Gösteriler, basın açıklamaları, eylemler türlü sivil toplum örgütleri ve diğer kentsel ölçekteki örgütler tarafından bu yamada sergilenir. Birçok örgütün merkezinin bu bölgede bulunması da bu kanıtı güçlendirir, zira birçok farklı eğitim, kültür ve ekonomik gruptan aktörler bu etkinliklerde hazır bulunur.

Bu anıt, bir düğüm noktası olarak varlığını sürdürürken hem mekânsal tecavüze uğrar, hem de bir yoğunlaşma ve kaplama etkinliğine sahne olur. Temel anlamda birçok eylemin odağı olmasının yanında, mekânsal bir şiddete maruz kalarak bir toplanmanın merkezi haline gelir. Etkinlikler gündelik hayatın akışıyla değişse de, birçok insan başka amaçlarla bulunduğu YYB'de İnsan Hakları Anıtı etrafında meydana çıkan eyleme dahil olabilir.

İnceleme yöntemimizle ele aldığımızda bu yama keşfedilen mekân anlamında sabit bir nokta olarak belirir. Ancak aynı zamanda bir koridorun içinde konum-

liği hakkında net bir şeyler düşünöbilmek olası değil. Yağmur yağmasına rağmen inatçı eylemciler tüm yaya bölgesi- ni dolduruyorlar.

İnsan Hakları Anıtı'na yaklaştıkça, anıtın niteliği hakkında çeşitli düşünceler canlanıyor. *Bu anıt mekânsal işgalin ve yoğunlaşmanın odak noktası olarak algılanabilir. Bu anıt hem eylemlerin ve toplanmanın merkezi olurken, diğer taraftan da bölgesel şiddete maruz kalıyor. Gösteriler ve konuşmalar kişinin kalabalığa karşı yeniden konumlanmasına olanak tanıyor. Eylemler gündelik hayatın içinde gezinenlerin rotasını saptırıyor ve bu eylemle yüzleştikten sonra kişi kent deneyimi farklılaşıyor. Tam da şimdi “kitap okuyan kadın” yeni bir politik eyleme ev sahipliği yapıyor.*

Taktik 5: Polis kuvvetlerinin kontrolünden uzak durmak için, oluşturulan eylem çemberine mesafeli durmak gerekir. Eylem sloganlarının daha gür ve etkili bir biçimde duyurulması için kalabalığı oluşturan bireyler birbirine yakın dur-

landığından geçici bir karakter de kazanır. Gösteriler sırasında yoğunlaşmanın artması tüketilen mekân anlamında farklı bir konumda yer alır. Bireysel boyuttaki aktörlerin bu mekânı kullanması, birbirlerine ve anıta olan yakınlık derecesi ilişkisi dolayısı ile o mekânın tüketimini değiştirir. Polisler ya da göstericiler konumundan bakıldığında ise oldukça değişik bir sosyal örüntü ortaya çıkar.

İnsan Hakları Anıtı'na “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” eylemlerinde dikilen bir mum farklı bir uygunlaştırmanın sinyallerini verirken, yine Milenyum sırasında bu anıta tırmanarak oyuncak satmanın ardında yatan kent deneyimi oldukça değişik bir perspektif çizer. “Cumartesi Anneleri”, yine bu odak noktasını seçerek YYB'de konumlanması, F-tipi cezaevlerine karşı çıkışların yine bu odak noktasında beliriyor olması, Marmara'daki büyük depremleri anma etkinliklerinin burada yapılıyor olması, Bergama köylülerinin direnişine yine bu yerin merkez olması bu kentsel yamaya verilen ve atfedilen değer derecelerini sergiler.

Can Şenliği Oyuncularının sokak oyununu İnsan Hakları Anıtı çevresinde sergilemesi oldukça farklı bir kentsel deneyimi ortaya koyar. Tiyatro salonlarına sıkışan metinlerin, bu kentsel alanda farklı bir anlamda belirmesi bu mekânın keşfedilmesi ve tüketilmesindeki boyutları zenginleştirir. Tiyatro Festivali'nin salonlardan sokağa taşma anlamını da taşıyacağı gibi, oyunun muhalif içeriği doğrultusunda yapılan bir diğer okuma ise varolan kentsel düzyazıya bir alternatif sunulduğunu sezebilir.

malıdır. Herhangi bir müdahaleye karşı göz ucuyla polis kuvvetlerinin hareketleri gözlemlenmelidir.

Bir keresinde yine eylem için İnsan Hakları Anıtı etrafında bir araya geldiğimizde sürekli köşe başında ayakkabı boyayarak para kazanan bir yaşlı adam vardı. Atatürk Bulvarı'na ulaşırken sağdaki siyah heykele benziyordu. Kalabalığa dönüp, "kardeşim dükkânın önünden çekilin, işimi engelliyorsunuz" diye bağırdı. Bu tür eylemlerin gündelik kazancını düşürdüğünü düşünüyordu.

Bir süre daha çemberin içinde ve dışında durduktan sonra Karanfil Sokak'tan aşağıya doğru yürüyorum. Büyük porsiyonlu tabaklarıyla Olimpiyat Madalyalı Güreşçi Tefik Kış'ın restoranı Kebabistan köşede hizmet veriyor. Aç değilim ama yayılan koku beni acıktırıyor.

Milenyum hazırlıkları sırasında, ben, Yürüyüşçü olarak bu hareketli günleri belgelemek için fotoğraf çekiyordum. YYB'deki çoğu satıcı onların fotoğraflarını çektiğim için bana teşekkür etti. İçlerinden biri beni takip etti. Belki de beni sivil polis sandı. Ona yaptığım çalışmayı anlattım ve öğrenci kimliğimi gösterdim. Bana o da teşekkür etti ve arkadaşlarının yanına gitti.

Yama 5: Yukarı Aşağı:

Karanfil Sokak'ın Merdivenleri³⁵

Köşeyi döndüğümde, Gizem Müzik'ten yayılan Ahmet Kaya şarkısı sokakta yankılanıyor. Bir yandan şarkıya eşlik edip, bir yandan yürürken Karanfil Sokağı'nda türlü yerle-

35 Bu çizgisel olarak algılanabilecek yama, çeşitli ceplerden oluşur. Kızılay Meydanı'na geçiş için önemli bir yerdedir. Topografik olarak da kendi içinde zenginlikler barındırır. Banklar ve merdivenler türlü etkinliklere platform olur. Bankları paylaşan satıcılar, farklı farklı ürünleri sergiler. Kendi alanını belirleyen satıcılar, diğer satıcılarca onaylanan uzlaşma doğrultusunda satışlarını gerçekleştirir. Zaman zaman geçişleri de kapatan bu satıcı kitlesi uygunlaştırmayı

re serpilmiş ve kendine nişler oluşturmuş birçok satıcıya rastlıyorum.

Taktik 6: Yaya bölgesi üzerinde satış yapmaya çalışan satıcı olmak oldukça zor. Bazı insanlardan uygun yer edinmek için desteğe ihtiyaç vardır. Özellikle satış sırasında biri memur gözlemcisi, diğeri satış yapacak en az iki kişiye ihtiyaç var. Belirli gün ve haftalarda memurları gözetleme işi bırakılabilir. Satış yapılacaksa, bu belirli günlerde yapılması önerilebilir.

Satıcılardan dolayı sokakta aşağı ve yukarı yürümek zorlaşır. Özellikle mesai bitimlerinde bu yamanın nüfusu oldukça artıyor. İki farklı merdiven olsa da, bir tanesi dershane yönetimi tarafından kontrol edilir. Merdivenin bir kanadı, yayaların oturmaması için türlü engeller konulduğundan sadece geçiş amaçlıdır.

Merdiveni takip eden duvarlar türlü partilerin afişleri, duyurular, posterler ve reklamlarla kaplıdır. Parti duyuruları, toplantı tarihleri ve üniversite hazırlık kurs ücretlerini bu duvarlardan takip edebilirsiniz. İki ofis bloku içinde bulunan pasajlara girmeden açık havada alışveriş yapmayı tercih ediyorum. Bu iki bloktan besleyen ve beslenen Karanfil Soka-

aşını boyuta ulaştırarak, kendi özel alanlarını kamusal alan içine dahil etme çabası içine girerler.

Karanfil Sokağı'nı farklı bir gözle inceleyen Taşkiran, tabelalarla ilgilenir. Bu noktadaki tabelaların bolluğu ona göre karmaşıklaşan kentsel yaşamın simgeleridir. Anarşik olduğu düşünülen bu tabelalardaki metinlerin mimarlıkla ilgisine dikkat çeken Taşkiran, reklam panolarına, düzenlenmemiş oturma gruplarına eleştirel bir gözle bakar. Bu tür düzensiz örüntüleri fiziksel ve görsel anlamda yakışsız bulur.

Önemli bir kentsel yama olan bu bölgenin geçiş mekânı karakteri oldukça basıktır. Dershane yönetimince denetlenen merdiven türlü uygulamalara sahne olur. Zaman zaman toprak havuzlarında oturmayı engelleyici demirler koyularak, bu mekânın kullanılmasını etkileyen tavırlar sergilenir. Müziğin eksik olmadığı bu geçiş mekânındaki duvarlar da bir bilgilendirme işlevi görerek türlü partilerin ilanlarına, tiyatro oyunlarının reklamlarına ve dershane afişlerine zemin olur. Pasajlarla zenginleşen bu alan, alışverişin de sıkça yapıldığı bir yerdir.

ğının merdivenleri üzerinde satıcıdan, şu an sinemalarda gösterime giren filmin CD kopyasını yerden alıyorum.

Yama 6: Yeraltına Geçiş³⁶

Kentsel deliklerde dolaşırken aklıma labirentin sağ tarafından girince, sol tarafından çıkılan gizli geçitli eski bilgisayar oyunları geliyor. Metropoliste bulunmak kentin yüzeyinde yarıklar bulunmasıyla ölçülebilir. Baker'in dediği gibi "yeraltı olmadan metropolis olmaz. Metropolis metroyu doğurur."³⁷

Bu delik bana yakınlık konusundaki tartışmalarımızı hatırlatıyor. Yakınlık kavramı artık değişiyor. Ankaray ve Metro sayesinde kentin türlü belirlenen noktalarına rahatlıkla ulaşabili-

36 YYB'de bulunan ve ulaşım araçlarına geçişi sağlayan geçitler oldukça önemli bir yer tutar. Ankara'nın yeraltı dünyasına girmenizi bu geçitler sağlar. Mescidin, dükkanların, vergi ofislerinin, bilet gişelerinin, telefonların ve tuvaletlerin bulunduğu bu mekân, sıradan yürüyüşçünün birçok gereksinimini karşılar. Bu yama, YYB'nin dışındakileri toplayarak bölgeye ulaştıran önemli bir geçiş mekânıdır.

Kentin bu noktasından Ankara Şehirlerarası Otobüs Terminali'ne ulaşabilir, Cebeci, Kolej, Kuruluş, Dikimevi, Demirtepe, Tandoğan, Beşevler, Bahçelievler, Emek semtlerine gidebilirsiniz. Metro ile diğer farklı mekânlara yakınlaşırsınız.

Bağlar Caddesi'nden başlayan ve önemli bir yürüyüş rotası olarak düşündüğümüz Bağlar Caddesi - Yüksel Caddesi doğrultusu, ulaşım araçlarına bu noktadan dağılır. Bağlar Caddesi'nden bu noktaya kadar yürümeyi tercih edenler, YYB'yi geçiş olarak kullanırlar. Özellikle mesai saatleri öncesinde ve sonrasında kalabalıklaşan bu doğrultu üzerinde, Bağlar Caddesi tarafında oldukça farklı bir yapıya sahip yaya üst geçitleri yaya trafiğine hizmet eder.

Bu yama özellikle yağmurlu havalarda yürüyüşçüler için önemli bir sığınak olarak varolurlar. Aynı zamanda dilencilerin ve satıcıların da oldukça verimli satış yaptıkları mekânlar olarak beliren yeraltı geçitleri, önemli bir kentsel niş oluşturur. Aynı zamanda algıda da farklı bir deneyim yaşatan bu yerler, kentin birçok yerine zaman zaman yeraltından ulaşım sağladığından, kentsel deneyimi değiştiren önemli elemanlardır. Kente dair önemli yarıklar da oluşturan bu geçitler, kentin bütünsel olarak algılanmasına engel olarak deneyimlerde türlü parçalanmışlıklar sunarlar.

37 Nalbantoğlu, H.Ü., Baker, U., Uluğ M., Güvenç, K., 1996, "Gündelik Hayat II", *Mimarlık*, 273.

liyoruz. Bu sayede farklı bir algı sistemi de oluşuyor. 12 dakika sonra ulaşacağım AŞTİ'ye giderek, otobüse atlayıp Türkiye'de herhangi bir kente doğru yola çıkabilirim. Zaman geçiyor ve istenilen her yere kısa sürede gidebilir olduk.

Mekânsal geçicilik kavramı ile yaklaşıncı Metro ve Ankaray farklı bir mekânsal pratik oluşturuyor. Mesafe kavramı zamana bağlı kalmamaya başlıyor ve fiziksel gereksinimlerden ayrışıyor. Simmel'in sunduğu kent insanının tepkisizleşmesi (yoğun olarak yaşanan uyaran bolluğu sonucu), blasé davranışı, ulaşılacak mesafenin de kısalmasıyla ayrı bir algı bombardımanı ile yeniden başvurulmuş bir tanım durumunda. Kentte ulaşabilecek hedeflerin çoğulluğu oldukça yoğunlaşmış bir olanak yumağı sunuyor.

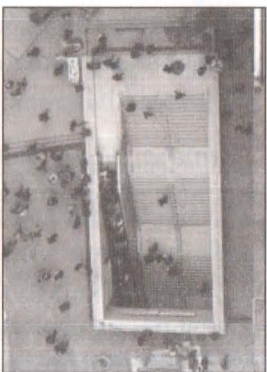
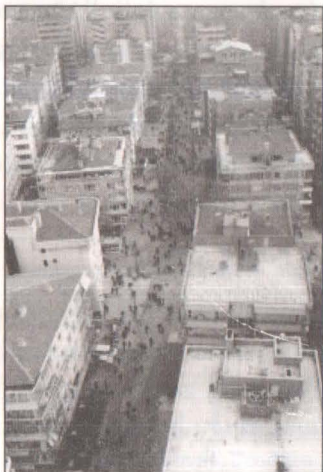
Yama 7: Düşey Hareket: Emek İşhanı³⁸

Ziya Gökalp Caddesi'ndeki önemli bir köşeye ulaştım. Emek İşhanı'nın (Ankara'nın yüksek binalarından birinin) gölgesinin altındayım. Gökdelenin zemininde randevu saatinden önce gelenlerin oluşturduğu kalabalık var. Asansörlere doğru yürüyorum.

38 Bu tarihsel yama, Türkiye'nin ilk gökdelenini barındırır. 21 katlı yapının gölgesindeki bu yer Ankara'nın önemli buluşma noktalarından biridir. YYB içinde ancak tüm kente servis veren Emek İşhanı günün çeşitli zamanlarında yoğun bir bekleme alanına dönüşür. 1964 yılında Tokay ve Tanman tarafından tasarlanan bu yapı Batuman'ın da belirttiği gibi önemli bir kentsel işarettir. Aynı zamanda mikro ölçekte sermaye ve emek organizasyonudur.

Bu yama Kızılay Meydanı'ndaki toplumsal eylemlere tanıklık ederken, aynı zaman dini ve resmi bayramlarda Atatürk Bulvarı'ndaki gösterilere de zemin olur. Eylemlerde güvenlik kuvvetlerinin gözetlemesine hizmet verirken, zemininde biriken simitçiler, dilenciler, piyango bileti satıcılarını da gölgesinde toplar.

De Certeau, mesafeli bakışa dikkati çekmek ister. Eleştirel bakışın gündelik hayatın içinden kopmadan yapılmasına önem verir. De Certeau'dan alıntılırsak, "Yukarıdayken, aşağıda olmak güçtür." Bu dikeyde yükselerek oluşan bakış açısı, yürüyüşçünün kentten kopmasını sağlar. Sadece fiziksel bir nesneye dönen kent, deneyimden yoksun kaldığı ölçüde uzaklaşmış bir konuma yerleşir.

Yürüyüş.

Gökdelenlerin tepesindeki manzara çok güzel. Karınca kadar insanların hareketlerini izlemek oldukça ilginç. Birçok fotoğraf çekiyorum. Mutfakta çalışanlardan biri terasa çıkan kapıyı açarak manzarayı görmemi sağlıyor. Mesafe nesneleri farklı gösteriyor. De Certau'nun dediği gibi: "Yukarı çıkınca, aşağıdayken içinde bulunduğu kitleden de uzaklaştı. Ikarus uçuşu yaparken, Dedalus'un hareketli ve sonsuz labirentlerini de aşağıda bırakır. Yükselmesi onu bir gezgin ve izleyici haline sokuyor. Belli bir yükseklikten aşağıda olanları mesafeli olarak izler. Bu durum büyümlü dünyayı algımlarken yerleşeceği metnin içine oturmadan bakmayı sağlar. Ayrıca ışıltılı gözle okumaya olanak tanır ve Tanrı gibi izlemenin önünü açar."³⁹

Sonuç

Bu yürüme sunumundan anlaşılacağı gibi, kentin heterojen yapısı oldukça farklı deneyimleri barındırır. Bu yürümler farklı bireylerce farklı şekilde kurgulanabilir ve farklı veriler elde edilebilir. Ancak esas olan, bu tür yürüyüşlerin YYB'de her gün yüzlerce defa tekrarlanabileceği ve bu çokluğun aslında kentsel mekânın ve kentsel deneyimin ufak bir parçası olduğudur.

Kente dair farklı bir okuma biçimi önermesi açısından katkıları olacağını düşündüğümüz bu çalışma, kamusal mekân içinde gündelik hayatın taktiklerini farkına varmamızda ve bunları kullanmamızda yol gösterici olmayı da hedefler. Zira kamusal mekânda kentlinin üzerinde örgütlenen stratejilere karşı, gündelik hayatın kendisi önem kazanmaktadır.

39 M. de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, çev. Steven Rendall, University of California Press Londra, 1988, s. 92, çev. T. Akış.

Kentin heterojenliğini ve gündelik hayatı yansıtmayı açısından kimi yürüme deneyimlerinin aktarılması ve bunların dökümünün yapılması gerekir. Günün türlü vakitlerinde, farklı mevsimlerde ve değişik kişilerce yapılan yürüyüşlerin derlenmesi ve bu çokluğun ortaya konulması kentin bu yönüyle anlaşılması açısından bizce oldukça değerlidir. Bu tür bir çaba, kamusal mekânlarda, biriken yabancılaştırıcı sis bulutu dağıtılabilir, gösteri alt edilebilir ve kentli adına yeniden sesli bir okuma sağlanabilir.

Öncü Halk Sağlığı Projelerinin Kamusal Mekânı Olarak Sıhhiye¹

KIVANÇ KILINÇ

“Devletimizin makarn idaresi olan Ankara şehrinin halen ihtiyacatı acileyi ve atiyen medenî ihtiyacatı temin edecek bir mamuriyete is'ali için yapılacak fedakarlıkların bi hakkın masruf ve Türk Cumhuriyeti'nin, Türk milletinin şerefiyle mütenasip olacağı kanaatindeyiz.”²

FETHİ OKYAR, 1924

Bin dokuz yüz yirmili yılların henüz başlarında, bugün “Sıhhiye” olarak isimlendirdiğimiz bölge “çukur bir ova bölümü ile hafif eğimli yamaçlardan” oluşmakta ve hemen her gün üzerinde yüzlerce Ankaralının düşe kalka yürümeye çalıştığı andezit kaldırımların detay bilmez bir umarsızlıkla kapladığı biçimsiz yüzeyler de, “kısmen tarla ve otlak olarak” kullanılmaktadır.³ Aynı yıllarda “İncesu Deresi'nin taşkın alanı içinde kalan bugünkü Yenışehir” ise bataklık-

1 Bu makale, Yard. Doç. Dr. Güven Arif Sargın'ın danışmanlığında, 17 Ocak 2002 tarihinde tamamlanan, “Türkiye Bağlamında Avangart'ın Araştırılması: Hıfzısıhha Enstitüsü Bakteriyoloji ve Kimyahan Binası” başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle kaleme alınmıştır. Yazının eleştirisini, son okumalarını ve düzeltilerini yapan sevgili İrem Sepin'e, düşüncelerini ve önerilerini paylaştıkları için de değerli meslektaşlarım Çağatay E. Doğan ve Erdal Uzunoglu'na teşekkürlerimi sunuyorum.

2 Bkz. İnci Aslanoglu, 2001, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları), s. 28.

3 Önder Şenyapılı, “Cumhuriyetin Dokuduğu Kent Ankara”, *Dosya: Ankara, Arredamento-Dekorasyon*, 1997/03, s. 84.

larla kaplıdır ve “Çankaya bağlarına değin boş bir alan” olarak uzanmaktadır.⁴

Türkiye’nin başkenti hakkında az buçuk meraklı olan herhangi bir kimse için, çok da şaşırtıcı bir betimleme değildir bu. Çünkü yukarıda anlatılan, Cumhuriyet’in ilk yılları Ankara’sının genel görünümünün içerisinde büyük bir tezat oluşturmamaktadır.⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ilk oturumlarını topladığı zamanlar, kale içerisinde ve yakın çevresinde kümelenmiş, “sıtma yuvası bataklıkları, su-suzluğu ve sert iklimiyle” ziyaretçilerini zorlu bir sınavdan geçiren, “tozlu, yoksul, kırk bin kadar nüfuslu,” küçük bir yerleşmedir Ankara.⁶

Diğer yandan, yukarıda sözü edilen küçük kasaba çok kısa bir zaman aralığı içinde Türkiye’nin dönüştürülmesi projesinin başkenti olarak belirginleşecek ve üzerinde hâlâ yeterince konuşulamamış bir modernleşme deneyi olarak, bugün de Cumhuriyet tarihinin en ilginç kesitlerinden birisini sunmaya devam edecektir. Şöyle de denebilir: Eğer Türkiye için bir sıfır noktası, bir “boş levha” aranacaksa, orası Ankara’dan başka bir yer değildir. Türklerin son başkenti, ge-

4 Tansı Şenyapılı, 1985, *Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi (1923-1960)*, (Ankara: Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifi Birliği), s. 13.

5 Ankara’nın 1920’li yıllardaki ahvali, kimi yabancı gözlemci ve yazar tarafından da dile getirilmiştir. “Kemalistler 1920’de oraya yerleştiklerinde” diye yazıyor Paul Gentizon, “hatta daha sonraları, 1923’te kenti ilk kez gördüğümde, şehir ağır ağır can çekişerek ölmeye mahkum olmuş gibiydi... Zeminin korkunç engebeleriyle birleşen nemli sokakçıklar, ayakta duramayan viran evler, delik deşik, altüst olmuş kulübeler, boş arsalar, yıkık duvarlar, harap hanlar, çukurlar, su birikintileri, döküntüler, pislik ve bu korkunç yıkıntıda, yırtık pırtık giysiler içinde bir kalabalığın ürkütücü sefaleti. İmparatorluğun idari çöküntüsünün Cumhuriyete bıraktığı şehir buydu işte, gerçek bir sefalet şiiri” Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ou l’Orient en marche*, Paris, s. 313-315; bkz. François Georgeon, “Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yüzyılında Ankara’nın Gelişimi”, Paul Dumont, François Georgeon (ed.), 1999, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), s. 113.

6 İnci Aslanoglu, 2001, a.g.e., s. 28.

lecek yüzyılı ülkenin ve hatta “tüm İslâm dünyasının ilk komple kentsel modernleşme projesi” olarak selamlamakla kalmayacak,⁷ her bir bölgesinde inşa edilen modern kurumları ve dokuduğu yeni sosyal yaşamla birlikte, bulunduğu coğrafyadan yaşlı kıtaya doğru söylenen en dikkat çekici sözlerden birisi haline de gelecektir.

Daha başka bir deyişle, “Türk Rönesansı’nı yöneten bin kadar enerjik insanın biriktiği” bu “konforsuz,” bu sıtımdan ve kuru ayazdan kurulma küçük yerleşme, bir ülkenin kendi küllerinden doğuşunun sergilendiği kentsel bir mekân olarak biçimlenecektir artık.⁸ Bu kenti kuran, bir anlamda direnişin kendisidir. Ve direnişin kurak başkenti, modern sokakların birbirini kestiği, kamusallığın ve demokratik katılımın kentsel alanlarının birbiri ardına oluştuğu şaşırtıcı bir on beş - yirmi yıl geçirecektir. Ankara, el yordamıyla kotarılmaya çalışılan hızlı ve arzulu bir modernleşmenin öznesi olarak kentsel simgelerle donanacak, kent olmakla ilgili tüm sorunları da kendisiyle birlikte bü-yüterek hızla biçimlenecek, daha sonraları ateşi azalan devrime koşut olarak yıpranacak ve şimdilerde olduğu gibi, eski Ankara düşüncesinin -deyim yerindeyse eğer- geçkin bir hayaleti olarak yaşamaya devam edecektir.

İşte tam da bu nedenle, bir modernleşme projesi olarak Ankara’nın geçirdiği kentsel ve mekânsal değişimler üzerinde konuşmak, yıllardır üzeri gitgide örtülen ya da etkisini, görünürlüğünü ve kentin diğer bölgeleriyle olan bağıntısını yitirerek bulanıklaşan “eski Ankara” örgüsünü yeniden deşifre ederek tartışmak, Türk modernizmini anlamak isteyen herkes için bir önkoşul haline gelmek durumundadır.

7 Uğur Tanyeli, “Türk Modernleşmesinin Kentsel Sahnesini Yeniden Düşünmek”, *Dosya: Ankara, Arredamento Dekorasyon*, 1997/03, s. 81.

8 Kenan Güvenç, 1994, “Örtük bir Çatışma Şüphesi”, (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları), s. 67.

Çünkü Ankara, kendi içine kapalı, kendisi için önerilmiş bir model değildir sadece. O, bir “modernleşme odağı” olarak diğer Türk kentleri için de bir arketip olmaya adaydır.⁹ Tarık Şengül’ün de dediği gibi, “Kemalist projenin kentsel ayağında modern ve batılı kentler yaratma isteği çarpıcı olarak belirginleşmektedir. Ancak bu proje basit bir kültürel öykünmenin ötesinde boyutlar taşımaktadır. Modern kent, aynı zamanda ulus devletinin inşasının temel yapıtaşı olarak kurgulanmaktadır.”¹⁰

Dolayısıyla Ankara’yı, “Türkiye’de kentsel yaşam biçiminin modernleştiği ilk kent” olarak nitelemek ne kadar doğruysa, bu değişimin salt “biçimsel” düzlemde kalmadığını belirtmek de bir o kadar gereklidir. Çünkü, Uğur Tanyeli’nin ifadesiyle, “asıl modernleşme, geleneksel kentsel yaşam ritminin yerine başka bir yaşam ritminin geçişiyle gerçekleşir.”¹¹ Ve Ankara’nın başına gelen de, “kentsel yaşam ritmindeki” hızlı değişimden başkası değildir.

Diğer yandan, bunca genelgeçer yargıda bulunmuşken, şunu da hemen hatırlatmak gerekiyor: bu yazının kapsamı, Ankara genelinde bir kamusal tartışmasını yürütecek çapta değil ve yazar da bunu yapmaya çalışmıyor zaten. Yazı, elbette, kitapta yer alan diğer çalışmalarla birlikte ortak sayılabilecek bir noktaya ulaşmayı hedefliyor. Fakat bunu yaparken, daha çok Sıhhiye üzerinde yoğunlaşmayı ve Sıhhiye ekseninden yürütülecek bir kentsel mekânsal okumayı gerçekleştirmek derdinde olduğunu söylemek, sanırız yıkarıda değinilen giriş tümcelerinin de niyetini

9 Özcan Altaban, “Ulusal Yönetimin ve toplumsallığın Kurgulandığı bir Başkent”, *Dosya: Ankara, Arredamento Dekorasyon*, 1997/03, s. 89.

10 H. Tarık Şengül, 2001, “(Ulus) Devletin Topraksallaşması ve Kentleşmesi (1923-1950)”, *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar* (Demokrasi Kitaplığı), s. 73.

11 Uğur Tanyeli, 1997/03, *a.g.e.*, s. 82.

açıklıyor. Bu da, hiç olmazsa genel bir çerçeve oluşturmayı ve yazarın önkabullerini çok kalın çizgilerle de olsa okurla paylaşmayı elzem kılıyor.

O halde şöyle devam etmeli: Kamusal mekânların varlığı yeni Cumhuriyet'in ideolojisi ve onun temsiliyeti için iki açıdan önem kazanmakta. Birincisi, kamusal mekânlar, "Ankara'da hayatı bir taslak olmaktan çıkaracak"¹² kent öğeleri olarak ele alınıyorlar. Diğer bir deyişle, yeni Türkiye'nin başkenti de, diğer Avrupa başkentleri gibi modern sokakları, geniş bulvarları ve çağdaş yurttaşlarıyla, yeni bir zamanı ve uygarlığı çağrıştıracaktır. Ve bu projenin hayata geçmesi de ancak, modern yaşamın bire bir mekânsal karşılıklarının üretilmesiyle gerçekleşebilir. Bu nedenle, gelecekteki kent dokusunun -kendi halinde yaşamını sürdürse bile- hayatın merkezinde olması artık mümkün görünmüyor. Yepyeni ekonomik ve sosyal ilişkilerin dokuduğu, yepyeni bir kentsel organizasyondur Anadolu'nun orta yerinden kurulmaya çalışılan. Eğer ille de akılda kolayca yer edecek bir sınıflama üretmek gerekiyorsa, buna "biçimsel" neden adı verilebilir.

Diğeri ise, kamusal mekânların ve kamu binalarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal-kültürel ve toplumsal ölçekteki projeleriyle olan "çağrışımsal", yani metaforik düzende ki ilişkisidir. Bu noktada ortaya çıkan anahtar kavramsa "sağlık." İlginç olan nokta şu ki, Sıhhiye'nin öyküsü de sağlık metaforu bağlamında anlam kazanıyor daha çok ve aslına bakılırsa, bunca tartışmaya değer bir konu haline geliyor. Çünkü Türk modernleşmesinin hedefi, yeni bir devlet kurmakla sınırlı değil. Makro ölçekli toplumsal projelerden en küçük toplumsal yapılanmaya, yani aile kurumuna ve

12 Ayşe Nasır, "Ankara'nın İmanı ve Almanca Konuşulan Ülkelerden Gelen Mimarlar (1927-1938)", *Profil: Alman Mimarlar Türkiye'de, Arredamento Dekorasyon*, 1997/07-08, s. 73.

geleneksel aile yapısına müdahaleye değin uzanan kapsamlı, radikal bir projedir Kemalist devrim.¹³

Cumhuriyet devrimi, geçmişin “sağlıksız” bağlarından kurtulmuş, yüzü geleceğe dönük, “sağlıklı” ve eşit, “imtiyazsız ve kaynaşmış” bireylerden oluşan yeni bir toplum kurmayı istemiştir.¹⁴ Yeni Türkiye’nin “sağlıklı” bireylerinin üretecekleri kolektif modern yaşam da, “sağlıklı” bir mekânsal organizasyonla, yani “model” bir kentle hayat bulabilir ancak.¹⁵ Dolayısıyla Ankara da, “Cumhuriyet’in gelecekte yapacaklarının bugünden beliren bir icra-özetini”¹⁶ somutlaştıracak, kurulan devletin ideolojisini kamu binaları, kurumları ve kentsel alanların “sağlıklı” işleyen ilişkisiyle sergileyecek bir başkent olarak planlanmıştır. Sağlık metaforu da tam bu ekseninde, başlı başına bir “aydınlanma” projesi olarak, Türk devriminin temellerine referans veren, ilginç bir kavramsal çakışma sunar.

Türk devrimi hem geçmişin “sağlıksız” yapılanmasından kurtulmak, hem de fikren ve fiziksel olarak “sağlıklı” bireyler üretmek peşindedir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, “halk sağlığı” Cumhuriyet’in önündeki en büyük top-

13 Nilüfer Göle, “Kemalist medeniyet projesi devletin yapısını değiştirmekten öte, yaşam şekline, davranış biçimlerine, gündelik alışkanlıklara nüfuz etmek istemektedir,” diye yazmıştır. Bkz. Nilüfer Göle 1998, *Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme* (Metis Yayınları), s. 83; Kemalizm hakkında kapsamlı bir kaynak için, bkz. Ahmet Insel (der.), 2001, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 2: *Kemalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları).

14 Mustafa Kemal Atatürk’ün, Türkiye’de kurulan rejimin sınıf çatışmasına dayanmadığını anlatan bir söylevi için, bkz. İsmail Cem, 1977, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi* (Cem Yayınevi), s. 313-315.

15 “Halk ile medeniyetin buluştuğu yere Ankara ütopyası vücut vermekteydi,” diye yazmaktadır Nilüfer Göle, “Osmanlı’ya karşı Cumhuriyet’in başkenti Ankara bir yandan Halkevi, Meclis Binası, Devlet Tiyatrosu, Opera Binası gibi yapıtlarla medeniyet tasarımına görsel ve resmi bir sorumluluk getiriyor, diğer yandan da Osmanlı kozmopolitliğinden uzakta Anadolu bozkırını sahipleniyordu.” Nilüfer Göle 1998, *a.g.e.*, s. 96-97.

16 Kenan Güvenç, 1994, *a.g.e.*, s. 67.

lumsal projelerden birisidir ve ülkenin kısa zamanda, organize, ülkenin her köşesine ulaşabilecek, modern bir “sağlık ve sosyal yardımlaşma” sistemine ihtiyacı vardır.¹⁷ Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren salgın hastalıklarla mücadelede geline nokta ve sağlık politikalarının belirlenmesinde izlenen etkin, ilerici yöntemler, Sıhhiye’de inşa edilen öncü sağlık kurumları ve onların kentsel-mekânsal ilişkileri irdelenirken, değinilebildiği kadarıyla anlatılacak.

Diğer yandan, “sağlık” kelimesinin, salt kelime anlamının ötesinde, metaforik olarak da, Kemalist projenin düşünsel anlamda dayandığı önemli sac ayaklarından bir tanesine işaret ettiğini belirtmeden geçmemeliyiz. Dolayısıyla, Sıhhiye’nin tartışmamıza temel oluşturmalarının asıl nedeni, yukarıda anlatılan çerçevenin en belirgin konturlarıyla çizildiği kentsel ve kamusal bir alan-alanlar bütünü olarak örgütlenmesidir aslında. Bu bağlamda Sıhhiye, hem öncü sağlık kurumlarının yoğunlukla ve belirli bir plan çerçevesinde yerleştiği kentsel bir bölge, hem de “sağlıklı birey, sağlıklı toplum ve sağlıklı kent” yaratma çabasının en önemli duraklarından birisi olarak belirmektedir kentin dağarcığında.

Türk Devrimi’nin düşünsel anlamda odaklandığı modern hijyen ve halk sağlığı kavramları ise, kökenlerini Avrupa aydınlanmasında bulmaktadır. Ve kentsel kamusal bir bütün olarak Sıhhiye’yi irdelemek, bütüncül bir okumaya ve yorumlamaya tâbi tutmak, Türk modernleşmesinin öznel karakterini açığa vuracak bir yol haritasını da belli belirsiz ifşa ediyor olabilir. Bu ilişkiyi daha görünür kılmak için, Si-

17 Halk sağlığı konusunda genç Cumhuriyet’in izlediği politikalar ve inşa ettiği kurumlarla ilgili olarak bkz. “L’Institut Central D’Hygiène”, *La Turquie Kemaliste*, Nisan 1941, sayı: 42, s. 2-9; “Les Questions D’assistance Sociale et de Sante Publique dans la Turquie Kemaliste”, *La Turquie Kemaliste*, Ekim 1934, sayı: 3, s. 1-5 ve “Comment a été créé le Ministère de l’Hygiene Publique et de l’Assistance Sociale”, *La Turquie Moderne*, 1935, sayı:5, s. 10-11.

na Akşin'in tespitlerine yer verebiliriz. "Felsefi düzeyde Atatürk Devrimi bir Aydınlanma Devrimidir," der Akşin. Yazara göre bu, "Türk halkının aydınlatılması, kafaca ortaçağdan sonçağa geçirilmesi hareketidir," ve üstelik, "modeli ve esin kaynağı 18. yüzyılda Avrupa'da başlamış olan aydınlanma hareketidir." Akşin'in kaleme aldığı metinde asıl önemli olan nokta ise şu saptamadır: "Aydınlanmanın gerisinde, bilindiği üzere, hûmanizm hareketiyle Rönesans vardır, onun da gerisinde Yunan-Roma uygarlığı."¹⁸

Diğer bir deyişle, Cumhuriyet'in Avrupa aydınlanmasına ve oradan antik Yunan'a uzanan düşünsel bağı, "modern hijyen" ve "halk sağlığı" kavramlarının Türk devrimi içindeki örgütlenmesiyle de açığa çıkmaktadır. Bu, Sıhhiye'de yer alan en önemli öncü sağlık yapılarından Hıfzısıha Enstitüsü'nün ilk yapısında, giriş kapısının üzerine mitolojik ve yarı çıplak hijyen figürü kabartmasının yerleştirilmesiyle biçimsel olarak da kanıtlanmış bir bağdır.¹⁹ Sıhhiye içinde çok önemli bir söylem barındıran bu yapıya daha sonra detaylı olarak döneceğiz. Fakat şimdi, sağlık metaforunun Batı aydınlanması içindeki öncü rolünü ve sağlıklı kent, sağlıklı birey-vücut analogisinin kentsel tasarım alanında getirdiği kapsamlı entelektüel girdileri çok kısa da olsa incelemeyi deneyelim.

Foucault, *Kliniğin Doğuşu*'nda, organize, parasız ve seküler bir sağlık sisteminin ilk kez Fransız Devrimi'nde gündeme geldiğini yazar.²⁰ Dönemin ilginç figürlerinden Menuret'e göre, bu sistem Kilise'nin değil, devletin ayırdığı kaynakla işleyecek, böylelikle Kilise'den ve dolayısıyla dinsel baskıdan ba-

18 Bkz. Prof. Dr. Sina Akşin, 1996, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi* (Ankara: İmaj Yayınları), s. 197.

19 Bkz. Resim (2).

20 Michel Foucault, 1973, *The Birth of the Clinic, An Archaeology of Medical Perception* (Londra: Tavistock Publications), s. 16.

gümsüz bir sağlık sistemi inşa edilecektir. Burada önemli olan nokta şudur: Modern yaşam, teknolojik ilerleme ve metropolün keşmekeşiyle birlikte, geçmişte en basit, en genel hastalıklara yakalanan modern öncesi insanın aksine, modern kent insanı daha komplike hastalık biçimlerinin tehditi altındadır.²¹ Ya da Gadamer'in deyiimiyle, "yaşam kalitesi" diye altını çizdiğimiz şey, aslında tam da bu süreçle birlikte kaybettiğimiz, elimizden çıkan şeyin kendisinden başkası değildir.²²

Sosyalleşmiş ve yaygın bir halk sağlığı sistemi, işte bu yeni hastalıklarla başa çıkmak, hizmeti daha etkin kılmak ve daha çabuk sonuçlar elde etmek durumundadır. Dolayısıyla ulus devletler bünyesinde, geniş halk kitlelerinin "sağlıklandırılması," bir devlet politikası haline gelmiş, bu, Foucault'un da yazdığı üzere, giderek toplumun neredeyse zorla "iyileştirilmesine" yönelik bir çaba halini almıştır.²³ Bununla birlikte doktorlar da "öncü" pozisyonlar üstlenmiş, toplumu iyileştirmek görevinin yanısıra, onlardan öğretmenlik de yapmaları, dolayısıyla da toplumsal bilinçlenmeye katkıda bulunmaları beklenmiştir.²⁴ Bu da sonuçta, "sağlıklı" insanın, yani "hasta olmayan" insanın ve "model" insanın tasavvuruna, araştırılmasına ve tanımlanmasına ilişkin bir durumdur.²⁵

Kısacası, aydınlanma toplumu için özgür bireylerin sağlığı, tüm toplumun fiziksel ve zihinsel sağlığıyla eşdeğer tutulmuştur.²⁶ Fakat daha da ilginç olanı, tüm bu sağlıklı birey

21 A.g.e., s. 16-17.

22 Hans-Georg Gadamer, 1996, *The Enigma of Health, the Art of Healing in a Scientific Age*, (çev.) Jason Gaiger ve Nicholas Walker, (Cambridge: Polity Press), s. 104.

23 Michel Foucault, 1973, a.g.e., s. 32, 34.

24 A.g.e., s. 31-33.

25 A.g.e., s. 34.

26 Richard Sennett, 1996, *Flesh and Stone, The Body and the City in Western Civilization* (Londra, Boston: Faber and Faber), s. 225-304.

ve toplum söyleminin Avrupa kent planlaması kültüründe bulunduğu karşılık olsa gerektir. 18. yüzyılın tüm bu tartışmalar için bir eşik teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Richard Sennett'e göre artık yeni kentler için model alınacak şey, aslında en yakınımızda var olandan başkası değildir: kendi bedenimiz ve onun neredeyse ilahi bir düzen içerisinde, hatasız işleyen eşsiz mekanizması.²⁷ Tam da bu nedenle, insan vücudunun iç düzeni sağlıklı bir kent düşüncesinin modeli olarak belirmiş ve binalar da bu karmaşık organizmanın “dokuları” ve “organları” olarak kabul edilmişlerdir.²⁸

Bu bağlamda, William Harvey'in bilimsel keşiflerinin insan vücuduyla ilgili tüm bildik kalıpları yıktığını ve kanın vücutta sağlıklı dolaşımı prensibinden yola çıkan bir kent planlaması fikrinin de ilk defa bu dönemlerde şekillenmeye başladığını belirtmeliyiz. Harvey'e göre, vücut ısınısını oluşturan, toksinleri temizleyen, kısacası yaşamın sürmesini sağlayan neden, kanın vücutta herhangi bir aksaklık olmaksızın dolaşmasından başka bir şey değildir aslında.²⁹ Bunun içinse, tüm sinir sistemi, kalp, akciğerler ve diğer organlar hem tekil olarak, hem de bütüncül bir uyum içinde çalışmalı ve bu şekilde de vücudu zayıf kalmaktan korumalıdır.³⁰

Bu anlamda, Sennett'in deyiimiyle “vücuttaki dolaşım, sağlık ve bireysellik paradigması,” kentle vücut arasındaki ilişkiyi yeniden belirleyen asıl ilham kaynağı ve çıkış noktası olmuştur.³¹ Ve plancıların yukarıda kısaca özetlenen yeniliklerden çıkardıkları ders çok nettir: Artık kentler, insan-

27 A.g.e., s. 256.

28 A.g.e., s. 256-271.

29 A.g.e., s. 256-257.

30 A.g.e., s. 257.

31 A.g.e., s. 261.

ların serbestçe dolaşıp “nefes” alabildiği ve bu dolaşımla beraber kentin sağlıklı işleyişini yeniden üretebildiği açık ve kapalı, bireysel ve kamusal mekânlar ya da mekân dizimleri olarak kurgulanacaklardır.³² Burada nefes almak, ihtiyaç olmanın da ötesinde, modern yaşamın dikte ettiği bir gerekliliktir aynı zamanda. Çalışmanın yanında, dinlenme de iş yaşamının bir parçası, önceden planlanan işlevsel bir düzenlemedir. Ve kentsel parkı var eden de bu ihtiyaçtan başkası değildir.

Tüm bunlardan hareketle söylenebilir ki, artık her birey, kendi başına, içinde yaşadığı kentin bir modeli gibidir. Parklar ve kamusal mekânlar, binalar ve yarı açık mekânsal organizasyonlar ve tüm bunların ilişkisini kuran, temiz havanın akışını sağlayan sirkülasyon çizgileri, aslında bedenlerinin içinde süregiden yaşamın kentsel ölçekte yeniden inşa edilmesinden başka bir şey değildir.

Düşünsel köklerini, sıkı bir ulusçuluk eşliğinde, Batı Uygarlığı’nda bulma iddiasındaki yeni Türkiye Cumhuriyeti de, başkentini planlarken, bu tür deneyimlerin sonucu ortaya çıkmış biçimsel ve kavramsal bir sözlükten yararlanmak durumunda kalmıştır -kaçınılmaz olarak. Bununla birlikte, Sıhhiye’nin kentsel kamusal bir mekân olarak portesi, şimdi anlatılanlar da gerekçeler listesine eklendiğinde, Ankara’nın hikâyesi içerisinde oldukça özgün ve önemli bir yere oturmaktadır.

Sıhhiye, ismini, “Ankara’mızın en asri binası” olarak 1926 yılında konstrüksiyonuna başlanan “Hudud ve Sevail-i Sıhhiye Umum Müdüriyeti” yapısının “kısaltılmış adından” almıştır.³³ Ankara’nın en erken modern kamu binala-

32 A.g.e., s. 256 ve 263.

33 Ali Cengizkan, “Robert Oerley (1876-1945), Söylemsel Dönüşümler Döneminde Ankara’da Viyanalı bir Mimar”, *Arredamento Mimarlık*, 2002/01, s. 82; “Bu bina” diyor Tansı Şenyapılı, “yeni yönetimin demiryolunun güneyine

rından birisi olan yapı, sonrasında Sıhhat ve İċtimai Muave-
net Vekaleti, yani, Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı
binası olarak hizmet verecektir.³⁴ Ardından biraz daha do-
ęuya gidildiğinde, Hıfzısıhha Enstitüsü'nün Kimyahane,
Bakteriyoloji, Serum, Okul ve Lojman bölümlerinden olu-
şan hizmet binaları görülecek, bunları da Numune Hasta-
nesi'nin planlanması izleyecektir.³⁵

Bütün bu yeniden inşa sürecinin başrolünde ise “mimar-
lık” vardır kuşkusuz. Diyebiliriz ki mimarlık, sağlıklı bir
toplum, sağlıklı kentler ve bireylerden oluşacak bir modern
ulus devlet modeli yaratma düşturunun en belirgin göster-
gelerinden birisi haline gelmiş ve hatta modernleşme ve
sağlıklaşma misyonunun en iddialı taşıyıcısı olarak, Cum-
huriyet'in ilk yıllarında politikayla, bu anlamda, doğrudan
bir ilişki içerisinde var olmuştur.

Kısacası Cumhuriyet'in kamu binaları, mimarları ideolo-
jik söylemlerinin keskinlikleriyle belirginleşmemiş olsa da,
kenti ve toplumu değiştirme görevini üstlenmişler, tüm
sosyal veya toplumsal değişim programlarının temsilcileri,
propagandistleri halini almışlardır. Bu temsiliyeti kotarma-
sı beklenen de, 1920'li yılların moda deyimiyse, “yeni mi-
mari”dir.³⁶

yaptığı ilk bakanlık binası olup, bunun yeni açılan konut adası içinde planlan-
ması, yalnızca bu yeni alanın önemini vurgulamakla kalmıyor, bu eksen-
de başlayacak gelişmeyi de tanımlıyordu. Ancak inşaat tamamlandığında çevresi
henüz gelişmemiş, örneğin Necati Bey Caddesi henüz açılmamıştı ve Bakanlık
ile yakınındaki konutların çevresi otlak olarak kullanılıyordu.” Bkz. Tansı
Şenyapılı, 1985, *a.g.e.*, s. 35.

34 *A.g.e.*, s. 82.

35 Ralph. K. Collins, “Annual Report for 1929”, *a.g.e.*, s. 15-17 / “Quarterly Re-
port, July 1st - October 1st 1928” for Paris Office, *International Health Divisi-
on/Board, The Rockefeller Foundation, International Health Board* arşivi, 61 Bro-
adway, New York.

36 Yeni Mimari kavramı için, bkz. Celal Esat, 1931, *Yeni Mimari* (İstanbul: Agah
Sabri Kitaphanesi).

Yirmili yılının başlarında “yeni mimari” ya da “kübik” mimari ile anlatılmak istenen, modern(ist) mimarlığın kendisidir aslında. İnci Aslanoglu’nun deyimiyle, “uluslararası üslup” da denilen modern mimarlığın belirgin karakteristik özelliklerini, “düz çatı, teras, serbest planlama, kübik kütle anlayışı, simetriden kaçış, geniş cam yüzeyler ve özellikle yatay şerit pencereler”, “süslemeden arınmış yalnlık” ve “biçim-işlev birliği” oluşturmaktadır.³⁷

1920’lerin ortalarından itibaren sentezci, süslemeci ve kentsel bağlamdan yoksun yapılar popülarlığını yitirmiş, Cumhuriyet yönetimi de kendi ideolojisini görselleştirecek bir yenilik arayışı içerisine girmiştir diyebiliriz.³⁸ Modern mimarlığın Türkiye mimarlığında hâkim dil haline gelmesi ile ilgili olarak söylenmiş, edilmiş çokça laf var ve bunları burada tekrarlayanın da kuşkusuz bir gereği yok. Üstelik, yukarıda yazılanlar da dahil olmak üzere, Türk mimarlığındaki değişimin izleğiyle ilgili olarak birçok alternatif okuma da geliştirilmekte. Diğer yandan ve Sıhhiye söz konusu olduğunda, biraz önce değinilen sorunlara daha yakından temas edilebileceğini umarak, aşağı yukarı tüm kritiklerin birleştiği bir nokta tespit etmek de mümkün. En meşru söylem iddia etmektedir ki, “Modernizmin teknoloji, işlev, malzeme ve geometriye dayanan tasarım felsefesi, Cumhuriyetçilerin pozitivizmi ile aynı çerçevededir.”³⁹ Bu nedenle, modern mimarlık, genç Cumhuriyet’in gerçekleştirmek is-

37 İnci Aslanoglu, 2001, *a.g.e.*, s. 63-64.

38 Konuyla ilgili olarak, İlhan Tekeli, “The Social Context of the Development of Architecture in Turkey” Renata Holod and Ahmet Evin (der.), 1984, *Modern Turkish Architecture* (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press); İlhan Tekeli, “Türkiye’de 1923- 1950 Dönemi Mimarlığının Toplumsal Bağlamı”, 1994, *Bir Başkentin Oluşumu: Ankara 1923-1950* (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları); Afife Batur, “To be Modern: Search for a Republican Architecture”, Renata Holod ve Ahmet Evin (der.), 1984, s. 71.

39 Ayşe Nasır, *a.g.e.*, s. 73.

tediği makro ölçekli sosyal ve kültürel reformları cümle aleme ispatlayacak bir araç, bir yol, bir pusula olarak tezahür etmiştir.⁴⁰ Her sosyal ve toplumsal projenin kentsel ölçekte “mekânsal” bir karşılığının olması, giderek Batılı anlamda kamusal mekânların biçimlenmesi ve “geniş kapsamlı” bir “imar programı” vasıtasıyla Cumhuriyet’in en hızlı biçimde kurumsallaşması istenmiştir.⁴¹

Ankara’nın imar planı, en yalın anlatımıyla, “sosyal yönleri ağır basan gerçekçi bir proje”dir.⁴² Cumhuriyet yönetimi eldeki olanaksızlıkların bilincindedir. Ama bu, iddiasız ve yenilik içermeyen bir kentsel tasarım ve mekânsal organizasyon fikrinin kabul görmesi anlamına da gelmemiştir. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, Türkiye devletini yurtdışında tanıtmak amacıyla İçişleri Bakanlığı tarafından Fransızca olarak yayımlanan *La Turquie Kemaliste* dergisinde Ankara, “geleceğin şehri” olarak tanımlanmış, büyük bir arzuyla ilerleyen kurumsallaşma faaliyeti de dergide detaylı bir biçimde ve düzenli olarak yer almıştır.⁴³

Yine de bu açıklama, tüm tutarlılığına rağmen, modern mimarlığın daha çok “biçimsel” olarak anlaşıldığı, özünden, bağlamından ve eleştirel geleneğinden soyutlanarak ithal edildiği yönündeki yaklaşımların ortaya çıkmasını da engellememiştir.⁴⁴ Yirmili yılların ortalarından ve sonlarından itibaren, Türkiye’deki mimarlık pratiğini asıl belirleyenler, yine bu yıllardan itibaren Türkiye’ye gelen, iltica

40 Sibel Bozdoğan, “The Predicament of Modernism in Turkish Architectural Culture”, Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), 1997, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* (Seattle ve Londra: University of Washington Press), s. 135-138.

41 Ayşe Nasır, a.g.e., s. 73.

42 A.g.e., s. 74.

43 *La Turquie Kemaliste*, 47/1943, s. 48.

44 Bkz. Sibel Bozdoğan, 1997, a.g.e., s. 137-139.

eden veya yerleşen yabancı mimarlar olmuştur.⁴⁵ Ve modernizmin “kübik” mimariye eşitlenmesine, bu grup içerisinde isimleri ilk sıralarda sayılabilecek ünlü kent plancısı ve mimarlar, Martin Wagner ve Bruno Taut’un da tepki gösterdiği biliniyor.⁴⁶

Burada “kübik” mimari, Avrupa mimarlığının Türkiye’den nasıl görüldüğünü betimlemek için kullanılıyor. Oysa, erken Cumhuriyet dönemi diye adlandırdığımız zaman dilimlerinde yolu Türkiye’nin yeni başkentine düşen çoğu mimar, öncelikle Anadolu’nun geleneksel mimari ve kentsel kodlarını çözme, “mahalli” mimariyi bilimsel olarak inceleyerek, Türkiye’ye özgü yeni bir mimari bulma ve üretme peşindedir.⁴⁷ İşin ilginç tarafı, bu tür bir “sentez” peşinde olan yabancı mimarların, politik olarak oldukça farklı uçlarda konumlanmış olmalarıdır.

Ankara’nın ilk planlı yerleşimlerinden Saraçoğlu mahallesinin tasarımcı ve uygulamacısı olan Paul Bonatz’ın, Hitler’in faşist rejimiyle ilgili fazla bir problemi olduğu söylenemez.⁴⁸ Modern hareketle arası pek iyi olmayan mimarın, ürünlerinde “klasik” ya da “yerel” öğelere yer vermesi de, istenirse karşısında tavır alınabilecek, ama aynı zamanda da önceden, kolaylıkla kestirilebilecek bir tutumdur olsa olsa. Diğer yandan, modern mimarlığın parlak isimlerinden,

45 Ayşe Nasır, *a.g.e.*, s. 73-77; Metin Sözen, “Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Sonrası Gelişmeler”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984), s. 167-178; Bülent Özer, 1963-64, *Rejyonalizm, Üiversalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme* (İTÜ, doktora tezi), s. 51-73.

46 Manfred Speidel, 1994, “Doğallık ve Özgürlük, Bruno Taut’un Türkiye’deki Yapıları” (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları), s. 54.

47 Ernst Egli örneği için bkz. İnci Aslanoglu, 2001, *a.g.e.*, s. 57.

48 Bkz. İnci Aslanoglu, 1994, “1923-1950 Döneminde Yabancı Mimarların Geleneksel Türk mimarlığı üzerine Düşünce ve Uygulamaları”, (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları), s. 44; *Profil: Alman Mimarlar Türkiye’de, Arredamento Dekorasyon*, 1997/07-08, s. 72.

kentsel ütopyaların tasarımcısı, sosyalist Taut'un Sıhhiye'de inşa edilen ünlü yapısı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi binasının cephe kaplamasında "Osmanlı almaşık duvar örgüsü"nü kullanması, Türkiye'deki durumun içinden çıkılmazlığını en iyi gösteren durumlardan biri olsa gerektir.⁴⁹

Kısacası, çoğu Almanca konuşulan ülkelerden gelen ve Türkiye'de "ulusal" bir mimari oluşturma tartışmalarına önemli katkılar yapan yabancı mimarların ideolojik düzlemde homojen bir yapı gösterdikleri söylenemez.⁵⁰ Bu noktada, farklı politik eğilimlerin Cumhuriyet'in modernleşme ve ilerleme çizgisi ekseninde buluştuklarını iddia etmek, sanırsınız doğru bir saptama olacaktır. Kısacası, mimarların kişisel pozisyonlarının değil, daha çok yaptıkları işlerin dikkate alındığını görüyoruz. Hatta bu genel eğilime uyum göstermeyen kimi Nazi hükümet görevlisi akademisyenlerin sözleşmelerinin uzatılmadığı ve Türk yetkililerin daha çok Nazi rejiminden kaçan göçmen bilim adamlarıyla çalışmayı tercih ettiği de bilinmektedir.⁵¹ Bu tercihin nedeni, Türkiye'nin bağımsızlık siyaseti olabilir; ama diğer yandan, sadece sonuçları bağlamında dahi övünülebilecek bir tutumdur bu.

Sonuçta tüm olası naifliğine, kestirmeliğine karşın şöyle bir ana fikre ulaşmak mümkün görünüyor: "modernleşme" projesini bir bütün olarak sahiplenmiş olmak, modern bir kamusal ve mekânsal örgütlenme fikrini, modernliğin izlerinin pek de okunmadığı çorak topraklara, yeni bir mimarlığın habercisi olan kamu binaları ve modern "meslek yasalarının" düzenlediği imar faaliyetleriyle yerleştirmeye

49 İnci Aslanoglu, 1994, *a.g.e.*, s. 43.

50 *Profil: Alman Mimarlar Türkiye'de*, s. 72.

51 Regine Erichsen, 1994, "Sığınmacı Alman Bilim Adamlarının Etkisi ve Dönemin Türk-Alman İlişkileri", (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları), s. 30.

çalışmak, herhalde hiç de yabana atılır bir deneyim olmasa gerektir.⁵² Bu nedenle, “modern Türk kentlisinin doğum yeri” olan başkent, modernleşme serüvenimizin de en geniş laboratuvarıdır. Uğur Tanyeli’ye göre, “kentsel mekânın ve ve kentlinin örgütlenişi bağlamında da Ankara öncü rol üstlenmiştir. Ankara, geleneksel mahalle strüktürünün, denetim ve dayanışmasının dışına çıkan ilk Türk vatandaşlarının mekânı olmuştur.”⁵³

Dolayısıyla şimdi, bu büyük çaplı yeniden yapılanma hareketinin Sıhhiye’de yer almış kısmını ve kentsel bir durak, büyük ölçekli kamusal bir mekân olarak Sıhhiye’nin, “Ankara”dan bakıldığında nasıl görüldüğünü, bugüne yönelik getirileriyle birlikte ele alarak konuşmanın zamanıdır.

Bunun içinse, son dönemdeki “karşı-kamusal” harekete değinmeden ve deyim yerindeyse eğer, Ankara’nın tarihsel bütünlüğünü kırmaya yönelik geliştirilen ve 90’lı yılların ortalarından itibaren yoğunlaşan bu ideolojik saldırıya karşı kalemlerimizi bileylemeden önce, Sıhhiye’nin oluşmaya başladığı yıllara dönüp, bölgenin mekânsal örgütlenme açısından bir analizini yapmayı deneyelim. Bu noktada, kentsel bir alan olarak Sıhhiye’nin nasıl biçimlendiği, kentle ve kentliyle olan fiziksel ve duygusal ilişkisini nasıl ve hangi bağlamda kurduğu üzerine bir tartışma yürütmek gerekecek.

Kuşkusuz, yazının başından bu yana altını inatla çizdiğimiz kimi noktalar da, birazdan içinde gezintiye çıkılacak olan kentsel alanların tarihine, evrimine, dokusuna ve içinde yaşayanla kurduğu “modern” temasa ilişkin bir şeyler söyleyebilmek amacıyla oluşturulmaya çalışılan bir genel çerçeve görevi yapacaklar. Yine en başta belirtildiği gibi,

52 Özcan Altaban, 1997, s. 89-90.

53 Uğur Tanyeli, 1997, *a.g.e.*, s. 82.

“eski” Ankara’yı okumanın, deneyimlemenin ve buradan hareketle yeni düşünceler üretebilmenin giderek zorlaşması, sadece kentin hem yatay hem de düşeyde - hem fiziksel, hem de düşünsel olarak paramparça edilişiyle açıklanamaz. Bunda, ülkenin ilk kentlisi olan Ankara sakinlerinin ilgisizliğinin de payı büyük. Sokaklara çöp döken adama neden kızılmadığı değil ilgisizlikten kastedilen - en azından bu, ilgisizlikten çok daha farklı bir şeyle de açıklanabilir. Sorun daha derinde ve olasılıkla da, üzerinde çokça didinmeyi gerektirdiğinden, çözülmesi en zor olanlardan bir tanesi.

Oysa, 1920’lerin ortalarına gelindiğinde, erken dönem Ankara’sında modern bir “kentsel bilinçlenme” politikası oluşturmaya yönelik birçok olumlu adım halihazırda atılmıştır. En azından bugünden bakıldığında, bu yönde düşünmek için birçok sebep bulunabilir. Diğer yandan, kent planlamasına yönelik bu -geleneksel tabirle- “batılı” anlamdaki yaklaşım, Ankara’nın plancısının da “yabancı” olması-na ilişkin bir durumdur her şeyden önce. İnci Aslanoglu’nun yazdığına göre, “kentnin gelişmesinin yeni bir plan çerçevesinde düzenlenmesi gereğinin duyulması üzerine 1928 yılında Dahiliye Vekaleti’ne bağlı olarak 1351 sayılı yasa ile Ankara İmar Müdürlüğü” kurulmuş ve Ankara’nın imar planı için de bir yarışma açılmıştır.⁵⁴ “Yurt ölçeğinde planlama çalışmaları” ise, “1930 yılında yürürlüğe giren Belediyeler ve Umumi Hıfzıssıhha yasaları ile başlatılmıştır. Bunları üç yıl sonra Belediyeler Yapı ve Yollar Yasası izlemiştir.”⁵⁵ Aslanoglu’na göre, “bu yasalarla, Cumhuriyet rejiminin algıladığı batılı biçimde sağlıklı ve uygar bir kent imgesi yaratılmak istenmekteydi.”⁵⁶

54 İnci Aslanoglu, 2001, *a.g.e.*, s. 29.

55 *A.g.e.*, s. 29-30.

56 *A.g.e.*, s. 30.

Ankara'nın kent plancısı, bir göçmen değildir. Hermann Jansen, başkentin imar planı için düzenlenen yarışmaya davet edildiği sırada "Berlin Güzel Sanatlar Akademisi üyesi ve yüksek Mühendis Okulu kent planlama profesörlerinden" birisidir.⁵⁷ Jansen'in öneri ve uygulamalarını detaylarıyla birlikte tartışmaya kalkmak, kuşkusuz bu yazının sınırlarını aşan bir davranış olurdu. Yine de onun ünlü kent plancısı Camillo Sitte'nin ekolünden geldiğini ve Sitte'nin de "şehri estetik bir nesne" ve "bir sanat nesnesi olarak yeniden kurmak" için kamusal mekânları referans almayı önerdiğini, çünkü, "topluluğu bir arada tutacak ortak tinsel değerler ve heyecanların" sadece "kamusal mekânlar aracılığıyla" yeniden yaratılabileceğini söylediğini not etmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz.⁵⁸

Toparlamak gerekirse, bahsedilen dönemde, Sıhhiye'nin de başkentin diğer bölgeleriyle birlikte hızlı bir yapılaşma sürecine girdiğini ve özellikle de semtin ağırlıklı eksenini oluşturan sağlık yapılarının bir kısmının inşaatına, Herman Jansen tarafından çizilen imar planı uygulanmaya başlanmadan girildiğini söyleyebiliriz.⁵⁹ "Ankara'da başlatılan yoğun inşa faaliyeti" hakkında, N. Von Bischoff'un söyledikleri anlamlıdır: "Bu yapıcılık, Selçuklu Devleti'nin yapıcılığı ayarındadır," diye yazmaktadır Bischoff, "onunla bunun arasında ve Selçuklulardan öte tam bin senelik bir devre içinde Anadolu toprakları böyle bir inşa fırtınasına takribi olarak dahi şahit olmamıştır."⁶⁰

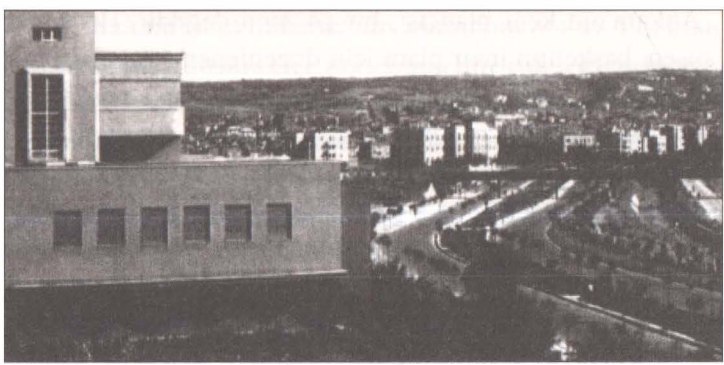
Dolayısıyla Sıhhiye de, bu topyekûn kentsel ve kültürel

57 Tansı Şenyapılı, 1985, *a.g.e.*, s. 36.

58 İhsan Bilgin, "Planlı Şehir," *Dosya: Ankara, Arredamento Dekorasyon*, 1997/03, s. 79-81.

59 1928 yılına gelindiğinde Sağlık Bakanlığı binası bitmiş, Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün ilk bölüm inşaatı da neredeyse tamamlanmıştır.

60 İnci Aslanoglu, 2001, *a.g.e.*, s. 35.

Sihhiye'ye gelirken...

“inşanın” bir tür “ara kesitinde” yer almıştır. Bu bağlamda, Ulus'ta başlayan toplumsal yeniden uyanışın Kızılay'a ve Bakanlıklar bölgesine ve giderek Meclis'e uzanan çizgisinde, Cumhuriyet Ankara'sının biçimsel ve düşünsel gelişiminin okunabildiği ilginç bir duraktır Sihhiye. Şöyle de diyebiliriz belki: Ankara'nın Ulus'tan Kızılay'a ulaşmasını, hem düşeyde hem de yatayda, yani hem fiziksel hem de kültürel çerçevede büyüyerek Sihhiye sağlamaktadır.

Aslında, Ankara'nın kentsel ve kültürel modernleşmemiz içerisindeki öncü konumu, kentsel-kamusal mekân isimlerinin okunmasıyla daha da belirginleşir. Yeni Ankara'nın doğum yerlerinden birisi olan bölgeye “Ulus” adının verilmesi, sıfırdan, yepyeni, sağlıklı bir ulus yaratılması çabasının tescil edilmesinden başka bir şey değildir. Kurtuluş ve bağımsızlık mücadelesi yeni Türk devletinin ilk meclisinden yürütülmüş, kazanılan zafer Atatürk anıtı ve Ulus meydanıyla taçlandırılmış, ilk yıllara rastlayan bir ideoloji, en azından tutarlı bir çizgi oluşturma çabası da kentsel

olarak en çok -yapılardaki mimari dil çeşitliliği nedeniyle- Ulus'ta açığa çıkmıştır.⁶¹

Dolayısıyla Ulus, bu anlamda, ulusal mücadelenin kazanılıp Cumhuriyet'in kurulduğu yerse eğer, Kızılay da, Cumhuriyet ideolojisinin kurumsallaştığı, bağımsız bir devlet haline geldiği kentsel mekânları meydana getirir. Sıhhiye, işte o kurumsallaşmanın, Cumhuriyet'in kotarmaya giriştiği işlerin ve toplumsal -sosyal projelerin uygulanma ve ilerleme süreçlerinin kentsel- kamusal mekânlar olarak yansımaları ve mimari anlamda resmedilmesidir.

Bir kentsel alan olarak Sıhhiye'nin merkezi sayılabilecek bölgeyi ise, bugün üç ana arterin kesişimi belirler. Kızılay'a doğru devam eden Atatürk Bulvarı'na, Mithatpaşa ve Necatibey caddeleri eklenir ve bulvar, biraz daha ilerisinde, yolunu üstten kesen Celal Bayar Bulvarı ve tren yolu köprüsünün altından Ulus'a doğru devam eder. Kısacası Sıhhiye'nin, kentin önemli dolaşım akslarının birleştiği bir noktada olması, onun bu "geçiş" özelliğini doğrulayan bir veridir. Bu durumda, Ulus'la Kızılay arasındaki bağıntıyı kentsel olarak kuran çizgiyi de Atatürk Bulvarı oluşturmaktadır.

Kısacası Sıhhiye'nin kentsel-kamusal bir mekânlar bütünü olarak öyküsü, Ankara modernleşmesinin en özet ve çarpıcı kesitlerinden birisini sunmaktadır okuyucuya. İşte yukarıda detaylıca değinilen sağlık metaforu ve onun aydınlanma projesindeki yeri de bu noktada önem kazanır. Çünkü Sıhhiye'ye adını veren Sağlık Bakanlığı binası, kapsamlı bir kentsel, toplumsal ve düşünsel sağlıklandırma projesinin sadece bir ayağını, bina ve mimarlık olarak da tekil bir örneğini oluşturur.⁶² Ankara'nın önemli kamusal

61 Cumhuriyet'in ilk yılları Ulus fotoğrafları için bkz. *Bir Zamanlar Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi yayını, 2001.

62 Detaylı bilgi için bkz. Ali Cengizkan, *a.g.e.*, s. 82.

alanlarından ve yeşil alanlarından olan Abdi İpekçi Parkı'nın hemen yanında konumlanan bu yapı, kolektif bir büyümenin ilk somut göstergelerinden biridir sadece.

Diğer bir deyişle, bölgede inşa edilen binaların, kamu yapılarının, meydan ve parkların hem kendi içlerinde, hem de yakın çevreleriyle ve birbirleriyle kurdukları ilişkileri birlikte incelemek, tüm bu kentsel biçimlenmenin ardında yatan fikri de çok hızlı bir biçimde görünür hale getirecektir. Bataklıklar boşuna kurutulmamıştır. Ortaya çıkan yeni kentsel biçimler, “modern öncesi” zamanlardan “modern” zamanlara geçişi simgelemekte, Cumhuriyet’le birlikte kurulacak yeni yaşam kültürünün izlerinin diğer taraftan gözlenebildiği, kentsel bir “eşik” meydana getirmektedirler.

Kısacası Sıhhiye, sağlıklı, demokratik halk katılımını öngören, modern kamusal mekânlar yaratma itkisinin, büyük toplumsal projelerin kentsel-kamusal mekânlar olarak ifade edilmesi düşüncesinin ve yeni Türkiye’nin başkentinde dokunmaya çalışılan “yeni yaşam ritmi”nin de öncü bir girişi mi, bir ön eskizi olmuştur diyebiliriz.

Peki 1920’lerde ilk duvarları henüz çıkılan bu makro-ölçekli projenin, bugünden bakıldığı biçimiyle ne kadarının hayata geçirildiği söylenebilir? Sıhhiye’den başlayan “sağlıklandırma” hareketi, en azından modern bir kentin olmazsa olmaz dinamiklerini üretebilmiş midir? Bir bütün olarak Sıhhiye’yi oluşturan mimari ve kentsel objeler, hangi kriterlere göre biçimlenmiş ve kamu binalarını oluşturduğu bu kompozisyon, günümüze değin, Ankara’nın entelektüel gelişimine hangi ölçekte yön verebilmiştir?

Tüm bu soruların yanıtları için, şimdilerde ancak belli belirsiz seçilebilen ilk dönem Sıhhiye’sinin bize sağladığı kimi ipuçlarına göz atmak gerekecektir. Sıhhiye’de birbiriyle ilişkili olarak ve kentsel simgeler aracılığıyla üretilen kentsel ve kamusal mekânların ulaşmaya çalıştığı yeni bireyin,

“Türkiye’deki ilk modern huzursuz insan”ın doğuşunu Uğur Tanyeli, şu cümlelerle anlatır:

Oysa, Ankaralı içinde yüzdüğü kentsel deryayı kentin başkente dönüştüğü günden başlayarak tartışır durur. Kente ilişkin en eski ve yaygın espride olduğu gibi, burasının en iyi tarafını trene binerek İstanbul’a savuşmak olarak betimleyenler, gerçekte Moderniteye sahiplenmiş oluyorlardı. Kentiyle ettiği kavga sayesinde Türkiye’deki ilk modern huzursuz insandır o. Ve modernite de nesne ve olgularda değil, onlara ilişkin bilinçte yeşeren bir durumdur her şeyden önce.⁶³

Hazır “modern insan”ın haleti ruhiyesinden bahsetmişken, bin dokuz yüz yirmiler ve otuzlar Ankara’sının çoğu kamu yapısında olduğu gibi, Sıhhiye’de yer alan binaların da yoğunlukla yabancı mimarlar tarafından projelendirildiklerinin altını yeniden çizelim. Bu isimlerden Bruno Taut, Robert Oerley, Theodor Jost ve Ernst Egli, erken dönem Sıhhiye’si bağlamındaki bir tartışma için özellikle önemli ve bu isimlerce bölgede inşa edilen binaların karakterleri ve onların oluşturduğu kamusal alanların kentsel simge olarak bugüne ulaşan biçimleri de, bugünü anlamak için tartışmaya değer bir alan sunuyor.⁶⁴

Bu noktada, Sıhhiye’de oluşturulmaya çalışılan kamusal mekânların, modern kentlilere seslenmek düşüncesiyle ve kent ölçeğinde planlandığını gösterir iki çarpıcı örnek bulunmaktadır, diyerek devam edebiliriz. Üzerinde konuşacağımız ilk kamu yapısı, Sıhhiye’de inşa edilen en erken binalardan bir tanesi. Yine kentsel ölçekte üretilmiş bir ideolojik söylemin en açık temsilcisi ve belki de Sıhhiye üzerin-

63 Uğur Tanyeli, 1997, *a.g.e.*, s. 82.

64 Bu mimarlar için bkz. İlhan Tekeli, 1984, *a.g.e.*, s. 15-23.

den yürütülebilecek bir Türk modernleşmesi tartışmasının en yalın, en sarıh dayanak noktası.

Bu öncü yapı, Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün, hakkında çok da fazla bilgi olmayan "Avusturyalı genç bir mimar," Theodor Jost tarafından tasarlanmış ve 1927-29 yılları arasında inşa edilmiş olan ilk kısmı, yani "Bakteriyoloji ve Kimyahane" -ya da şimdiki adıyla, "aşı"- binasıdır.⁶⁵ Son yıllarda çevresi olabildiğince kapanmış durumda yaşamına devam ettiğinden, bir kentsel simge olarak fark edilebilmesi, yakın çevresine ve genelde Sıhhiye'ye doğru herhangi bir bakış fırlatabilmesi mümkün değil. Diğer yandan, daha kullanıma ilk açıldığı zamanlarda ve henüz Enstitü'nün diğer yapıları da tamamlanmamışken çok farklı bir etkisi olduğu da bir gerçek. En azından dönemin fotoğraflarından anlaşılan bu.

Diyebiliriz ki bu yapı, hem Avrupalı dönemdaşlarıyla koşut, erken modern bir mimari duyarlığın ürünü olması, hem de üstlendiği ilerici, öncü sosyal-toplumsal rol nedeniyle, Sıhhiye projesinin kentsel-kamusal düzlemdeki en iyi özetini oluşturuyor ve hatta, koskoca kentsel-kamusal bir alanın, tek başına, binalaşmış hali olarak tezahür ediyor.⁶⁶ Bunu sağlayansa, binanın kentin bütünüyle "görsel imgeler" ve binanın yüzeyinde, onun bir parçası olarak tasarlanmış "mimari biçimler" aracılığıyla kurduğu ilişki. Kısacası Türk sağlık sisteminin temellerinden birisi olan Hıfzıssıhha

65 Tez kapsamında sürdürülen araştırmalar sonucunda, adı Türkiye'deki kaynaklarda "Theodor Jost" olarak belirtilen mimara ilişkin çok da net ipuçlarına ulaşamadı. Jost hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Bernd Nicolai, *Moderne und Exile, Deutschsprachige Architekten in der Türkei 1925-1955* (Berlin: Verlag für Bauwesen), s. 17-18.

66 *La Turquie Kemaliste* dergisinde Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün Ortadoğu'da benzerinin bulunmadığı ve Avrupa'dakilerle de eşdeğer nitelikte bir kurum olduğu övünülerek anlatılıyor. Bkz. "Les Questions D'assistance Sociale et de Sante Publique dans la Turquie Kemaliste", *La Turquie Kemaliste*, Ekim 1934, no: 3, s. 1-5.

Enstitüsü'nün, sağlıklı kent-sağlıklı toplum söyleminin de en etkin üreticilerinden birisi olduğunu görüyoruz. Bu, kente ve kurulacak kentle birlikte yeniden biçimlenmesi öngörülen kültürel, toplumsal ve sosyal yaşama dair bir beklentiyi ve öngörüyü içeriyor.

İşte bu noktada, “sosyal mimarlık” tanımı öne çıkıyor ve açıkçası, Türk Devrimi'nin kamu binaları üzerinden kent-sel-kamusal alanda ifade bulması da, ancak sosyal mimarlığın sınırları içinde mümkün oluyor.⁶⁷ Mimarlığın politik ve toplumsal müdahaleci bir rol üstlenmesi yeni bir şey elbette ve bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle de sağlık alanındaki modernleşme çabalarından çok daha farklı bir tutuma işaret ediyor. Sorunların ortaya çıkmasını bekleyip, ona göre çözüm geliştiren politikaların yerini, sorunları tahmin edip, çözümlerini önceden hesaplayan, planlayan ve etkin projelerle geleceğe dönük bakışimler üreten bir yaklaşım ortaya çıkıyor.⁶⁸ Sonuçlar, beklentileri tam olarak yansıtmasa bile, Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen politikalar, yukarıda belirtilen çizginin iyi kötü izlenmeye çalışıldığını göstermekte. Üstelik, yine Osmanlı'nın son dönemlerinde görüldüğünün aksine, uygulanan projeler kadar, bu projelerin sağlıklı bir şekilde planlanması ve kesintisiz olarak yürütülmesi için yapılan kamu binaları da “yeni” bir mimari dilin ürünü olarak ortaya çıkıyorlar.⁶⁹

1920'lerden itibaren, çok kısa bir zaman aralığı içinde bataklikların kurutulması, sıtmayla yaygın bir mücadeleyle gi-

67 Güven Arif Sargın, “Sosyal Mimarlık, Politika ve Kent: Lucien Kroll”, *Profil: Lucien Kroll, Bir “Mimarşist”*, *Arredamento Mimarlık*, Sayı: 2000/15, s. 74-78.

68 Bu önemli ayrımı vurguladığı ve beni doğru kaynaklara yönlendirdiği için Doç Dr. Murat Güvenç'e teşekkürlerimi sunmam gerekiyor. Bkz. Anne Marie Moulin, “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908” Paul Dumont, François Georgeon (der.), 1999, *a.g.e.*, s. 179.

69 *A.g.e.*, s. 192.

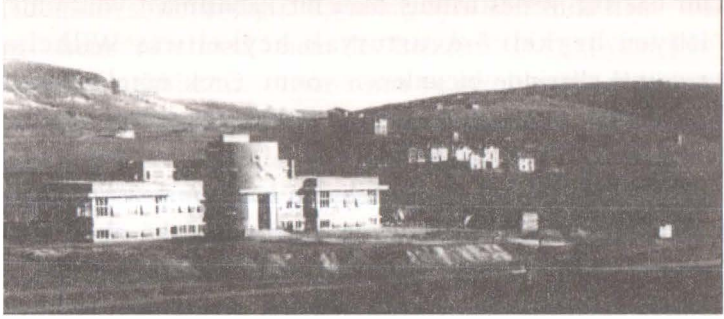
rilmesi, sağlık politikalarının hızla kurumsallaştırılması, devlet eliyle ya da özel girişimle hastanelerin inşa edilmesi ve halk sağlığı alanında daha önce denenmemiş yöntemlerin denenmesi, hep aynı gerçeğe işaret ediyor.⁷⁰ Örneğin, en ücra köylere projektör makineleri taşınarak, acilen önlem alınması gereken sıtma, tüberküloz ve frengi gibi tehlikeli “salgın hastalıklar” konusunda eğitici filmlerin gösterilmesi, yabancı yayınların çevrilmesi, bilimsel araştırma yapmak ve eleman yetiştirmek amacıyla yurtdışına öğrenci gönderilmesi, yabancı vakıflarla eğitim programları yürütmek ve finansal destek sağlamak amacıyla anlaşmaların yapılması, sağlık müzelerinin kurulması, hep aynı bütünün, aynı stratejinin parçaları olarak görülebilir.⁷¹

İşte “sosyal mimarlık” kavramı da bu noktada önem kazanmaktadır. Çünkü kamu yapıları, “avangart,” yani öncü bir mimari dilin biçimlediği sosyal ve politik bir projenin temsili olarak belirirler.⁷² Bu genel itkinin artistik ifadesi, giderek, binanın kendisini de aşan bir niteliğe bürünür. Kısacası geleneksel dokuyu kırma, eskiyi yıkma, yok etme ar-

70 Bkz. “L’Institut Central D’Hygiène”, *La Turquie Kemaliste*, Nisan 1941, no: 42, s. 2-9, “Les Questions D’assistance Sociale et de Sante Publique dans la Turquie Kemaliste”, *La Turquie Kemaliste*, Ekim 1934, no: 3, s. 1-5 ve ayrıca “Comment a été créé le Ministère de l’Hygiene Publique et de l’Assistance Sociale”, *La Turquie Moderne*, 1935, no: 5, s. 10-11.

71 Ralph. K. Collins, “Annual Report for 1929”, *ibid*, s. 15-17 / “Quarterly Report, July 1st - October 1st 1928” for Paris Office, *International Health Division/Board, The Rockefeller Foundation, International Health Board* arşivi, 61 Broadway, New York, s. 15-17.

72 Avangart mimarlık için birkaç öncül kaynak: Matei Calinescu, “The Idea of the Avant-Garde,” 1987, *Five Faces of Modernity* (Durham: Duke University Press), s. 104-116; Manfredo Tafuri, “Architecture and the Avant-Garde from Cubism to the Bauhaus 1906-1923”, 1986, Manfredo Tafuri and Francesco Dal co, *Modern Architecture I* (Faber and Faber / Electa), s. 105-116; Richard Murphy, “Theories of the Avant-Garde”, 1999, *Theorizing the Avant-Garde: Modernism, Expressionism, and the Problem of Postmodernity*, (Cambridge: Cambridge University Press).

Hıfzıssıhha Enstitüsü.

zusunun, kendi özgün kentsel yaşam çevresini oluşturma isteğinin biçime döküldüğü mekânlar haline gelir kamu binaları ya da hiç olmazsa bunu oluşturan mekânsal örgütlenmenin tam ortasında yer alırlar.

Dönemin Avrupa'sında, 1920'li yıllarda inşa edilen yapılara eş biçimsel nitelikler taşıyan Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün Bakteriyoloji ve Kimyahane binası da, yukarıda anlatılana benzer bir biçimde Ankara'nın orta yerinde hızla bitivermiş ve öncü bir kamu yapısı olarak Sıhhiye'nin bir kentsel-kamusal mekân olarak oluşumuna da öncülük etmiştir. Bina, gövdesiyle birlikte Sıhhiye'nin belleğinde yer kaplamaya başladığı ilk zamanlarda, neredeyse tüm bölgenin tek sahibi gibi durmaktadır. Kente karşı okunan toplumsal bir bildiridir o.

Bu görsel etkiyi sağlayan, enstitü binasının şaşırtıcı derecede başarıyla kotarılmış modernist mimari çizgisi ya da halk sağlığı projelerinin içinde tuttuğu önemli konum değildir sadece. Asıl üzerinde konuşulması gereken ve "alışılmadık" olan şey, binanın ön cephesinde, giriş kapısının

tam üzerine yerleştirilmiş olan bir kabartma - yontudur: "Hijyen heykeli." Avusturyalı heykeltıraş Wilhelm Frass'ın⁷³ ellerinde biçimlenen yontu, Grek mitolojisinde, "doktor tanrı" olarak da bilinen Asklepios'un kızı ve asistanı, tanrıça "Hygieia"dır.⁷⁴

Diğer yandan, burada asıl gözden kaçırılmaması gereken nokta, heykelin neredeyse tamamen "çıplak" olmasıdır. "Mahrem" diye bellenen şey, ilk kez kamuya ait bir alanda, çevresi kapatılmadan, üstüne üstlük bir kamu yapısının üzerinde ve düpedüz bir sanat nesnesi olarak sergilenmektedir. Peki, henüz modernleşmenin dinamikleriyle çok da fazla yüzleşmemiş ve geleneksel dokusunu kimi sınırlı müdahaleler dışında muhafaza eden bir toprak parçasına, yöre insanının alışkanlıklarına, görgüsüne ve dimağına oldukça yabancı bir mimarlığı, hem de Yunan mitolojisinden fırlamış yarı çıplak bir sağlık tanrıçasıyla birlikte konduruvermek ne anlama gelmektedir?

İşte bahsettiğimiz yapıda esas kışkırtıcı olan taraf da burasıdır. Çünkü hijyen heykeli, yazının önceki kısımlarında bahsettiğimiz "topyekûn sağlıklaşıma projesinin" önemli bir parçası olmakla kalmaz, o, hiç kuşku götürmeyecek bir biçimde, Cumhuriyetin yeni lokomotif çekerini, yani Türk kadını simgeleyen kentsel bir işarettir de aynı zamanda.⁷⁵ Kentsel ölçekte "görölmek" ya da "sergilenmek" amacıyla tasarlandığı açıktır ve bu da tamamıyla, önceden niyet edilmiş, bilinçli bir projenin vargısıdır.

Cumhuriyet'in Türk kadınına yüklediği ödevlerin, onun toplumsal ve sosyal yaşamda kazandığı yeni statüyle ilişkili

73 Wilhelm Frass için bkz. AEIOU Encyclopedia (Internet, WWW), address: <http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop./f693165.htm>.

74 Azra Erhat, 1989, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi), s. 67-68 ve Behçet Necatigil, 1973, *100 Soruda Mitolojya* (İstanbul: Gerçek Yayınevi), s. 48-49.

75 Bkz. Nilüfer Göle, 1989, *a.g.e.*, s. 82, 83, 102, 105.

olduğunu söyleyebiliriz. Kadınlar, aynı zamanda hem “anne,” hem “öğretmen,” hem de “hemşire” olarak, yeni Türkiye’nin sağlıklılaşma, çağdaşlaşma ve aydınlanma misyonuna, toplum içerisinde eşit haklarla temsil edilerek ve aktif bir biçimde, ön saflarda yer alarak katılacaktır.⁷⁶ Bu bağlamda, hijyen figürünün de, Türk kadınının Cumhuriyet yönetimi tarafından yeniden çizilen, çağdaş, toplumcu, sorumluluk sahibi görüntüsünü resmettiği söylenebilir.

Hijyen kabartması, kökleri antik Yunan’da olan bir mitolojik karakter olmasının yanında, sağlıklılaştırma, yardımlaşma, dayanışma ve kardeşlik gibi evrensel kavramları çağrıştırdığından, aslında bütün kültürlerle ait bir simge olarak da okunabilir. Yine, Türkiye’nin kendi modelini oluştururken çokça etkilendiği Fransa’da buna benzer bir temsiliyete rastlanır. “Marianne” Fransız Devrimi’nin simgesi ve devrim sırasında tüm toplumun “eşitlik, özgürlük ve kardeşlik” sloganları etrafında birleşmesini simgeleyen bir kadın figürüdür.⁷⁷

Ve Marianne de, çoğunlukla “genç bir Yunan Tanrıçası” olarak sembolize edilmiş, “uzun burnu, yüksek alnı ve biçimli çenesiyle, genç, sağlıklı bir annenin” görüntüsünü sunmuştur.⁷⁸ Sennett’in anlattığına göre, devrimin tekrar “erkekleşmesinden” önce, resimleri, imajları ve heykelleri her yerde, toplumsal yenilenmenin ve “yeni tür bir bireyin” simgesi olarak kullanılmış ve “çıplak göğüsleri” de kadının çocuğunu emzirirken sahip olduğu “iyileştirici gücü” betimlemiştir.⁷⁹

Bu çerçevede, hijyen kabartmasının da, Türk kadınının toplumsal ve sosyal alandaki öncü pozisyonunu anlatma-

76 Bkz. *a.g.e.*, s. 97; Yeşim Arat, “The Project of Modernity and Women in Turkey”, Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.), 1997, *a.g.e.*, s. 102.

77 Richard Sennett, 1996, *a.g.e.*, s. 285.

78 *A.g.e.*, s. 285-286.

79 *A.g.e.*, s. 287.

Hıfzıssıhha Enstitüsü kapısında "Hijyen" kabartması.

nın yanında, aynı zamanda yeni Türk bireyinin sağlıklı, kendine güvenen, atletik vücudunu simgelediği söylenebilir. Elinde "iyileştirmenin" ateşini taşıyan bu zamanlar üstü karakterde içkin olan alt-metin, Türk devriminin gi-riştiği kültürel ve sosyal reformların kısa bir özetinden başkası değildir.

Kamusal mekânlar oluşturma yetisi bakımından tartışıl-ması öncelikli ikinci yapı ise, yazının daha önceki bölümlerinde de kısmen -ve daha çok mimarıyla ilişkili olarak sözü geçen- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasıdır. Bu sıradışı eğitim yapısı 1937-39 yılları arasında tamamlanmıştır, yani mimarının ölümünün ardından.⁸⁰ Hitler rejiminin baskısı yüzünden Almanya'yı terk eden Ta-

⁸⁰ Taut üzerine detaylı bir makale için bkz. Manfred Speidel, 1994, "Doğallık ve Özgürlük, Bruno Taut'un Türkiye'deki Yapıları" (Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları).

ut, önce Japonya'ya gitmiş, ardından, 1936 yılında Martin Wagner'in de önerisiyle İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne, Hans Poelzig'den boşalan yere getirilmiş ve Türkiye'ye yerleşmiştir.⁸¹ Taut ayrıca bir süre boyunca "Kültür Bakanlığı tatbikat bürosunu da yönetmiş" ve yaşamı sona erene kadar, etkisi bugünlere dek uzanan birçok bina tasarlamıştır.⁸²

Bunlardan bir kısmı uygulama olanağı bulamasa da, özellikle eğitim yapıları alanında, modernlikle yerelliği bir anlamda uzlaştırmayı deneyen ilginç çözümleri bulunmaktadır. Türkiye mimarlığı için bir senteze, daha doğru bir deyişle, Türkiye mimarlığının özgül koşullarının oluşturduğu bir ana fikre ulaşmaya çalışan mimarın, bulunduğu ortamdan genelde övgüyle söz ettiği, hatta meslektaşlarından birisine yazdığı bir mektupta, "birçok ışıklı nokta ve iyi insanlar arasında" olduğunu söylediği bilinmektedir.⁸³

Bruno Taut üzerine sayfalarca konuşmak, onun Avrupa avangart mimarlık hareketleri içinde önemli yerler işgal eden mimari-kentsel tasarımlarını, yazı ve projelerini yine sayfalarca incelemek mümkün.⁸⁴ Bizse, bu çalışmanın sınırları içinde, Taut'un kendi mimarlığı açısından da önemli ayrıntılar içeren fakülte binasının özgün arkitektonik niteliklerinden çok, onun bir "kentsel imge" ve kamusal bir mekân olarak var ettiği söylemi tartışacağız.

Taut'un Ankara'daki başyapıtının bu bağlamdaki önemi, yapının geniş bir alana yönelmiş ön cephesine dokunmuş,

81 Ayşe Nasır, 1997, *a.g.e.*, s. 76.

82 İnci Aslanoglu, 2001, *a.g.e.*, s. 60.

83 Manfred Speidel, 1994, *a.g.e.*, s. 54.

84 Erken dönem Bruno Taut'u da içeren bir yazı için, bkz. Kenneth Frampton, "The Glass Chain: European Architectural Expressionism 1910-1925," 1997, *Modern Architecture, a Critical History* (Londra: Thames and Hudson), s. 116-122.

anıtısal ölçekteki yazıyla ilintili. Ankara taşı, yani andezitle kaplanan modern cephenin kavisli bir alınlıkla bittiği yerde, yine Ankara taşı işlenerek oluşturulmuş bir yazı kabartma yer alıyor: “En Hakiki Mürşit İlimdir.” Bu, Cumhuriyet yönetiminin ideolojisini oluşturan en doğrudan sloganlardan bir tanesidir. Ve bu yapıyı, yakın çevresiyle birlikte önemli bir kamusal mekân haline getiren de, binanın dışarıyla kurduğu başarılı ve geçişken ilişkinin yanında, işte bu yazının kendisidir.

“En hakiki mürşit ilimdir” yazısının modern bir eğitim yapısının cephesinde yer alması ve bu cephenin de yerel bir malzemeyle kaplanması, Atatürk’ün “pozitivist”⁸⁵ tınılar içeren özdeyişinin bu yerel malzemeye biçim verilerek, hem de kamusal ölçekte sergilenmesi, Cumhuriyet’in modern bir ulus devlet yaratma projesiyle ilişkilendirilebilir. Başkent hızla büyümekte, sosyal projeler bina olarak karşılıklarını bulmakta ve Cumhuriyet, geçmişle fiziksel ve psikolojik bağlarından büyük oranda kurtulduğuna emin, yeni bir toplum tanımlaması yapmaya girişmektedir. “Batıya rağmen batılılaşmak”⁸⁶ diye özetlenen ruh hali içerisinde, uygarlık tarihinde özgün bir yeri olan, kendi dili ve tarihiyle övünen bir ulus hayali, belki de en çok Taut’un binasında dile gelmektedir.

Dolayısıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, bu anlamda Ankara’nın en önemli kentsel “landmark”larından birisidir ve “Hayatta en Hakiki Mürşit İlimdir” özdeyişi de, sadece okulun öğrencilerine değil, tüm kente, topluma ve giderek de tüm ülkeye söylenmiş bir söz haline gelmektedir.

85 Türk Devriminin “pozitivist” karakteri için, bkz. Taner Timur, 2001, *Türk Devrimi ve Sonrası* (Ankara: Imge Yayınları), s. 107-122.

86 Tarık Zafer Tunaya’nın kullandığı biçimiyle bkz. Seçil Deren, “Kültürel Batılılaşma”, 2002, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, Cilt 3 (İstanbul: İletişim Yayınları), s. 382-427, (İnternet, WWW), adres: <http://www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/sd2.htm>.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Aynı şekilde, ilerleyen yıllarda Sıhhiye'de ve yakın çevresinde inşa edilen diğer yapıların da, hep Cumhuriyetle birlikte belirmeye başlayan ilerlemeci, öncü, sosyal devlet düşüncesinin ürünü olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır sanırım. En azından bir çoğu için aynı şeyi söylemek mümkün görünüyor. Yukarıdaki iki örneği de içine alarak, Sıhhiye diye tariflediğimiz alanda konumlanan ve kimileri Ulus'un başladığı çizgiye kadar uzanan kamu binalarını toptan hatırlamayı denersek, yoğunlukla sağlık, eğitim, kültür ve güvenlik yapılarıyla karşılaşırız: Hıfzıssıhha Enstitüsü, Numune Hastanesi binası, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Orduevi yapısı, sonrasında Opera binasına dönüştürülen Sergi Evi binası, Ankara Radyosu, Türk Hava Kurumu, Ankara Yüksek İhtisas Hastanesi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi, Ankara

Üniversitesi Tıp Fakültesi, İbn-i Sina Hastanesi, Sosyal Sigortalar Kurumu, Eti Holding Yönetim Kurulu binası ve Adliye Sarayı.⁸⁷

Bu listenin karşımıza çıkardığı veriler, elbette kamusal bir mekânlar bütünü olarak Sıhhiye'nin sonraki dönemde uğradığı kentsel parçalanmaya da olabildiğince değinmeyi gerektirecektir. Türkiye'nin geçirdiği tüm değişimler, bir şekilde başkente, ama özellikle de Cumhuriyet projeleri olarak öne çıkan kentsel alanlara yansımış ya da bilinçli olarak yansıtılmıştır. Bu hareketin amacı bellidir: yirminci yüzyılın ilk yarısından bugüne ulaşabilmiş son kent parçalarını da bağlamından koparmak, etkisizleştirmek ve işlevsizleştirmek.

Belki de uzun zamandır, tasarlanmalarını gerektiren şartlar mevcut değil, hâlâ taze olan bir devrimin ideolojisini temsil etmeleri de gerekmiyor; ama asıl önemli olan nokta da bu değil zaten. Sıhhiye'nin örneklediği kentsel-kamusal organizasyon, modern kentliler oluşturma, doğru dü-rüst bir modernleşme sürecini hale yola koymanın zemini ni hazırlayacak bir mekânsal bilinç içeriyor.

Aslına bakılırsa, bugünkü yerel yönetim için de en büyük tehlike, kent duygusuna sahip yurttaşların, üzerinde yürüdükleri kaldırıma, altından ite kaka geçirildikleri gürültülü, hantal “u” köprüsüne, çalakalem yollarla kenarları budanmış, meydanla ilişkisi kesilmiş Abdi İpekçi parkına ve artık hiçbir yere ulaşamadığı için iptal edilen metro çıkışına bakıp, bir şeylerin yanlış gittiğinin farkına varmaları.

Aynı yanlışlığı Zafer Meydanı'nı incelediklerinde, eski fotoğraflardan az buçuk edindikleri izlenimleri, kendi bedensel deneyimleriyle karşılaştırdıklarında da fark edecekler muhtemelen. Çünkü başından beri modern bir kent olması

87 Ankara'nın kentsel gelişimini Cumhuriyet'in ilk yıllarından 90'lara kadar uzanan bir perspektifte ele alan bir yazı için bkz. Özcan Altaban, 1997, *a.g.e.*, s. 89-94.

öngörülen ve kısa bir zaman önce de “Avrupa Kenti” olma özelliğini de kazanan Ankara’nın bunu pratikte ne kadar becerebildiği, yeşil alanları, parkları ve meydanları incelemenerek de anlaşılabilir. Sıhhiye’de, üzerinde bu anlamda konuşmaya geçecek iki önemli kentsel park bulunuyor. Bunlardan birincisi yukarıda kısaca adını andığımız bölge, Abdi İpekçi parkı.

Fakat Sıhhiye’nin tarihiyle eşzamanlı bir serüven izleyen başka bir alan daha var ki, orası, bugünden bakıldığında bile oldukça çarpıcı bir görüntü sunuyor. Şimdilerde işlek bir bulvarın refüjünde hapsolmuş Atatürk heykelinin (sanırım sadece ulusal bayramlarda, dört yanında yakılan ateş sayesinde görünür hale geliyor biraz) iki yanında ve rasyonel bir biçimde, çevresini saran sokaklarla tanımlanmış ve belli ki meydan olmak üzere tasarlanmış bir kamusal alan, Zafer Meydanı.

Bugün, Atatürk heykelinin iki tarafını saran yeşil alanların sadece bir tanesi duruyor, yüksek, hacimli binaların arasında nefes almaya çalışarak. Diğeri, uzun zamandır ne olacağı kestirilemediği belli edilir bir biçimde, altında Zafer çarşısını ve bir sergi mekânını, üstünde ise şimdilerde taban kaplaması sökülmüş, toz toprak içinde atıl durumda bulunan bir boş alanı konuk etmekte. Yani, kamunun ortak bir değer üretebileceği mekân ancak alışveriş için uğranan çarşı olabilir, ama bunun için yerin altına girmek gerekiyor! Sergi salonunun aceleyle biçimlenmiş girişine ulaşmak içinse, yayaların, bir uğrak yeri olarak algılanma ihtimali hayli düşük olan bu tanımsız kent parçasına doğru yönelmeye ikna olmaları gerekiyor.

Oysa Zafer Meydanı’nın, yirmili yılların sonlarına doğru kentsel örüntü içerisindeki ahvalı bugünkünden çok farklıdır. Bu noktada daha önceden değindiğimiz beden-kent analogisine dönersek, kentsel parklar ve yeşil alanların da,

bu anlamda “akciğerlere” karşılık geldiğini görürüz. Kentteki temiz hava dolaşımını sağlamak, kirli havayı kentin çeperlerine doğru iterek kentin “terlemesini” mümkün kılmak ve dolayısıyla da kentliler için sağlıklı bir çevre oluşturmak, diğer temel fonksiyonların kusursuz işleyebilmesi için gereklidir.⁸⁸ Modern kent olabilmenin ilk koşullarından birisidir, biçimlenmiş doğanın, bir kentsel öge, “kentsel bir akciğer” olarak düşünülmesi ve planlanması.⁸⁹ Dolayısıyla Ankara’nın imar planı oluşturulurken de kamusal mekânlara ilişkin, yukarıda altı çizilen tespitlerin yol gösterici olduğunu tahmin edebiliriz. Nitekim Tansı Şenyapılı’nın yazdığına göre, “1933 yılında Sıhhiye ile Yenışehir arasında, bulvarın ortasında yaklaşık 11m. Genişliğinde bir refüj” bulunmaktadır ve “gerek refüjün iki tarafında gerekse kaldırımların kenarlarında ağaç dizileri” oluşturulmuştur.⁹⁰ bulvardaki bu “dört sıra yeşil motifi,” Şenyapılı’ya göre, “batının ‘yeşil kent’ imgesine de uygundu.”⁹¹

Oysa bugüne bakıldığında, Zafer Meydanı’nın ya da daha sonra oluşturulan Abdi İpekçi parkının başına gelen şeylerin, kentin genelinde süregiden bir geriye dönüşün Sıhhiye’de belirginleşen işaretleri olduğu da rahatlıkla görülebilir. Yine Sıhhiye’de, tüm yolların birleştiği bir noktada bulunan Hitit Güneş Kursu’nun varlığına karşı duyulan tahammülsüzlük, bu çerçeve içerisinde değerlendirilebilir.

Şurası açıktır ki, Hitit Güneşi’nin temsil ettiği değerler, karşılığını, kökenlerini eski Anadolu medeniyetlerinde arayan, çağdaş uygarlığın kaynağının Anadolu olduğunu savunan ve bir yandan modernleşirken, bir yandan da “üçüncü

88 Richard Sennett, 1996, *a.g.e.*, s. 261-262.

89 *A.g.e.*, s. 267-268.

90 Tansı Şenyapılı, 1985, *a.g.e.*, s. 53.

91 *A.g.e.*, s. 53.

dünyanın” uyanışına önderlik etme işine soyunan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin düşünce sisteminde bulmaktadır.⁹² Çünkü kentin belleğini ve kentin üzerine oturduğu tarihsel bilgiyi kamusal bir nesne olarak yeniden üretmek, ancak modern kent bilincinin var edebileceği bir oluşturdur.

Sanırız tüm bu tartışmaların ardından, son dönemlerde Sıhhiye’nin geçirdiği dönüşüm daha farklı bir açıdan yorumlanabilecek. Bu dönüşüm, insanların “durakladığı”, soluklandığı, iletişim kurduğu ve sosyalleştiği kentsel-kamusal alanların sistemli olarak azaldığı, bunun da ötesinde, iyi kötü topluca birikmeye yarayacak tüm parkların olabildiğince küçük parçalar halinde yeniden organize edilerek salt birer geçiş mekânı haline getirildiği bir dönemin resmini çiziyor. Kent, artık büyük oranda araçlar için düzenlenen bir otoyollar karmaşasıyla delik deşik edilmiş, yaya hareketinin de bu yolların yanından, üzerinden ya da altından geçerek, en kısa biçimde, örneğin alışveriş mekânlarına doğru akması sağlanmıştır. “Trafığı rahatlatmak” bahanesi, araçların “hızını” artırmanın yanında, kent yaşamının giderek kimliksizleşmesine, kentin kendi belleğine ve tarihine de “hız”la yabancılaşmasına yol açmıştır.

Oysa Ankara’nın şansı, belki de başından beri, modern bir kentleşme kurgusu üzerine inşa edilmesi ve kamusal mekânlarının ürettiği havayı hâlâ bir yere kadar soluyabiliyor olmasında yatmaktadır. İyi ya da kötü, eşi benzeri olmayan bir modernleşme deneyiminin ilk çocuğudur o. Ve belki de bu nedenle Ankaralılar, en azından bir noktaya kadar, kentli değil de “müşteri” yerine konmayı, kente dair sorunlarda söz sahibi değil de, kendisine “hizmet götürü-

92 Üçüncü dünya ülkelerinin modeli olmak, Paul Dumont, 1993, *Mustafa Kemal*, çev. Zeki Çelikkol (Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi: 36), s. 138 ve Mohammad Sadiq, 1997, *The Turkish Revolution: A Perspective on Ideological Change in Turkey* (New Delhi: Mac Millan India Limited), s. 167.

len, gönlü yapılan” ve zamanı geldiğinde “oy veren” seçmenler olarak tanımlanmayı; ortak mekânlar oluşturamayan, kültür üretmeyen, bir araya gelmeyen, birbirine dokunmayan insanların doldurduğu bir “yığıntı” olarak yaşamayı reddetmektedir.

Şimdilerde, üzeri gitgide küllenen bu direnmenin kaynağında ise, Sıhhiye örneğinde de en yalın biçimiyle ortaya koyduğumuz gibi, Ankara’nın Cumhuriyet devrimiyle kurduğu duy(g)usal ilişki ve kenti baştan ayağa dokuyan modern kamusal mekânların ürettiği gelişkin bir kentlilik bilinci yatmaktadır.

5.

Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası

INCI YALIM

"Devrim toplumsal bellek üzerinde işlenen bir mücadeledir... eski düzenin hatıraları üzerinde bir savaş ilan eder..."¹

Devrim, belirli bir toplumsal yapıda kökten ve ani bir değişim önerirken, bu kesin dönüşüm toplumun geçmiş ve geleceğiyle olan ilişkisini yeniden tanımlaması gereğini doğurur. Çünkü sosyal değişim yeni bir kimlik, yani farklı bir bilinç biçimi önerirken geçmişten tamamen kopmuş olmak iddiasında olsa da aslında yeni kimlik geçmişin reddedilmesinden değil, onunla kurulacak farklı bir ilişki biçiminden, yani benimseme yerine 'karşı durma' tavrından üretilecektir. Sosyal değişimin bellekle olan ilişkisi yalnız geçmişle sınırlı değildir. Devrimin sürekliliği ancak ortak bir gelecek bilincinin topluma kazandırılması sayesinde sağlanabilir. Çünkü bu gelecek bilinci, yani ortak amaç, hedef ve ufuklar toplumsal kimliğin üzerinde 'geçmişin meşruluğu' kadar önemli yer tutar. Dolayısıyla birbirinden ayıramadığı-

1 M.K. Matsuda, *The Memory of the Modern*, Oxford University Press, New York, 1996.

miz toplumsal bellek ve kimlik oluşumları sosyal değişimin temelini örgütler.

Lefebvre'in de dediği gibi ideolojiler kalıcılık amaçlıyorsa bu ancak ideolojinin kendi hâkimiyetindeki bölgenin sınırlarını belirleyerek sürekliliğini istediği toplumsal düzenin mekânını üretmesiyle mümkün olur.² 'Süreklilik' (permanence) teması Harvey'e göre devamlı bir akıcılık ve değişkenlik içinde bulunan toplumsal süreçlerin belirli bir süre için bir mekânı işgal etmesidir. Böylece mekân üretme ve yerleşme toplumsal kimlik/belleğin üretiminde temel bir pratik haline gelir, çünkü toplumlar ürettikleri mekânı bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi imgeleri olarak algırlarlar.³ Buna bağlı olarak 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile beraber yeni düzenin örgütlenmesinde mekân üretimi önemli bir mesele olarak ele alınmış, hiç yoktan inşa edilecek Ankara şehri, ulus-devletin imgesi, yeni düzenin kendini gerçekleştirdiği süreklilik olarak kavranmıştır. Şehrin merkezi olan Ulus Meydanı ise hem Kurtuluş Savaşı'nın yönetildiği hem de Cumhuriyet'in yönetim merkezi'nin kurulacağı kamusal alan olarak evrilecek, meşruiyetinin ve devamlılığın temel bileşeni olan kimlik/bellek üretiminin somut imgelerini çeşitli mekânsal pratikler yoluyla barındıracaktır. Böylece yeni kurulan ulus-devlet, yaratılacak resmi/sivil kamusal alanda resmi bir belleğin tanımlanmasına çalışırken, eş zamanlı olarak, meydana gelen kentlinin, bu pratikler aracılığıyla toplumsal belleğini ulus-devletin belleğiyle özdeşleştirerek, geçmiş yüzyıldan kopuk bir sosyal çerçevede kimlik geliştirmesinde rol oynar.

Toplumsal belleğin tanımına girmeden önce, bellek sana-

2 H. Lefebvre, *The Production of Space*, İngilizce çeviri: Donald Nicholson-Smith, Oxford: Blackwell Publishers, 1998.

3 D. Harvey *Justice Nature and the Geography of Difference*, Oxford: Blackwell Publishers, 1997.

tı olarak adlandırılan süreçten kısaca bahsedeceğiz, çünkü aslında bir hatırlama tekniği olan bu kavram sosyal bellek teorisi temeline oturtulduğunda kamusal alanının ideolojik içeriğini somut biçimler üzerinden okumada yardımcı olacaktır. Bu teknik özünde antik Yunan hatiplerinin konuşmalarını ezberlemek için kullandıkları bir yöntemdi. Prensipte olarak sistem, belirli bir kurguyla akılda tutulacak bilgi dizini için, ilişkili bir dizi imge belirlenmesine dayanıyordu. Yani öncelikle konu başlıkları belirleniyor ve bu başlıkları çağırışım yoluyla hatırlatacak ilgili objeler tanımlanıyordu. Daha sonra, gerekli bilginin doğru sırada anımsanabilmesi için mimari bir yapının içine oturtulması gerekiyordu. Bu da demektir ki seçilen herhangi bir binadaki mekânların sıralanışı aynı zamanda konuşmanın sırasını belirleyecek ve odaların içindeki objeler de konuşmanın temalarını hatırlatacak imgeler olarak yerleştirilecekti. Daha sonra alt başlıklar ve cümleler için de bu odaların her birine gerekli kurgu düşünülecek ve konuşmacı çok iyi bildiği bu binada dolaştığını hayal ederken görsel imgeler yardımıyla konuşmasını eksiksiz olarak hatırlamış olacaktı. Burada keşfedilmiş olan belleğin hatırlama eyleminde düzen/sıralama ve görme algısının taşıdığı birincil önemdi.⁴ Düzeni sağlayan mimari kurgu, görsel algılamayı sağlayan ise imgelerdi. Mekânsal kurgunun bellek üzerindeki bu etkisi bizim kamusal alanın politik varoluşuna yeni bir çerçeveye bakmamızı sağlayacak ve üretilen mekânı, politik imgelerin bellek üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün bir çatışması olarak algılamaya başlayacağız.

Imge ve kurgunun önemi onsekizinci yüzyılda yapılan nörolojik çalışmalarla da kanıtlanmıştı. Bellek artık belli kapasitesi olan bir depodan ziyade, algılarken ya da hatırlar-

4 F.A. Yates, *The Art of Memory*, Peregrine Books, 1969.

ken yüzlerce farklı kombinasyon üretme kapasitesindeki sinir merkezlerinden oluşan bir sistem olarak anlaşılmıştı. Dolayısıyla hiçbir obje ya da gerçeklik aslında 'olduğu gibi' hatırlanmıyor, bir objeyi algılayış ve sonradan hatırlama arasındaki uyarıların bulunulan bağlamı değiştirmesi suretiyle hatırlama her zaman şimdiki zamanın perspektifinde bir eylem olarak işliyordu. O vakit bizim belleğimizde kalan 'geçmişin kendisi' değil, aslında onun şimdinin gözünden bir sunumu, imgesiydi.⁵ Bu araştırmalar ışığında yirminci yüzyılın başlarında Maurice Halbwachs ilk defa 'toplumsal bellek' teorisini ortaya attı, böylece bellek politik ve ideolojik mücadelede kilit bir kavram olarak algılanmaya başlandı.

Halbwachs'a göre toplumsal bellek sosyal olarak kurgulanmış bir yapıdır. Bellek içinde bulunulan sosyal yapı tarafından belirlenir, çünkü bir gerçekliği algıladığımız an, bu gerçekliğin bize temsil ediliş biçimi, içinde bulunduğumuz toplumun onu kavrayış biçimi ve diliyle sınırlıdır. Böylece hatırlama, toplumsal bir algılama sistemini yeniden üretir. Hatırlama eylemi (recollection), imge üretimiyle bire bir ilişkilidir ve algılanan gerçek, toplumun kavrayış biçiminin ürettiği bir imgeyle anlaşılır hale gelir. O zaman imge, bireyi saran ilişkiler ve fikirlerin soyutlanmış hali, bir diğer tanımla, hatırlanan şeyin, sosyal çerçevenin oluşturduğu değerler sistemin uygun gördüğü bir "temsiliyeti" olarak karşımıza çıkar; hatırlamanın ve algılamanın temelini oluşturur.⁶ Bireyler geçmişini hatırlarken kendilerini üyesi oldukları grubun kimliğiyle kurdukları ilişkinin çerçevesine koyar, grubun kurguladığı tarihi perspektif de bireylerin belleğine yerleştirilmeye çalışılır. Bir başka deyişle birey açısından

5 M.K. Matsuda, (1996), *a.g.e.*

6 M. Halbwachs, *On Collective Memory*, ed. ve İngilizce Çeviri: Lewis A. Coser, University of Chicago Press, Chicago, 1992.

bellek, çeşitli grup belleklerine katılım sonucu oluşan çok katmanlı bir yığışımken, grup açısından bu bir dağılım sorunudur, özetle üyeleri arasında yayılacak bir bilgidir.⁷ Bi-reylerin parçası oldukları sosyal yapıya uygunlukları ya da aykırılıkları yoluyla kendi kimliklerini oluşturduklarını kabul edersek, bir grubun toplumsal belleğinin, onun kimliğinin hem kaynağı hem de sonucu olduğunu görürüz. Dola-yısıyla, “toplumsal bellek”, bireyin içinde bulunduğu grubun geçmişine ve değerler sistemine göndermeyle, her üyenin belleğinin benzer biçimde yapılanarak, “toplumsal bir kimlik” kazandığı süreçtir.

Can alıcı diğer bir nokta ise bilimsel araştırmaların da ortaya koyduğu gibi, sosyal bağlam değiştikçe, onu olumlayacak şekilde geçmişin de yeniden yapılandırılıyor olmasıdır. Yani hatırlama aslında geçmiş üzerinde işlenen bir yeniden kurgulandırma sürecidir.⁸ Grup her dönemde kendi bağlamına göre geçmişle farklı bir ilişki kurar ve bu ilişkinin sonucu hatırlanacak ve unutulacak öğelerin yeniden kurgulanmasıyla farklı bir toplumsal bellek oluşturur. Ya da Assman’ın değımiyle, toplum yeni fikirleri alıp, geçmişin yerine koymaz, sadece geçmişi o zamana kadar etkili olmuş başka gruplardan farklı biçimde devralır.

Toplumsal bellek hem geriye hem ileriye doğru iki yönde işler. Bellek sadece geçmişi kurgulamakla kalmaz, aynı zamanda şimdinin ve geleceğin deneyimlerini de organize eder. Assman’a göre bu teorinin önemli yanı hatırlamayla birlikte unutmayı da açıklıyor olmasıdır, çünkü bir toplum geçmişi şimdiki ilişki çerçeveleri içinde hatırlayıp, yeniden kurabiliyorsa bu ilişki çerçevesinin dışında kalan-

7 J. Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çevr. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

8 M. Halbwachs, (1992), *a.g.e.*

ları da unutacak demektir. Bellek canlıdır ve dahil olunan sosyal grupların iletişimi içinde varlığını sürdürür; bu alışveriş duraksar, yokolur veya çerçevesi değişirse unutmaya ortaya çıkar.⁹

Hatırlama sürecinde imge üretiminin birincilliği sosyal bellek teorisi tarafından desteklenirken, bir sonraki aşama hatırlanan imgelerin nasıl kurgulandığıdır. Değerleri toplum tarafından belirlenmiş “dönüm noktaları” (landmarks) zamanın akışını böler ve düzenler. Dönüm noktaları kendilerinin başlattığı bir dizi olay ve hareketi kendi etrafında kurgularken, karmaşık olaylar ve aktörler dizgesi, bir süre sonra, tek bir hadise veya kişilikte temsil edilerek hatırlanılmaya başlarlar. Demek ki hatırlanan dönüm noktası ve ona bağlı imgeler de, gerçekliğin hatırlama ve tekrarlama süreciyle indirgenmiş, yoğunlaşmış bir temsildir.¹⁰

“Bir gerçeğin bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçeğin belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gereklidir... Her kişilik ve her tarihi olay bu bellek girişiyle bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumun düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir.”¹¹

Hatırlama sürecindeki son aşama ise dönüm noktaları tarafından sistematize edilmiş bu anıların somut mekânlara yerleştirilmesidir. Halbwachs’a göre mimari mekân burada yer almış hatıraların canlanmasına yardımcı olacak ve onları yeniden sunacak bir ‘yerdire’.¹² Halbwachs’ın tanımladığı bu

9 J. Assmann, (2001), *a.g.e.*

10 P. H. Hutton, *History as an Art of Memory*, University Press of New England, Londra, 1993.

11 J. Assmann, (2001), *a.g.e.*, s. 42.

12 M. Halbwachs, “The Legendary Topography of the Gospels in the Holyland”, *On Collective Memory*, ed. ve İngilizce çeviri: Lewis A. Coser, The University of Chicago Press, 1992.

aşamalar bellek sanatının mimari kurgusuyla bire bir örtüşür. Böylece toplumsal bellek teorisinde de biz resmi ideolojilerin anlatısının yayılması ve akılda tutulmasını sağlamak üzere bellek tekniğinin kullanıldığını göreceğiz.

Burada açıklık getirilmesi gereken bir nokta bellek ve kimlik arasındaki sıkı ilişkidir. Kimliğin temeli bilinçte toplanmış olan izlenim ve imgelerin bütünüdür.¹³ Söylediğimiz gibi bu imgeler ve izlenimler de toplumun algılama ve değerlendirme sistemi çerçevesinde oluşuyorsa o zaman Halbwachs'ın da dediği gibi toplumsal bellek, bir grup insanın hayatları boyunca sürdürdüğü ortak bir kimliktir. Toplumsal bellek herhangi bir grubun kimliğini dayandıracığı temellerin çerçevesini oluştururken, her zaman değişim sürecinde olan kimlik de grubun kendini şimdiki zamanda nasıl imgeleştirdiğinin bir sonucu olarak sosyal çerçeveyi, yani geçmişle kurulan ilişkileri değiştirir.

Toplumsal bellek teorisi ilk olarak, farklı etnik, dini ve politik grupları sosyal birer çerçeve olarak görmemizi, oluşan ulus-devletleri bu çerçevede değerlendirmemizi ve bu bağlamda güç ilişkilerini toplumsal belleğin bir dinamiği olarak görmemizi sağladı. İkinci olarak, eğer bellek şimdiki zamanın perspektifinde sürekli bir yeniden kurgulanma sürecindeyse, aslında bu farklı ve benzer kimliklerin mücadele sürecinde hayati bir araç ve kaynaktır ve biz bu mücadeleyi ulusal kimliklerin kamusal alanda oluşturulması/çatışması bağlamında düşüneceğiz.

Bu noktadan sonra 'ulus' kavramı toplumsal belleğin üretimi ve yeniden üretiminde çalışmamızı sınırlandıracak ve hatırlamanın sosyal çerçevesi olarak alınacaktır. Yani bundan sonra toplumsal kimlik ya da bellek olgula-

13 J. Boyarin, "Space, Time and Politics of Memory", *Remapping Memory: The Politics of TimeSpace*, ed. Jonathan Boyarin, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1994, s. 1-39.

rından bahsettiğimizde ulusal bellek ve kimlikten bahsediyor olacağız.

Yirminci yüzyılın başlarında ulus-devletler yeni olarak ortaya çıkarken, temelleri aslında sonsuz bir geçmişten gelen ve sonsuz bir geleceğe doğru ilerleyen ulusların politik ifadeleri olarak algılanıyorlardı.¹⁴ Ulusal bütünlüğü yalnızca elde etmek yetmez, aynı zamanda sürdürmek gereklidir. İşte bunun için Ergut'un dediği gibi milliyetçiliğin ana problemi, toplumun kendini nasıl yeniden üreteceği ve bu sürecin devletle özdeşliğin sürekliliğini nasıl sağlayacağı olmuştur. Ulus-devlet siyasî varlığını sürdürmek için bir ulus-yapılandırma sürecine (nation-building process) girer.¹⁵ Bir yandan geçmişini seçici olarak kurgularken, bir yandan da kendi değerlerini yeniden üretecek olan toplumsal belleğin, egemen olduğu süre içerisinde öngördüğü pratiklerle etkin tutulmasını destekler. Bunu başarmak için önce kendi değerler sistemini tanımlaması gerekir (bağımsızlık, zafer, vatanseverlik, sadakat, görev gibi). Kamusal alanda ifadesini bularak toplumun yaşayışına yansımaları istenen kavramlar, önce toplumun da benimseyeceği sembollere dönüştürülerek algılanabilir hale getirilirler (belli bir kişi, söz ya da tarih gibi). Daha sonra bu imgeler, mimarî ya da mekânsal pratikler yoluyla somutlaşır ve kamusal alanda yoğunlaşır (bayrak, tören, anıt, festival vs. gibi). Hatırlatma yoluyla, sunulan değerlerle özdeşleşmesi gerektiğini ulusa aktarır; bir temsil biçimi olan imge, somut bir forma bürünür.

Tarif edilen süreç, Hobsbawm tarafından "geleniğin icadı" (invention of tradition) olarak betimlenir ve belli bir yakın ya da uzak geçmişle süreklilik ima eden, tekrarlama yo-

14 B. Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

15 E. Ergut, *Making a National Architecture: Architecture and the Nation-State In Early Republican Turkey*, yayımlanmamış doktora tezi, Graduate School of Birmingham University State University of New York, 1998.

luyla belli değerler ve davranış biçimleri telkin eden, kabul görmüş kurallar ve törensel ya da sembolik birtakım pratikler kastedilir. Gelenegin icadı üç ana biçimde ortaya çıkar: Cumhuriyet ilkelerine göre içeriği yenilenmiş, laik bir eğitim sistemi; anma törenleri; ve anıt yapımı.¹⁶ Gelenegin icadı, toplumun altyapısını oluşturacak şekilde örgütlenirken, bu süreci tamamlamak üzere, benimsenmesi istenen değerler kamusal alanda temsili biçimler olarak üretilirler. Temsili biçimler, bir bileşenin bütünün yerine geçecek şekilde kullanıldığı metonomik canlandırmalar olarak tanımlanır.¹⁷ Yani bizce belli olaylar dizgesini kendine çeken dönüm noktaları ve imgelerin somut birer gerçeklik olarak yeniden sunumudur. Öncelikle bu temsili biçimlerin anıtlar ve mimari yapılar olduğunu ele alırsak, yaratacakları çağırışım ve kentsel mekânda kurgulanış şekilleriyle mnemotekniğe (bellek sanatı) eşdeğer bir araç olarak toplumsal belleği uyarırlar. Belirli bir kurgu içinde aktarılması hedeflenen anlamlar, temsili formların oluşturduğu dil aracılığıyla anlatı haline dönüşürler. Bir başka temsili biçim ise anma törenleri ve bedensel pratiklerdir. Anma törenlerinde topluma hatırlatılan, üst söylem tarafından anlatılan ve aynı zamanda onun tarafından temsil edilen toplumsal kimliktir ve bu söylemin içerisinde yayılmaya çalışılan aslında geçmişin bir imgesidir. Toplumsal bellek aktarımının en eski biçimlerinden biri olan anma törenleri, geçmişin kritik bir dönüm noktasını tanımlayan olaylar bütününü bir tarihte sabitleyerek, belirli kurallar çerçevesi ve sıklık içinde tekrar edilen seremoniler sayesinde temsiliyetlerini kazanırlar. Bu törenlerin biçim ve vurguları nelerin hatırlatılmak istendiğini sembolik bir şekilde sahneler, böylece geçmişin imgesi bu

16 Eric Hobsbawm, "Inventing Traditions", *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, Cambridge University Press, 1983.

17 C. Boyer, *The City of Collective Memory*, MIT Press, Massachusetts, 1994.

sahne sayesinde anlaşılır hale gelir. Onların bedensel uygulamaya dayanan doğaları ise mekânsallıklarını oluşturur. Böylece, hem geçmişin devamlılığının sürmekte olduğu mesajını verir, hem de onu hatırlatmış olurlar.¹⁸

Bedensel pratikler ise Connerton'a göre yine eski, fakat önemi ihmal edilmiş bir bellek aktarımı biçimidir. Törenler, dönüm noktalarının olayları sahneleme yoluyla temsil ederken, bedensel pratikler, belirli davranış kalıplarını sergileme yeteneğinin sürekliliğinde sahip grup üyelerini birbirine bağlar.¹⁹ Birçok araştırmada bedensel davranışlar ve jestlerin, (el, kol hareketleri, görgü kuralları, vs.) grupların kültürel bağlamlarına göre farklılık gösterdiğini kanıtlamıştır. Dolayısıyla toplumun kendi değerler sistemine göre tanımladığı 'doğru davranışlar' ve hareketlerin biçimlenişi, grubun sergilediği kimliğin bir imgesi haline dönüşürler.

Anma törenleri ve bedensel pratikler 'gelenek'in icadı' kavramının altına girdikleri zaman, geçmişle ilgili mesajlar verdikleri kadar, gelecekle ilgili tasavvurlarda da erk sahibi grup tarafından benimsenip, topluma yayılması gerekli modeller olarak uygulanabilirler. Türkiye Cumhuriyeti bağlamında ise ulus-devletin ilk aşamada üreteceği kamusal alan, gerek mimari, gerekse törensel ve bedensel pratiklerin yarattığı temsili biçimlerin algılandığı ve içselleştirildiği mekân olarak gerçekliğini otaya koyacaktır. Burada yer alan süreç, katılımcılara, üye bulundukları toplumun onlara önerdiği değerler sisteminin temsili formlar aracılığıyla sunulması, böylece grubun bu imgelerle özdeşleşerek kendini tanımlayabilir hale gelmesidir.

18 P. Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

19 P. Connerton, (1992), a.g.e.

Böylece mekân bellek tekniğinin mimari kurgusu gibi işlerken, bu alandaki biçimsel pratikler imge üretimi yoluyla ulusal düzeydeki üst-anlatının bir araya getirilecek parçalarını oluştururlar. Söz konusu söylem bellek/kimlik kurgulanmasına dair uyaranları içerdiği üzere, önerilen kamusal mekânın bütününde toplumun öz-imgesi oluşmuş olur. Ulus Meydanı gibi Ankara kentinin eski ve yeni mekânlarının çakıştığı, ilk yılların söylem kargaşasının bire bir yansıdığı bir kentsel alanda ise bu imgeler zaman zaman şizofrenik bir çatışmaya dönüşür.

Devrim

“Süreklilik ve gelenekteki her derin kopma, yeni bir başlangıç arama aşamasında geçmiş oluşmasına yardımcı olur... Yeni başlangıçlar, rönesanslar, restorasyonlar hep geçmişe dönüş, ondan destek alma biçiminde ortaya çıkarlar. Geleceği ürettikleri, yeniden kurdukları, kapsadıkları ölçüde geçmişi keşfederler.”²⁰

Türkiye’de, 1923 devrimiyle ulus-devlet olarak tanımlanan yeni bir sosyal, ekonomik ve politik yapı öneriliyordu. Yeni rejim, kimlik oluşturma savaşını bir dizi inkılap aracılığıyla yürütüyor, Osmanlı’nın barındırdığı heterojen yapıya karşı homojen bir Türk kimliği kurguluyor ve bu sosyal kimlik çerçevesinde hem geçmişini hem de geleceğini yeniden tanımlama çabası içine giriyordu. Sosyal, politik ve ekonomik hayatın bütünüünün çerçevesinde yapılacak bu köklü değişiklikleri ‘modernleşme projesi’ olarak adlandırıyoruz. Tekeli’nin açıkladığı üzere ‘modernleşme’ Batı’da onyedinci yüzyıldan başlayarak aydınlanma ve endüstri devri-

20 Assman, (2001), *a.g.e.*, s. 36.

mi süreçlerinde gelişmiş sosyal yaşam ve örgütlenme biçimiydi. Bu süreçlerin yaşanmadığı, geri kalmış yerlerde ise Batı'nın bu yaşam tarzı model olarak alınıyor, modern bir toplum yaratma çabası bir 'proje' olarak örgütleniyordu. Dolayısıyla 'yukardan aşağıya' reformist bir hareket olarak uygulanıyor ve çağdaş ulus-devletlere denk bir kültürel ve politik yapıya ulaşmak ana hedef haline geliyordu.²¹

Bu düşünce tarzı imparatorluğun son döneminde de etkili olmuş, bu yolda çeşitli reformlar yapılmıştı. Fakat amaç çözülmekte olan imparatorluğun otoritesini sağlamlaştırmaktı. Cumhuriyet'in ideali ise Batı aydınlanmasını tüm yönleriyle adapte ederek köklü bir sosyal değişim yaşatmaktı. Dolayısıyla ulusal kimliğin oluşumu tarihsel bağlamının yanı sıra, modern imgesinin sosyal hayata getireceği her yeniliğin kabul görmesi ve benimsenmesine bağlıydı. Bu yeni yaşamı oluşturmak üzere başkentin de Anadolu'ya taşınması da eski sistemi 'unutmak' ve modern ulus-devlet imgesini yaratmak açısından anlamlıydı.

Türkiye Cumhuriyeti perspektifinden baktığımızda, ulusal kimliğin yapılandırılmasının, İmparatorluk dönemindeki bir dizi olaylar içerisinde, temelinin atıldığını görürüz. Bu bağlamda, bir ulus olarak 'modernleşme' ve 'ilerleme' mesajları devrimden sonra da sürekliliğini koruyacaktır. Ancak, ulusal bilinç, önceleri İmparatorluk bünyesi içinde, onun bütünlüğünü sağlamak için uyandırılmaya çalışılırken, Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren, Osmanlı kimliğini kültürel, kurumsal ve dini bağlamda reddederek şekillenir; geçmişini farklı bir kökte arayarak kendi ulus-devletini kurar. Bir başka hareket noktası da Batı'ya referansla tanımlanır. Yeni kimlik hem Batı'da kabul görmek için

21 İlhan Tekeli, "Bir modernleşme projesi olarak Türkiye'de Kent Planlaması", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

kendi kurumsal yapısını onların standartlarına ulaşacak şekilde yapılandırmaya çalışır, hem de Batı'nın emperyalist milliyetçiliğine karşı çıkar.

Yukarda Assman'ın alıntısından da anlaşılacağı gibi kimlik oluşturma çabası 'modern ulus-devlet' modelinden yola çıkarak geleceğini kurgularken, kendini meşru kılacak tarihi geçmişi de keşfetmeliydi. Ulus-devlet, geçmişine ve geleceğine seçilen kavramları imgeleme yoluyla (modernleşme, batılılaşma) gönderme yaparak ulusal kimliğini yapılandırırken, bu kimliğin yeniden üretilmesi sürekliliğini garanti edecek pratiklerle kendi toplumsal belleğini de oluşturmalıdır. Bizim burada ortaya koyduğumuz, yukarda da tanımladığımız pratiklerin yeni rejimin sembolü olan Ankara'da özellikle ilk on yıl içinde Ulus Meydanı'nda yer aldığıdır. Meydan, başlangıçta geçen yüzyılın meşruiyetini erkten alan feodal kamusal kimliği yansıtmaktayken, Kurtuluş Savaşı'yla birlikte uygunlaştırılır. Cumhuriyet'in ilanıyla toplumsal belleğin (yeniden)retildiği, icat edilen geleneklerin, oluşan söylemlerin ve sivil katılımın yoğunlaştığı modern anlamda bir kamusal alan olarak okunmaya aday olur.

Feodal Bir Kamusalılık: Meydan Olgusu'nun İmparatorluk Kenti'ne Girişi

1. Sınırlarından Dışarı Taşan Kent

Ulus Meydanı'nın oluşum süreci, imparatorluğun kendi sosyal ve ekonomik yapısında ciddi değişiklikler uygulamaya koyduğu bir zaman dilimine işaret eder. Bu da demektir ki mekânsal dönüşümü de beraberinde getiren bir reform anlayışıyla kurgulanmak istenilen sosyal ereve, Ankara kasabasına yeniden kurgulanacak hatırlamaların da uyarıcı-

larını koyacaktır, kamusal alanını da bu otoriter çerçeve içinde var edecektir.

Sözü geçen bu döneme kadar, kasabalının hatıralarının ve kimlik bilincinin 'tekrarlama' dayandığını ve günlük hayatının döngüsel ritimlerle süregeldiğini gözlemliyoruz.²² Zamanın akışı kozmik düzen ve dini esaslara göre yaşayışın getirdiği döngüsel olaylarla bölünmekteydi. Dolayısıyla bayramlar, evlenme ve sünnet törenleri toplumsal değerler sisteminin aktarıldığı 'tekrarlama' biçimleriydi. Eğer şimdiki zaman 'tekrarlama' eylemine dayanıyorsa 'tekrarlana geçmiş'le şimdiki toplumun bağları sıkı kurulmalıydı. Bu da merkezi otoriteye dayanan devlet kurumları, halife ve toplumun kendi tutuculuğu sayesinde sorgusuz bir itaatle mümkün oluyordu.²³

Ondokuzuncu yüzyıl Ankara'sında yukarda sözü geçen törenler ve döngüsel eylemler, toplumsal belleğin/kimliğin devamı için önemli gündelik uygulamalar olsa da, bu toplumsallığın bire bir somutlaşacağı sosyal mekânlar ve temsili biçimler henüz oluşmamıştı. Ankara kentinin bu geleneksel yapıdan, söylemsel bir topoğrafyaya dönüşmesi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısını bulacaktır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin reform girişimlerinin kentsel mekâna bire bir yansıdığı, Ankara'yla beraber diğer Anadolu kentlerinde de bu dönüşümün gözlemlendiği, geleneksel yapının belirli bir ölçüde kırılmasının hedeflendiği bir hareketlenme içerir. Dolayısıyla, sürecin başarıya ulaşabilmesi için toplumsal belleğin bu yeni konum içerisinde kendini yeniden tanımlaması gerekecektir. Yapılacak tanımın ürettiği temsili biçimler ise Ulus Meydanı'nda yer alarak kentin yaşamına karışmaya başlayacaktır.

22 M. Belge, "Türkiye'de Günlük Hayat", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 837-876.

23 Belge, (1983), a.g.e.

Bildiğimiz Ulus Meydanı, Cumhuriyet'in ilanına kadar 'Taşhan Meydanı' olarak anılıyordu. Taşhan Meydanı, on-dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, şehrin batı sınırında ortaya çıkmıştı. Fakat 1890'larda şehirde yapılan son han olan Taşhan yapılmadan önce burası 'meydan' olarak adlandırılmayacaktı. Burada bir meydan oluşmasının nedeni ise yeni merkezin bu yöne doğru kaymış olmasıydı. Kaymanın ise, tek bir amaç altında toplanan, belli başlı üç nedeni vardı (yeni ticaret alanı olarak karaoğlan çarşısı, yeni hükümet merkezi, demiryolunun gelişi). Bu amaç imparatorluk otoritesi altında yürütülen 'batılılaşma' hareketiydi. Meydanın oluşumunu işte biz bu ideolojik çerçevenin uzantısı olarak değerlendireceğiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma hareketleri esasen yüzyılın başında başlamıştı, fakat esaslı olarak bu hareketlerin yeniden düzenlenmesi 1839 Tanzimat Fermanı'yla gerçekleşecektir. Reformlar, eşitlik, yönetim yapısında değişimler, yeni bir hukuki süreç ve okulların Avrupa'daki eğitim müfredatıyla özdeşlik gibi ilkelere dayanıyordu.²⁴ Bu sayede geri kalmış Osmanlı toplumunun belli bir 'ilerleme' kaydederek çağdaş batı devletlerinin düzeyine ulaşabileceğine ve değişmekte olan dünyanın yeni güç dengesinde varlığını kabul ettirebileceğine inanılıyordu. Dolayısıyla yeni kimlik, hem batının sosyo-ekonomik ve eğitim yapısını sindirecek hem de geleneksel kimlikten de kopmayacak bir sentez olarak öneriliyordu.

'Batılılaşma ve ilerleme' temaları etrafında kurgulanan yeni kimlik, temsilini, 'genişleyen ve sınırlarından dışarı taşan bir kent' imgesinde buldu. İlk olarak, yüzyılın sonlarına doğru çeşitli nedenlerle kent merkezinin eski önemini yiti-

24 Y. Yavuz ve S. Özkan, "The Final Years of the Ottoman Empire", *Modern Turkish Architecture*, ed. Renata Holod ve Ahmet Evin, University of Pennsylvania Press, 1984.

rişi ve dış pazar bağlantıları sonucunda, şehirde batıdan gelen dokumaların ve malları satıldığı yeni bir seri dükkân açılmıştı. Burası her ne kadar kırık dökük bir yer de olsa o zaman için 'ilerlemiş bir batı' fikrini, onun metayı sayesinde kentsel mekâna sokmuştu.²⁵ Şehir merkezi artık henüz varolmayan Taşhan Meydanı'nın hemen üzerinden başlayan Karaoğlu Çarşısı'na kayacaktı.

Kentin fiziksel dönüşümünü ivmelendiren yalnızca batı metanın Anadolu'ya girişi değil, aynı zamanda yönetim sistemindeki reformların eyalet merkezlerinde uygulanmaya başlamış olmasıydı. 1839'dan önce Osmanlı bürokrasisi yerleşmemişti ve devlet memurları kurumsallaşmamıştı. Maaş almazlardı, onlara tahsis edilen gelirle emrinde çalışacakları seçer ve şehirde uygun bir ev kiralayarak, faaliyetlerini buradan sürdürürdü. Dolayısıyla biz ondokuzuncu yüzyıldan önce Anadolu'da hükümet konağı ya da belediye konağı gibi yapılara rastlamıyoruz.²⁶ Tanzimat reformlarıyla beraber kurumsallaşmış resmi binalarda memurlara hiyerarşik bir düzen getirildi ve surların yıkımına eş zamanlı olarak resmi yapılar ilk defa Anadolu kentlerinde temsili biçimler olarak ortaya çıktılar. Böylece Taşhan Meydanı'nın hemen üst kısmında bir hükümet merkezi tanımlanmış oldu. Bu yeni bina tipleri ve yollar 'modernleşme ve ilerlemenin' birer göstergesi olarak algılanıyordu. Kentin surların dışına taşması da önemli bir kavramdı. Çünkü Paris ve Viyana örnekleri biliniyor ve eski surlar artık 'gelişmenin' önünde bir engel olarak algılanıyordu.²⁷ Böylece bizim ilgi-

25 S. Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, OD-TÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı, Ankara, 1978.

26 İ. Ortaylı, B. İdil, U. İnan, M. Karaaslan, İ. Aslanoglu, N. Özbek, A. Yatman, ve G. Birkan, "Söyleşi: Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları", *Mimarlık*, 1984/5, s. 3-15.

27 İ. Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi Hinterlandının ve

lendiğimiz kentin batı bölgesinde de surlar yıkılarak yeni bir mekân anlayışı örgütlenmeye başladı.

Yeni hükümet merkezi ve Karaoğlan Çarşısı'nın kesiştiği nokta henüz meydanlaşmamış, çamurlu ve isimsiz bir alandı. Yine de buradaki ilk bina 1880'lerde yapıldı. Bu bina bugünkü Ulus İşhanı'nın yerinde bulunan Darülmuallimin, yani erkek öğretmen okuluydu. Eğitim reformu sonucu kurumsallaşan öğretmen okulları yine kentte yeni bir bina türü oluşturmuştu ve yer olarak da kendine hükümet merkezinin hemen aşağısını seçmişti.

Şehre demiryolunun gelişiyle (1893) istasyonu bu toprak alana bağlayan taşıt yolu önem kazanmış ve şehirde yeni bir 'giriş' kavramı oluşmuştu. Böylece Taşhan Meydanı tanımlı bir kentsel mekân olarak okunabilmeye başlamıştı. Meydanın fiziksel olarak ortaya çıkışına kadarki gelişmeler buranın, tanımlanmaya çalışılan yeni sosyal çerçevenin mekânda ürettiği temsili biçimlerin odak noktası olarak seçildiğini gösterir. Dolayısıyla bundan sonra gelecek olan yeni ideolojilerin de mücadele alanı olarak kendine burayı seçmesi kaçınılmaz bir süreç olacaktır.

Bütün önemine rağmen Cumhuriyet'in ilanına kadar Taşhan'ın zemini toprakla kaplıydı. Ama biliyoruz ki burayı şehrin girişi olarak düzenleme amacındaki girişimler bu önemin farkındalığının bir göstergesiydi. Ondokuzuncu yüyılın sonunda meydanın alt tarafında kalan mezarlık temizlenmiş, yeniden düzenlenmişti ve bugün 100. Yıl Çarşısı'nın bulunduğu yerde, yani Darülmuallimin binasının tam karşısında bir Şehir Bahçesi düzenlenmişti. Kentte yeni bir kompozisyon olarak ortaya çıkan Taşhan Meydanı, hem şehre ilk girişlerini yapanların hem de yerlilerin bel-

leklerine değişmekte ve 'batılılaşmakta' olan bir imparatorluğun imgesini yerleştirmeyi öneriyordu. Bu imgeler de kentsel mekânda temsili biçimlere büründükleri ölçüde okuma yazma oranı düşük olan ve yayın organları kısıtlı Ankara halkının gündelik hayatlarına karışıp bu yeni reformcu hareketlerin algılanmasını sağlıyorlardı. Kısacası yapılan her resmi bina batılılaşma çabasındaki Osmanlı'yı betimleyen birer anıttı. Bu anıtların gözlemcisi olan halk ise bu biçimlere baktıkça gelişmekte olan imparatorluğu takdir etmeli, kendisi de bu toplumun üyesi olduğuna göre kendini temsil edilen ilerlemeyle özdeşleştirmeli ve dolaylı olarak aslında kendini de takdir etmeliydi. Böylece ortaya çıkan meydan kavramı tek yanlı bir söylem içeriyor, meşruiyetini merkezi otoriteden alan, kentliyi de izleyicisi kabul eden bir kamusalılık ortaya koyuyordu.

2. Meydanda İmparatorlukla Çatışma İzleri:

II. Meşrutiyet Dönemi

II. Meşrutiyet'le beraber Taşhan Meydanı, sadece 'şimdi'ye dair bir anlatıyla değil, geçmişe yönelik bir söylemle ortaya çıkar. Meydana geçmişe ait bir dili barındırdığı iddiasıyla yeni bir temsili biçim olarak İttihat Terakki Cemiyeti'nin kulüp binası girer. Söyleminin çıkış noktası ise imparatorluğun kozmopolit bünyesinde öz olarak varolan bir Türk kimliğini güncellemektir.

Ondokuzuncu yüzyılda ulus-devlet kavramı farklı bir ekonomi, yönetim ve eğitim anlayışıyla karşımıza çıkmaya başlarken, henüz bu temelleri oturtamamış Osmanlı İmparatorluğu'nda da 'ulus' olma yolunda politik ve ekonomik reform programları II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gündeme gelir. Tekeli, 'Türk Milliyetçiliği'ni Ziya Gökalp'e gönderme yaparak şöyle anlatır: Gökalp'in ideolojisi iki parçalı

bir kültür teorisidir. Bilimsel ve teknolojik bilgiye dayalı, uluslararası ve hemen adapte edilebilecek anonim bir 'medeniyet'; ve milli özelliklere dayanan, başka bir yerden adapte edilemeyen, yalnızca bir milletin tarihinden çıkabilecek ve o millet tarafından sürdürülebilecek bir 'hars'. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesi ancak ve ancak batının medeniyeti ile Türk kimliği ve İslâm dininin bir sentezini oluşturarak sonuca ulaşabilecekti.²⁸

Tam da bu zamanlarda İstanbul'da ondokuzuncu yüzyıl-da ortaya çıkmış olan bir mimarlık anlayışı 'milli mimarlık' olarak adlandırılmaya başlandı.²⁹ Bu mimarlık aslında şehirde tanımladığı yeni kullanımlar dolayısıyla -tren garı, yabancı banka binaları gibi- endüstrileşme ve dünya ekonomisine entegre olmaya başlamanın bir göstergesiydi. Binaların dili ise Osmanlı ve Selçuklu klasik mimari elemanlarının seçilerek, yukardaki fonksiyonları saracak biçimler çerçevesinde yeniden bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Tekeli'ye göre bunun sebebi esasen, yapıların sahibi olan yabancı kuruluşların kendilerini daha yaygın olarak kabul ettirmesinde bu dilin etkili olacağı görüşüydü.³⁰

II. Meşrutiyet'ten sonra ise aynı mimarlığın, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisi çerçevesine uygunlaştırıldığını, 'medeniyet ve hars'ın sentezini' biçimsel diliyle oluşturarak 'milli mimarlık' adıyla yaygınlaştırıldığını görüyoruz. Yani, çağın gerektirdiği yeni fonksiyonları karşılarken, bu ülkede yapılmış olmanın ayrıcalığını görsel olarak hissettirecek bir dil yaratmak mimarlığın tekil problemi haline getirilmişti. Bu ayrıcalığı hissettirmenin aracı da yine ülkenin ortak geç-

28 "İlhan Tekeli, "The Social Context of the Development of Architecture in Turkey", *Modern Turkish Architecture*, ed. Renata Holod ve Ahmet Evin, University of Pennsylvania Press, 1984.

29 İ. Tekeli, (1984), *a.g.e.*

30 İ. Tekeli, (1984), *a.g.e.*

mişinden çıkıyordu ki, dönemin mimarları klasik Osmanlı ve Selçuklu mimarlığı üzerine araştırmalar hazırladılar; hat- ta adapte edilip kullanılabilecek formların kataloglarını bile hazırladılar.³¹ Dolayısıyla sözü edilen 'Türk kimliği' tekilliği- ni tarihindeki en parlak çağlardan alıyor, bu altın çağları 'ha- tırlatacak' görsel imgeleri, mimari elemanlar olarak belirli- yor ve oluşturmaya çalıştığı kimliğe dair mesajlarını, şehrin gündelik yaşamına mimari yoluyla işliyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayrimüslimler elindeki ekonomik gücü yerli tüccarlar lehine çevirmeye çalışması, onlara Anadolu eyaletlerinde de birçok yandaş kazandırmış- tı. Bu sayede Anadolu şehirlerinde yerel şubeler açılmaya başlanmıştı. Taşhan Meydanı'nda yapımına Enver Paşa'nın teşebbüsüyle başlanılan İttihat ve Terakki kulüp binasına iş- te bu yukada sözü edilen mimarlık anlayışı çerçevesinde bakmak gereklidir. Kulüp binası meydandaki diğer binalar gibi kendini sadece 'batılılaşma ve ilerleme' kavramları çer- çevesinde bir kimliğin temsilcisi olarak önermez. Onun özelliği, kentte ilk defa 'seçici hatırlama' yoluyla Türk kimli- ğinin dayandığı temel geçmişi, bireylerin belleklerine bu geçmişin imgeleri yoluyla işleyecek bir dil geliştirmesidir ki bu da onu, ideolojik bir söylem haline getirir. Böylece Taş- han Meydanı da birbirini izleyen politik söylemlerin kentte tuttuğu stratejik bir nokta haline dönüşür. Bu olay aslında mutlakıyet rejimine karşı durmayla kimliğini oluşturarak ortaya çıkmış güçlü bir politik grubun meydanda yarattığı gerilime işaret eder; ve ilerde söylem çatışmalarının kamusal mekânı olarak evrilecek 'meydan'ın ortaya çıkışının haberci- sidir. Fakat yine de cemiyetin eyaletlerde önemli bir destek bulmasına karşın tek yanlı bir temsiliyettir.

31 M. Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı 1923-83*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

3. Savaş, Yeni Bir Takvim:

Meydan'ın 'Ulus' Lehine Uygunlaştırılması

1918-23 yılları arasında Taşhan Meydanı tamamen farklı bir kimlikle ortaya çıkacaktır, çünkü bu yıllarda meydan, Milli Mücadele'nin yönetildiği merkez haline gelir. 'Milli bağımsızlık' mücadelesinin başarıya ulaşmasıyla bu dönem Cumhuriyet'le beraber kurulacak olan ulus-devletin kimliğini dayandıracağı en temel geçmiş ve aynı zamanda başlangıç noktası olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda diğer şehirlerde olduğu gibi Ankara'da da kentin önemli noktaları yabancı askerler tarafından tutulmuştur. Hükümet Meydanı ve istasyonu İngilizler, Taşhan Meydanı'nda ise İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüp binası ve Şehir Bahçesi'ni Fransız askerler işgal etmişti. Fakat aynı zamanda, kentte Milli Mücadele'yi destekleyen bir ortam oluşmuştu.³² Bu durumdayken Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye Ankara'ya geldi ve düzenlenen karşılama töreni, yaşanan heyecan şehrin bağımsızlık savaşının merkezi olmak için olumlu bir yer olduğunu kanıtladı: "Gerçekten olağanüstü, tebrik ederim. Ankara gerçekten bir ulusal merkez haline gelmiş."³³

Biz burada, düzenlenen bu büyük çaplı törenle toplumsal belleğin kendini inşa ve devam ettirmesinde, Ankara'da çok önemli bir pratiğin başlamış olduğunu söyleyeceğiz. Taşhan Meydanı artık anma törenleri ve gösterilerin sürekli bir sahnesi haline gelir. Böylece meydan, ulus-devletin 'icad edeceği geleneklerin' ve Cumhuriyet'in kentsel mekânda örgütleyeceği kamusallığın bir öngörünümü haline gelir.

32 S. Akgün, "Kurtuluş Savaşının Mekânsal Stratejisi ve Ankara'nın Başkent Seçilme Kararının İçeriği", *Tarih İçinde Ankara*, Eylül 1981 Seminer Bildirileri, ed. Erdal Yavuz ve Nevzat Uğurel, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1984, s. 223-235.

33 N. Akgün, *Burası Ankara*, Ankara Kulübü Yayınları, 1996, Ankara, s. 286.

I. Meclis Binası önünde halk Mustafa Kemal'in çıkışını beklerken (1920'ler).

Bu törenlerin başlangıç noktası yukarıda belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişi için düzenlenmiş olardı. Meydan için diğer bir önemli dönüm noktası da İstanbul'da meclisin dağılmasından sonra, yeniden toplanmak için Ankara'yı seçmesiydi. 1915'te başlanan, fakat tam olarak bitirilemeyen İttihat ve Terakki kulübü, meclis binası olarak kullanılmak için uygun görüldü. Bunun üzerine acele olarak bina tamamlandı ve 23 Nisan 1920'de millet meclisi olarak büyük bir törenle açıldı.³⁴ Artık diyebiliriz ki bir eşik noktasına gelinmişti. Ankara'da çoğunluğu İstanbul'dan gelmiş olan bürokratlar, vekiller, memurlar, gazeteciler ve askerlerden meydana gelen yeni bir sınıf oluşmuştu. Bu yeni sınıf kentte önceki dönem ideolojileri çerçeve-

³⁴ N. Akgün, (1996), *a.g.e.*

sinde üretilmiş temsili biçimleri kendine uygunlaştıracak ve onların işaret ettiği sosyal çerçeveyi unutturarak savaşın hatıralarının yer aldığı mekânlar olarak tanımlayacaktır. Çünkü meclisin de açılmasıyla birlikte artık ciddi bir biçimde örgütlenmesi gereken devrimci kadro imkânların yokluğu nedeniyle Osmanlı döneminde yapılmış olan resmi binaları kendi geçici kurumlarını yerleştirmek üzere kullanacaktır. Böylece İttihat ve Terakki kulüp binası meclis olurken, hükümet konağı bakanlıklar, Darülmuallimin de vekillerin yatakhane oldu. Taşhan da şehre gelip giden önemli ziyaretçiler ve misafirlerin kalacak yeri olmasının yanı sıra, bazı odalarını devrimci kadroyla paralel mücadele eden komitelerin merkezleri olarak kullandırıyordu.³⁵

Meclisin hemen karşısındaki Şehir Bahçesi ise vekillerin ve bürokratların dinlenme ve sohbet yeri idi. Yakub Kadri'nin sözleriyle: "Burada kalabalığın sayısı, bazen ona, bazen yirmiye kadar çıkardı. Meclisten sızan en taze muhabere havadisleri buradan alınabilir ve gene harbe dair en selahiyetli tefsirler, mülazalalar burada yapılırdı."³⁶

Aynı zamanda burası meydanda yeni oluşmaya başlamış olan törensel geleneğin bir parçasıydı, çünkü birçok insan parkın kenarında gösterileri izlemek için burada toplanırdı. Meclisin açılışının birinci ve ikinci yıldönümü kutlamaları, savaştan gelen işgal haberlerini protesto gösterileri, geri kazanılan şehirler için yapılan kutlamalar, yürüyüşler, toplanmalar, orduyu cepheye gönderirken yapılan törenler ve en görkemlisi de Büyük Zafer'in kutlamaları hep Taşhan Meydanı'nda yer aldı ve bu şekilde toplumsal belleğin önemli aktarım biçimlerinden biri olan anma törenlerinin ulus-devlet çerçevesinde uygulanmasının temelleri atılmış oldu.

35 N. Akgün, (1996), *a.g.e.*

36 Y.K. Karaosmanoğlu, *Ankara*, İletişim Yayınları, 1991, İstanbul, s. 101.

Savaş yıllarında Ulus Meydanı.

Meydan'da yer alan somut hatırlatıcı imgelerin yanısıra törensel pratikler de bir temsili biçim olarak bu noktada odaklandı. Önceki dönemin söylemlerini içeren temsili biçimlerin yarattığı gerilim ise bu biçimlerin, yeni oluşmaya başlayan sosyal çerçeve dahilinde, yani şimdinin gözüyle kullanılmasıyla uygunlaştırıldı.

Dolayısıyla Ankara'da yeni gelenekleriyle farklı bir bellek/kimlik oluşmaya başlamıştı. Bu bellek/kimlik daha sonra kendini tamamen Osmanlı'dan koparacak ve toplumu farklı bir geçmiş ve gelecek kurgusuyla yeniden tanımlamaya çalışacaktır. Burası bağımsızlık savaşı yolunda şekillenen ulus bilincinin ve belleğinin başlangıç noktasının yaşandığı, güçlü biçimlerle temsil edildiği neredeyse sivil bir kamusal alandı ve buna bağlı olarak artık Hakimiyet-i Milliye Mey-

danı olarak anılmaya başlanmıştı. Zaferin de kazanılmasıyla kentte müthiş bir 'başlangıç' miti yaşanmaktadır ki yine Yakub Kadri bu havayı şöyle özetler: "1921 Ankarası. Hanımefendi, dört beş yıl sonra, bu basit cümle, size *Kitabımukaddes*'ten bir satır gibi gelecek ve buna karışmış olmak sizde, hayatınızın yegane manası gibi görünecek."³⁷

İdeolojik Kamusallığın Mekânda Toplumsal Bellek Üzerinden Savaşı: 1923 ve Sonrası

Toplumsal belleğin kurulan ulus-devlet çerçevesinde kurulanması ve yeniden üretilmesi sürecinde Hakimiyet-i Milliye Meydanı'nda yer alan üç farklı türde eylem belirledik. Birinci tür buradaki anıt ve binaların kullandığı görsel imgeler yoluyla bellek sanatının tariflediği şekilde yaratılan çağrışımlardır ve bu çağrışımlarla özdeşleşme yoluyla üst ölçekteki toplumsal çerçevenin bir parçası olduğu hissettirilir. İkinci tür toplumsal eylemlerle ilgilidir. Burada meydana mekân olarak kullanan anma törenleri, toplantılar ve idam seremonileri belli ritimlerle yer aldıkları zaman dilimleri sırasında toplumsal bilinci ve hatırlamayı düzenler ve ilişki kurulan geçmişin ya da geleceğin imgelerini sahneler. Üçüncü tür ise doğrudan bedensel toplumsal bellek dediğimiz kavramı şimdinin perspektifinde yeniden tanımlama çabasıdır. Hem bedensel alışkanlıklar hem de toplumda uyulması gerekli kurallar ve edinilmesi gereken zevkler uygun mekânlar yaratılarak pratik edilirler ve böylece 'modern ulus' imgesi bireyin alışkanlıklarının eğitilerek toplumsal alışkanlık haline döndürülmesi sonucunda elde edilir. Bu sözünü ettiğimiz şekillere 'geleniğin icadı' çerçevesinden bakarsak, hepsinin 'ulus' olma yolunda farklı türde

37 Y.K. Karaosmanoğlu, (1991), *a.g.e.*, s. 92.

imgeler ürettiğini ve ulus-devletin devamının temellerinden olan belleğini/kimliğini kurgulamaktaki başarısının bu imgelerin toplum tarafından kendi yansıması olarak kabul edilip, benimsendiği ölçüde mümkün olacağını görürüz. Bu noktada Sargın'ın da sözünü ettiği gibi, Cumhuriyet'le beraber kentsel mekânın 'ideolojik' ve 'sivil' kamusalılık arasındaki salınımı da başlamış olur.

Hakimiyet-i Milliye Meydanı'nda yukarda ayrıştırılan eylemlerin ürettiği imgeleri barındıran beş farklı temsili biçim tanımladık. Birincisi buradaki kamusal ve resmi binalardır. Bu binalar, cephelerinde okunan mimari elemanlar dolayısıyla izleyiciyi görsel olarak uyarırlar ve birinci türdeki eylemlerin kapsamına girerler. İkinci biçim, yeni oluşturulmaya çalışılan burjuva sınıfının, toplumun geri kalanına örnek olması amacıyla beden dillerinin batı kültürüne uyacak tarzda eğitime çalışılmasıdır ve üçüncü tür eylemleri içerirler. Bu yeni bedensel eylemlerin pratik edileceği bina tipleri ve kullanımları meydana yeni biçimler olarak ortaya çıkarlar ve bu pratikler yoluyla 'eski' Osmanlı alışkanlıklarından kurtularak kavuşulabilecek 'modern bir ulus' olmanın imgesi üretilir. Üçüncüsü meydan ve İstasyon Caddesi'nin kendisidir ve ikinci tür eylem tanımına girerler. Burada, toplumsal belleğinin aktarılabilmesi için geçmiş periyodik aralıklarla hatırlanır ve ulusun-devletin icat ettiği takvime göre dönüm noktalarını belirleyen ve geleneklerini oluşturan olaylar törensel olarak tekrarlanır. Dördüncü biçim ise meydandaki yeşil alanların kullanımıyla ortaya çıkar, batılı yaşam tarzı ve görgü kurallarının pratik edilmeye çalışıldığı başka bir alandır burası ve üçüncü eylem tarzıyla açıklanabilirler. Sonuncu temsili biçimimiz ise meydanın tam ortasında yer alacak olan Zafer Anıtı'dır. Anıt imgelerle yarattığı çağrışımlar yoluyla, bellek sanatının bire bir uygulandığı alandır; zaman ve olayla-

Ulus Meydanı 1930 civarı.

rı belirli bir kurguya oturtarak söylemini yaratır ve görselliğe dayanan doğası onun bellek üzerindeki en etkili uyarılardan biri olmasını sağlamaktadır.

1. Yüzler

Meydan ve çevresindeki bina yapım faaliyetleri incelendiğinde, yani bu inşaatlara ‘temsili biçimler’ olarak bakıldığında yeni oluşturulmaya çalışılan ulusal kimliği tanımlarken ilk yıllarda çelişkili bir tutum gözlemleriz. Bu binalar, çoğunlukla resmi karakterli olduklarından gündelik kullanıma mekânsal olarak giremiyorlar, gündelik hayatla daha mesafeli, görselliğe dayalı bir ilişki kuruyorlardı. Dolayısıyla biz sözü edilen yapıları yorumlarken cepheleri/yüzleri üzerinden konuşacağız ve onları, mimari elemanları farklı

söylemlere gönderme yapmak için kullanan 'hatırlatıcı' imgeler olarak algılayacağız.

1923-50 yılları arasında şehirlerin ve binaların ulusları sadece barındırmakla kalmayıp, aynı zamanda temsil ettiği görüşüne dayanarak bilinçli olarak bir 'ulusal mimarlık' yaratma çabası vardı. Dolayısıyla 'ulusal kimliğin' tanımının her yeni yorumunda, onu temsil etmesi gereken 'mimarlık' da kendini bu yönde güncelleyecekti.³⁸ İşte bu ulusal kimliğin tanımı üzerinde gelişen çatışma sürecinin en iyi gözlenildiği yer de Hakimiyet-i Milliye Meydanı'ydı.

Yukarıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle özdeşleştirilmiş, 'hars ve medeniyetin' sentezi olacak bir 'milli mimarlık' oluşturma sürecinden bahsetmiştik. Burada binalar gelişen teknoloji ve fonksiyonlara uygun inşa edilirken, cephelelerinde Osmanlı'nın klasik mimarlığından ve İslâm mimarlığından alıntılar yapıyordu. Dolayısıyla 'Osmanlı kimliği' hem güncel gelişmelerin bir parçası olarak hem de hâlâ kendinin ve İslâm medeniyetinin en parlak çağındaki halini koruyormuş yanılsamasıyla imgeleştiriliyordu.

Cumhuriyet'le beraber 'batılılaşma' teması 'modernleşme projesinin' içeriğinde kendini devam ettirmekteydi. Yani sosyal, ekonomik, hukuksal ve politik alanda modernleşme için 'batı medeniyetinin' adapte edilmesi yine ön plandaydı, fakat Türkiye Cumhuriyeti kendi kimliğini Batı'ya göndermeyle olduğu kadar Osmanlı kimliğini de reddetmekle tanımlıyordu. Yine de 1930'lara kadar Osmanlı'dan devralınan mimarlık anlayışıyla bina üretildiğini görüyoruz, çünkü yeni kurulan düzenin de kendi tanımlarını ve uygulamalarını oturtabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Dolayısıyla 1926-27'lere kadar da 'milliyetçilik' kavramının Ziya

38 Ergut, (1998), a.g.e.

Gökalp'in çözümlemesi üzerinden anlaşıldığını, hatta Gökalp'in kendisinin de bu tarihlere kadar mimari yarışmalar-
da ve görevlerde jüri üyeliği yaptığını biliyoruz.³⁹ Ulus
Meydanı ve çevresinde yer alan II. Meclis (1924), Divan-ı
Muhasebat (1925), Ankara Palas (1924-27), Türkiye İş
Bankası (1929) böyle bir milli imgelemin devamı sonucun-
da üretilmiş yapılarıdır.

'Ulusal kimlik'in bu dönemde yorumlanış biçimi geçen
yüzyılla bir tutarlılık gösteriyor olsa da buradaki çelişki mi-
maride 'ulusal kimliği' temsil etmesi gereken biçimlerin Os-
manlı ve İslâm geçmişine göndermeyle oluşmasıydı. Oysa
yeni rejim kendini bu öğelerden koparması ya da daha me-
safeli bir ilişkiye girmesiyle tanımlıyordu. Dolayısıyla sözü
geçen mimari bakış açısının, vakti geldiğinde kurgusunu
yeni sosyal çerçeveye ve onun öngördüğü geçmişin dönüm
noktalarına göre güncellenmesi gerekecekti.

1924 yılına kadar I. Milli mimari görüşünü benimseye-
rek üretilmiş tek bina II. Meclis idi. Aslında Ulus Meyda-
nı'nda yapılması istenen, Cumhuriyet Halk Fırkası için ay-
rı bir bina ve de tam karşısında resmi konukları ağırlama
amacıyla kullanılacak 'modern' bir otel projesiydi. Fakat
daha sonra I. Meclis'in yetersiz kalması nedeniyle, parti bi-
nasının millet meclisi olarak kullanılmasına karar verildi,
I. Meclis ise parti merkezi oldu. II. Meclis 1925 yılında açıl-
ırken, Ankara Palas ise 1927 yılında bitirilebildi. Son ola-
rak da 1929 yılında Taşhan Oteli'nin karşı köşesine İş Ban-
kası inşa edildi.

1920'lerin ikinci yarısında, yönetim göreceli olarak güç
kazandı ve uyguladığı reformların yanısıra mimarlığı, top-
lumun yaşam kalıplarını yeniden düzenleyebilecek ve

39 İ. Aslanoglu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*, ODTÜ Mimarlık Fa-
kültesi Basım İşliği, Ankara, 1980.

ürettiği kimliğe özdeş bir araç olarak algılamaya başladı. 1927-28 yılları Ankara'nın mekân üretiminde bir dönüm noktasıydı. Çünkü yurtdışından hem eğitim hem de uygulama için birçok yabancı mimar ve plancı çağrılmaya başlanmıştı. Böylece mimarlık farklı bir kimlik anlayışını yansıtmaya odaklanmış oluyordu. Bu kimlik ise kendini çağdaş ve 'modern' ulus-devletlerin dengi olarak tanımlıyordu. Geliştirilmeye çalışılan tarih ve dil teorileriyle de Avrupa medeniyetiyle ortak kökenler aranıyor, Batı'da görülen 'modern' mimarlığın aslında 'millî' olduğu, çünkü prensiplerinin eski Türk mimarlığında da bulunduğu kanıtlanmaya çalışılıyordu.⁴⁰ Dolayısıyla Batı'da önemli bir süreç sonucu ortaya çıkmış olan 'modern mimarlık' yaşam kalıplarını da beraberinde getirecek bir model olarak algılanıyordu. Böylece artık 'ulusal kimlik' yakın geçmişini askıya alıyor ve kendini uluslararası kültüre göndermeyle kurguluyordu. Konut mimarisinde olduğu kadar kamusal binalarda da 'modern mimarlığın' benimsenmesi ulusal kimliği, yönetimle, yani ulus-devletin otoritesiyle özdeşleştiriyor, böylece 'ulusun' 'ulus-devletle' özdeşleştirmesini sağlayacak bir proje haline dönüşüyordu.

İşte bu koşullar sonucunda biz Cumhuriyet'in ilk on yılı içinde, gerek özel gerek kamusal mimaride, farklı 'ulusal kimlik' tanımlarını barındıran neredeyse eşzamanlı iki farklı mimari dil gözlemliyoruz. Söz konusu gerilimi en iyi yansıtan örneklerden biri ise 1928-30 yılları arasında, Ulus Meydanı'nda daha yeni yapılmış olan Divan-ı Muhasebat'ın büyütülerek ve cephesi yenilenerek 'modern' bir Sayıştay binası haline getirilmesiydi. Her ne kadar 'modern mimarlık' anlayışı anonim gözükse de aslında ulus-devletin kendini Batı'ya kabul ettirme çabasıyla geliştirdiği 'ulu-

⁴⁰ Ergut, (1998), *a.g.e.*

sal kimlik' arayışını tam olarak karşılıyordu. Çünkü ulus için oluşturulan mekân, en az çağdaş batı ulus-devletleri kadar 'medeni' olunduğu mesajını vermek ve böyle kabul görmek için onun araçlarını kendine uygunlaştıracaktı, mimarlık da bunlardan biriydi.

Yukarda özetlemeye çalıştığımız tartışmanın Hakimiyet-i Milliye Meydanı'nda bir dekor, arka fon yarattığını görüyoruz. Burada mimarlığın toplumsal boyuttaki rolü görsellikten öteye taşınmamaktadır, çünkü hep devlet yapılarının hâkim olduğu alanda sıradan halkın bu mimariyi deneyimlemesi ve yaşaması mümkün değildi. Bir tek Ankara Palas dış görünüşü olduğu kadar kullanımıyla da farklı bir yaşantı kurgulama misyonunu üstlense de burası da ancak elit bir kitlenin kullanımıyla sınırlıydı. Gündelik hayatta, resmi ideolojinin mekândaki uzantısı olan bu mimarlık anlayışı, pratik edilecek tüm toplumsal olaylara ve gündelik yaşama fonda yer alan 'yüzler' olarak katkıda bulunacaktı.

Böylece, meydana yer alan ilk eylemi, yazının başında belirttiğimiz gibi görsel uyaranların bellek üzerindeki keskin etkisinden yararlanılarak kimliğe/belleğe ilişkin çağrışımlar yaratmak olduğunu açıklamış olduk. Bu 'yüzlerle' kurulacak olan görsel ilişki, bir yandan da gündelik yaşamın içinde çeşitli şekillerde örgütlenmeye ve yerleştirilmeye çalışılan resmi ideolojinin oluşturduğu toplumsal çerçeve kavrandıkça, mimarlık da bu çerçevede algılanmaya başlanacak ve verilen mesajlar daha berrak hale gelecekti.

2. Bir Sosyal Dönüşüm Projesi: Eğlence Hayatı

İkinci olarak bahsedeceğimiz temsili biçim, belirli bir kitlenin bedensel pratiklerine dayanır. Burada amaç 'modern' bir 'alışkanlık belleği' ve 'bedensel bellek' üretme yolunda, uygun mekânlar yaratarak, elit sınıfın bedensel pratiklerini

yeniden kurgulamaktır. Sözü edilen sınıf 'modernliğin' beraberinde getireceği alışkanlık ve davranış biçimlerinin ilk taşıyıcısı olacak, dolayısıyla toplumun geri kalanına örnek olmak üzere hem bu pratikleri içselleştirecek, hem de kendi bedenleri üzerinden 'modernliğin' bir imgesini sunacaktı.

Yeni rejim, kendini Osmanlı kimliğinden sıyırmak ve kendi ideallerinin taşıyıcısı olacak bir milli burjuvazi yaratmak çabasıındaydı.⁴¹ Ekonomik ve sosyal rollerinin yanı sıra, bu sınıf aynı zamanda 'modern ve medeni' olmak yolunda uygunlaştırılması gereken eylem biçimlerini sergileyerek sosyal değişimi ivmelendirmekle yükümlüydü. Adam'ın dikkat çektiği üzere savaşı izleyen dönemde Batı medeniyetinin ulaştığı ve toplumun çoğunluğunun yaşam tarzında etkisi olan belirli bir refah seviyesi elde edilmişti. 'Modernleşme' ise bu yaşam standartlarının doğrudan adapte edilmesi olarak algılanıyor ve belirli süreçlerin sonucu gelişmiş olan moda, giyim, mimarlık, müzik, grafik ve endüstriyel tasarım kültürlerini modernliğin imgeleri olarak popülerleştiriyordu.⁴² Yakup Kadri de *Ankara* romanında bu durumu sorgular:

Eski Milli Mücadelecilerden bazıları gibi Hakkı Bey için de kıyafet değişiminden sonra milli dava adeta böyle bir *mondenlik* iddiası şekline girmişti. Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dans etmek, bir Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek ve hele bu iddiada Avrupalılar nezdinde, Avrupalılar arasında muvaffak olmak bunlara büyük bir zafer kazanmak kadar ehemmiyetli görünüyordu.⁴³

'Gerekli' giyim ve davranış biçimlerini yerleştirmenin ya-

41 M. Adam, "Ankara'da Kentsel Yaşam", *Dosya: Ankara 1928-1938, Mimarlık*, 1985/2-3, s. 27-30.

42 M. Adam, (1985), *a.g.e.*

43 Y.K. Karaosmanoğlu, (1991), *a.g.e.*, s. 116.

nısıra modernleşme projesinin en önemli amaçlarından biri kadın ve erkeği sosyal yaşamda bir araya getirmektir. Dola-
yısıyla Cumhuriyet burjuvazisinin en önemli görevlerinden
biri medeniyetin göstergesi olan kadın-erkek eşitliğini sos-
yal yaşamda üretecek şekilde hem kendilerini hem de top-
lumun geri kalanını eğitmektir.

Bu sosyal ilişkilerin ve yaşam imgelerinin uygulanmasını
sağlamak ise şehirde açılan 'Avrupai' restoran ve otellere
düşüyordu. Meydana ismini veren Taşhan işte böyle bir gö-
rev yüklenmişti. Cumhuriyet'ten sonra bina korunmuştu;
üst kat göreceli olarak modern bir otele çevirilmiş, alt kat-
larda da dükkânlar hizmet vermeye devam ediyordu. Anka-
ra Palas 1928'de açılana kadar Taşhan Palas Ankara'nın en
modern ve lüks oteli olarak biliniyordu. Karaoğlu'na bakan
dükkânlardan birinde Karpiç Restoran'ın açılmasıyla bera-
ber Taşhan da sosyal yaşamda yerleştirilecek ilişkilerin bir
egzersiz yeri olarak modernleşme projesinde yer aldı.

Böyle bir restoranın açılması emri Atatürk tarafından ve-
rilmişti ve belediye meclisi üyeleri de önemli toplantı, parti,
yemeklerin verileceği ve yabancı konukların ağırlanacağı
'asri' bir restoranı işletecek kabiliyeti olan birini aramaya
başladılar. İstanbul'da da aynı işi yapan, Karpiç isimdeki
Rus mültecinin Ankara'ya getirilmesine karar verildi. Böy-
lece Taşhan'ın avlusunu da kullanacak şekilde açılan Karpiç
Restoran şehrin yaşamına girmiş oldu.

Karpiç açıldıktan bir süre sonra Millet Bahçesi'nin üst
kısmındaki tek katlı belediye dükkânlar sitesi yapısına ta-
şındı. 1950'lere kadar burası zamanın baskın politik karak-
terleriyle özdeşleşmişti, hatta 'devlet restoranı' olarak anılı-
yordu. Aynı zamanda içerde düzenli olarak bir orkestra ça-
lıyordu ve danslı yemekler düzenleniyordu.⁴⁴

44 B. Evren, *20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.

Bir yandan Ankara'da yabancı konukları ve önemli kişilikleri ağırlamak için lüks ve modern bir otelin yokluğu çekiliyordu. Yine Atatürk'ün emriyle çok amaçlı bir kullanım için Ankara Palas, 100 oda, misafir, yemek ve balo salonlarıyla dönemin en 'modern ve konforlu' oteli olarak inşa edildi.⁴⁵ Bunun yanı sıra otelin üstlendiği sosyal misyon ona modernleşme projesindeki yerini kazandırıyordu. Yeni oluşturulacak sosyal ilişkiler örüntüsünde de burada düzenlenecek olan düzenli balolar ve konserler çok önemli bir yer tutuyordu.

Her Cumartesi akşamı burada Türk Basın Birliği, Kızılay, Halkevleri, Galatasaraylılar ve tıp fakültesinin baloları oluyor, en önemli organizasyonlardan biri olan Cumhuriyet Baloları düzenleniyordu.⁴⁶ Cuma günleri de yemek sırasında ya da ayrı olarak klasik müzik konserleri oluyor, 1930'lardan sonra ise yabancı artistlerin gösterileri programlanıyordu.⁴⁷ Bu organizasyonların amacı toplumu, 'medeniyetin gereklerini' öğretmenin yanı sıra kadın ve erkeğin birlikte nasıl hareket edeceklerini pratik hale dönüştürme endişesi taşıyordu. İlk başta bu yeni sosyal yaşam çekingenlik yaratsa da toplum için önemli bir dönüşüm projesiydi:

Hala gözümün önündedir. Salonun bir tarafında kadınlar, bir tarafında da erkekler toplu olarak oturmuşlardı. Ayakta yalnız birkaç uyanık hanım vardı. Kadınlar büfeye gidip bir şey yemek için bile kıpırdamıyorlardı. Hiç kimse kimseye ailecek takdim edilmiyordu. Kadınlar erkeklerin göz hapsinde idiler. Mustafa Kemal bize: Çocuklar, ayaktaki

45 Yavuz ve Özkan, "Finding a National Idiom: The First National Style", *Modern Turkish Architecture*, ed. Renata Holod ve Ahmet Evin, University of Pennsylvania Press, 1984.

46 Evren, (1998) a.g.e.

47 H. Bilgen, *Ankara'da Günlük Yaşam, Dosya: Ankara 1928-1938, Mimarlık*, 1985/2-3, s. 17-21.

hanımlara itibar ediniz. İkrâm ediniz. Oturanları kıskandıralım. Yavaş yavaş hepsi kalkar, diyordu. Yavaş yavaş hepsi, fakat o akşam değil, bir iki yıl içinde yerlerinden kalktılar ve topluluğa karıştılar.⁴⁸

Dönemin yazarlarından yapılan çeşitli alıntılar aynı zamanda, toplumun geri kalanına örnek olmaya aday elit sınıfın adapte olmaya çalıştığı kimliğin kendi içlerinde de çelişki yarattığını ortaya koymaktadır. Ulus Meydanı'nda Taşhan Palas, Karpiç ve Ankara Palas bu kitlenin hem sürekli bir 'medeniyet provası' yaptığı, hem de sürekli birbirlerini ve kendilerini gözetleyerek eğittiği, görgü ve davranışlarına farklı bir kültürün öğelerini adapte etmeye çalıştığı mekânlardı. Örneğin, Karpiç Restoran'a ilk defa bir hanım avukat ve arkadaşı, iki bayan olarak yemek yemeye girdiklerinde, önce salonda bir gerginlik yaşanmış, daha sonra Atatürk'ün araya girerek tanıştırmasıyla rahat bir yemek yenebilmiştir.⁴⁹ Onuncu yıl hazırlıkları sırasında Taşhan Palas ise şöyle anlatılır:

Cumhuriyet bayramlarında Taşhan'ın odalarında ve koridorlarında bir telaş yaşanırdı. Onuncu yıl kutlamaları ise bir başkaydı. O günün sabahı Taşhan'da kalan bütün mebuslar ve konuklar daha gün doğmadan ayağa kalkmışlar, gecedен hazırlayıp başucuna koydukları bavulları açmaya başlamışlardı.. Ve koridorlarda, odalarda, hatta tuvaletlerde bile başlarına silindir şapka takmış, sırtlarına smokin giyen mebusların ayna önündeki provaları vardı. Sırayla ayna karşısına geçip, yabancıları oldukları giysilerin içinde nasıl göründüklerini kontrol ediyorlardı.⁵⁰

48 FR. Atay, *Çankaya*, Bates A.Ş., İstanbul, 1998, s. 411.

49 N. Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

50 Evren, (1998), *a.g.e.*, s. 178-9.

Cumhuriyet burjuvazisi, bu kültür ve kimlik çelişkisi içerisinde yerleştirilmeye çalışan 'modern yaşam' imgelerinin taşıyıcısı haline geliyor; Batı tarzı sosyal ilişkilerin, giyim tarzı ve eğlence biçimlerinin toplumun geri kalanı tarafından izlenip öğrenilebilmesi için birer model haline dönüşerek, bu yeni değerlerin sergilendiği bir temsili biçim haline dönüşüyordu.

İşte bütün bu sosyal değişim sonucu kazanılmaya çalışılan Batı kültürüne özdeş olarak okutulmak istenen davranış örüntüleri idi ki bunu sağlamak da ancak bireylerin bedensel pratiklerinde bunlarla özleşmesiyle mümkündü. Bedensel pratiklerse, daha önce de söylediğimiz gibi toplumsal belleğin çok önemli bir iletişim biçimidir. Bunların alışkanlık haline dönüştürülmesi, Batı'yla özdeş bir medeni kimlik yaratılmasında bireyden başlayıp toplumsal düzeye ulaşarak Cumhuriyet'in kendini 'uluslararası' tanımlayan ulusal kimlik/belleğinin oluşmasında yapıtaşlarından biri olacaktı.

3. Kamusal Alan Olarak Meydan

Şu ana kadar mimarlığın cephede ve iç mekânda farklı temsili biçimler yoluyla ulusal belleğin kurgulanmasında nasıl kullanıldığından bahsettik. Şimdi ise bu binaların sınırlarını çizdiği kentsel mekânda, yani Ulus Meydanı'nda ne gibi eylemlerin yer aldığına bakacağız.

1930'lardan itibaren Ulus Meydanı civarı şehrin ticari merkezi olarak da gelişmeye başlamış, yeni açılan sinemalar ve çeşitli konser aktiviteleriyle de şehrin kültürel merkezi haline gelmişti. Fakat bizce hepsinden önemlisi, meydana esas canlılığını veren burada sıkça yer alan toplantılar, törenler ve kutlamalardı, alandaki bu geleneğin temellerinin savaş yılları sırasında atıldığını biliyoruz.

Burada II. Meclis binasının toplumsal pratikleri örgütlemek açısından özel bir yeri vardır. İlk olarak meclisin İstasyon Bulvarı'na bakan cephesinde küçük bir meydan düzenlenmişti ve törenlerin mekânsal organizasyonunda olduğu kadar çeşitli toplantı ve konuşmalarda da alan halkın girebildiği ve olayları izleyebildiği bir yerdi. İkinci olarak ise binanın istasyona doğru bakan geniş cephesinin fonunu oluşturduğu meclis bahçesi kültürel yaşamda bir misyon yükleniyordu, fakat biz bundan daha sonra bahsedeceğiz.

Meclisin bulvara kattığı bu alanın toplantılar için kullanılmasının yanı sıra, halk burada önemli şahsiyetlerin giriş çıkışlarını gözleyerek, Ankara Palas'a gelen yabancı diplomatların karşılamalarına katılarak siyasi hayatı da yakından takip etme şansını buluyordu. Hipodrom yapılarına kadar bu alan bütün yıldönümü ve anma törenlerinin, bayram kutlamalarının düzenlendiği merkezdi. Özel günlerde bulvarın iki yanına ve meclisin önüne tribünler kuruluyor ve törenler buralardan izleniyordu.⁵¹ Örneğin, her sene Cumhuriyet Bayramı için bir sürü yabancı konukla birlikte basın mensupları ve davetliler geliyor, çeşitli gösteriler, geçitler oluyordu. Önemli olaylardan biri de her sene kentin önemli yerlerine ve meydanlara geçici anıtlar kurulmasıydı.

Bu törenler arasında onuncu yıl kutlamaları, Ulus Meydanı ve Cumhuriyet Caddesi odak olmak üzere bütün Ankara'da örgütlenmişti ve 1919'da Atatürk'ün karşılanma töreninden sonraki en büyük organizasyondur. Bir başka örnek ise yine Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin 13. yıl kutlamalarıydı ve esas törenin bir kopyası olarak düzenlenmişti.⁵²

51 O. Sağdıç, *Bir Zamanlar Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara.

52 Naşit Hakkı Uluğ, *Hemşehrimiz Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.

Ulus Meydanı'nda bir tören.

Meydan'da ilk yıllarda yer alan çok önemli bir eylem de infaz törenleriydi. 1926 yılında istiklal mahkemelerinin kararınca burada Tarikat-ı Salahiyeçiler, İskilipli Atıf Hoca, İngiliz casusları Mustafa Sâgir ve Kasap Osman asılmıştı. Dolayısıyla meydanda halkın özdeşleşmesi gereken kimliğin temsili biçimlerinin yanı sıra, 'karşı' olarak gelişeceği kimliklerin de tanımını bulmak mümkün oluyordu.

Böylece Ulus Meydanı ve İstasyon Bulvarı sosyal bilincin doruk noktasına ulaştığı eylemleri barındırıyordu. Çeşitli toplantılar ve kutlamalarla bu bilinç kendini yeniden üretirken, anma törenleriyle de ulus-devletin kendine yazdığı tarihteki dönüm noktalarını tekrarlama yoluyla toplumsal belleğin yeniden üretilmesi ve aktarımı söz konusuydu.

4. Farklı Bir Kamusal Alan: İdeolojik Yeşil

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentteki yeşil alanların modernleşme projesinde önemli bir yeri vardı. Çünkü bu alanlar sadece boş vakitlerde dinlenme ve gezme amacıyla kullanılacak yerlerden çok, modern yaşamın imgelerinin üretileceği mekânlardı.⁵³ Şehirdeki parklar ve bahçelerin kent içindeki oranı hem kent yaşamının uluslararası standartlarda olduğunu gösterecek, hem de nefes alınacak sosyal mekânlar olarak ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla kentte hem yeni yeşil alanlar yaratılıyor, hem de eskileri yenileniyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi II. Meclis binasının önemi iki farklı cephesinde iki farklı aktivite barındırıyor olmasıydı. İkinci olarak üzerinde duracağımız eylem ise 'modern' sıfatıyla şehir yaşamında yerini almış olan otel ve restoranların misyonuna özdeşti. Cumhuriyet burjuvazisi yoluyla somutlaştırılan modern yaşam imgeleri, bu sefer doğrudan mimari yoluyla değil, kentin açık ve yeşil alanlarının kullanımı dolayısıyla gözlenebilir hale geliyordu.

II. Meclis binasının büyük ve halka açık bir bahçesi vardı. Burada bir sahne kurulur ve Riyaseti Cumhur Orkestrası açık hava konserleri verirdi. Yukarıda, Ankara Palas'ın hemen üst kısmında ise Millet Bahçesi vardı. Meclis Bahçesi bu resmi konserler dolayısıyla daha kurgusal eylemleri barındırırken, Millet Bahçesi'nin daha gündelik rutinlerle varolduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Millet Bahçesi'nde küçük bir çay bahçesi ve restoran vardı. Park farklı platformlardan meydana gelmişti ve özel günlerde burada küçük bir orkestranın çaldığı, gençlerin dans ettiği, yaşlıların ise saz eşliğinde Türk müziği dinlediği söyleniyordu.⁵⁴ Söz ko-

53 Göksun Akyürek, "Atatürk Orman Çiftliği: Kent ve Kır İçin Bir Uzlaşma Modeli", *Dosya: Ekobaşkalaşım*, ed. Güven Arif Sargın, *Mimarlık*, 02/00, s. 19-22.

54 Deniz Tanrıku, "Ankara'da Eğlence Yaşamı", *Dosya: Ankara 1928-1938, Mimarlık*, 1985/2-3, s. 22-27.

Ulus Meydanı'nda 10. yıl kutlamaları.

nusu eylemler ise kentsel yaşamda tamamen yeniydi; ve Millet Bahçesi'nde 'modern yaşam' günlük hayatın pratiğine girerken, meclis bahçesinde bu yaşamın imgesi ulus-devletle özdeşleşiyordu.

5. Geçmişe ve Geleceğe Dair Bir Söylem: Anıt

Anıt, idealize edilmiş imgelerin bir söylem oluşturmak üzere bir araya getirildiği, şimdinin perspektifinde geçmişin seçici olarak hatırlandığı fiziksel bir yapıdır. Geleniğin icadının çok önemli bir yapıtaşı olan anıt izleyiciyle kurduğu görsel ilişki dolayısıyla bellek üzerinde doğrudan ve güçlü

bir etkisi olmasının yanı sıra etrafında tanımlı eylem alanı yaratarak kamusal bir mekân tanımlar.

Yeni kurulmuş olan ulus-devlet, toplumun 'ulus' birliği çerçevesinde onayını ve bağlılığını kazanmak üzere kültürel, sosyal, politik ve ekonomik değişimini öngören yoğun bir reform programı uygulamaktadır. Ulus Meydanı'nda üretilen her türlü eylem ve imge, aslında değişik biçimlere bürünmüş, icat edilmiş geleneklerdir (balolar, konserler, törenler, mimari ve anıtlar) ve ortak amaçları hep aynı değer sisteminin yayılmasını sağlamaktır. 1924 yılında yapımına karar verilen ilk anıt olan Zafer Anıtı, bu sistemin doruk noktasına ulaştığı bir temsili biçimdir.

Daha yönetimin belirli bir düzene oturmadığı bu günlerde anılması gereken ilk şey elbetteki yeni rejimin kendini borçlu olduğu Kurtuluş Savaşı'ydı. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk anıtı, ulus bilincinin ve bağımsızlığının temellerini en yakın geçmiş olan savaşa ve hemen ardındaki zafere koymuştur. İşte yeni rejimin toplumsal belleği de gücünü ve devamlılığını hep bu dönüm noktasına dayandıracaktır. Bu koşullarda tasarlanacak Zafer Anıtı'nın yeri de savaşın merkezi olan Hakimiyet-i Milliye Meydanı'dır. Fakat burada önemli olan esas nokta, anıtın yapımı için açılacak olan yarışma fikrinin ve maddi desteğin devlet tarafından değil Yunus Nadi'nin yürüttüğü bir kampanyayla Ankara halkının maddi desteği ve kurulan yurttaş komitesi tarafından sağlanmış olmasıdır.

Açılacak yarışmanın şartnamesi anıtın söylemini detaylı olarak ortaya koymaktadır. Dönüm noktalarından bahsederken, hatırlama/tekrarlama süreci içinde, bir süre sonra olaylar dizgesinin tek bir isim veya olay altında toplandığını söylemiştik. Buna göre Kurtuluş Savaşı'nın özdeşleştirildiği o tek kişilik, üretilecek ilk imge, savaşın ruhunu en iyi temsil edecek olan Mustafa Kemal figürüdür. Savaşın hatır-

lanması ilk olarak bu ölümsüzleştirilecek kişi etrafında kurgulanmalı ve yoğunlaşmalıdır. Bu ana figürün etrafında ise yine anlam bakımından yoğunlaşmış imgeler eklemle-
necek ve hepsi de savaşın en göze çarpan anılarını temsil eder hale gelecekti:

“... Bu bağlamda, anıt, gelecek nesillerin atalarının bir zamanlar Türkiye’nin bağımsızlığı için verdikleri mücadeleyi açık ve net olarak algılayabilecekleri biçimde tasarlanmalıdır...Bu nedenledir ki, öncelikle Kurtuluş Savaşı’nın yüce ruhunun temsilcisi ve bu mücadelenin kaynağı milli duyguların imgesi olan Mustafa Kemal Paşa’yı tasfir eden bir anıtın gerçekleştirilmesi önerilmektedir.⁵⁵

Şartnamede bundan sonra ‘ulus’un kahraman kimliğinin pekiştirilmesi için içinde bulunulan zor koşullar ve zaferin imkânsızlığı anlatılmaktadır ve kimliğe içkin bu öz imgeleşmelidir. En kritik düşman olarak Yunan kuvvetleri alınırken İzmir’in işgali savaş esnasındaki en büyük felâketlerden biri olarak tanımlanmıştır. Daha sonra yeni ulus-devletin geçmişiyse kuracağı ilişkinin ipuçları verilmektedir:

“Türk toplumunun üç yıl boyunca tükenmez bir enerji ve sönmek bilmeyen bir tutkuyla sürdürdüğü bu kutsal mücadele, yalnızca Avrupalılar ve Yunanlılara karşı değildi, Türk halkı iki cephede savaşıyordu; dışarıda Avrupalı müttefikler ve Yunanlılar’a karşı politik ve askeri mücadele, içeride ise kendi geçmişinden gelen tiranlık ve istibdadı karşı verilen mücadele... Bu durumda, iki ateş arasında kalan Türk halkı iki cephede de savaşmak durumunda kaldı. İzmir için mücadele verdiği sırada, aynı zamanda düşmanla işbirliği yapan Osmanlı idaresinin İstanbul’da düzenlediği komploya karşı direndi. Anadolu halkı mora-

55 H. T. Benli, “Ulus Heykeli”, *Kebikeç*, Dosya:Ankara, sayı:9/2000, s. 132.

lini ve cesaretini asla kaybetmeden aynı azim ve şevkle her iki cephede de mücadelesini sürdürdü. Türk halkı iki tarafta da verdiği savaştan zaferle çıktı: İzmir’de Yunanlıları denize döktü, İstanbul’da saraylıları sınır dışı etti. Mamefi, iki cephede de kazanılan bu büyük zafer pahalıya mal oldu. Üç yıl boyunca savaşan Anadolu halkı kendini her türlü mahrumiyete alıştırdı. Tüm mallarını, refahını ve hayatını bu yüce amaç uğruna feda etmekten kaçınmadı. Yollar yoktu, kuruldu; nakliyat kadın ve erkeklerin sırtlarında yapıldı. Ergenekon destanındaki gibi dağların yarıldığını söylemek belki abartı olacaktır; ancak, bu mücadelenin dağlarda ve devlere karşı verildiğini ifade etmek abartı sayılmayacaktır.”⁵⁶

Anlaşılabileceği gibi yeni kurulan ulus-devlet Osmanlı kimliğini kendine karşıt olarak almaktadır, çünkü eski imparatorluk hem düşmanla işbirliği yapmış, hem de artık yönetimi çökmüş ve geri kalmış sayılan toplumun değerleri artık geçersiz olmuştur. Yeni tanımlanan bu ulus bilinci ise kendi tarihine dönüp baktığında hatırlayacağı ve varoluşunu temellendireceği dönemi Osmanlı olarak kabul etmeyecektir, çünkü varlığı çok daha eski ve köklü bir geçmişte, Kurtuluş Savaşı’na denk bir destanda özünü bulmaktadır; dönüp seçilen geçmiş ise Ergenekon Destanı’dır. Türk ulusu belirtilen gibi iki cephede hem dış güçlerin emperyalizmine hem de imparatorluğun ihanetine karşı durmak zorunda kalmıştır. Her iki güce karşı verilen savaşın kazanılmasında ise ortaya konulacak iki imge çok önemli yer tutmuştur ve anıtın söylemine yansıtılacaktır. Biri askeri kahramanlık, diğeri ise Anadolu halkının fedakârlığıdır.

Savaşın ‘ruhu’nun yakalanması, en yoğun anın belirlenmesine bağlıdır ki bu dönüm noktası hem geçmişin biriki-

56 H.T. Benli, (2000), *a.g.e.*, s. 133.

mini içermeli, hem de geleceğin müjdesini vermelidir. Bu 'an' da Yunanlılar'ın İzmir'den denize dökülmesidir. Savaş, zaferin kazanılmasını sağlayan ve halkın birliğini kuran Mustafa Kemal'in kişiliğinde imgeleştirilse de, anıtta artık ulusal birliğin öznesi olarak halk da yer almalıydı ve Anadolu halkının gösterdiği cesaret, sadakat, fedakârlık zaferin en önemli yapıtaşları olarak temsil edilmeliydi.

Yarışma Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından kazanıldı ve ancak 1927 yılında anıt tamamlanabildi; Kasım 24'te büyük bir törenle açıldı. Bu törendeki açılış konuşmaları aslında tartışmalarımızın çok somut bir göstergesidir. Yunus Nadi, anıt komitesinin başkanı olarak anıtın temsil ettiği değerleri şöyle ortaya koyar:

“...ulusun yapıtı olan ve ulusun olan bu anıtın simgelediği ulusal anlamı yinelemekten kendimi alamıyorum. Bu anıt, her ne güçlük karşısında olursa olsun varlık ve bağımsızlığımızın her yola başvurularak savunulacağını ve muzaffer olacağını vurgulayan bir gerçeğin taşa ve tunca dökülmüş ifade ve hitabesidir.⁵⁷

Toplumsal belleğin hem geçmiş hem de gelecek kurgusu içerdiğini hatırlarsak, bu alıntıda ifade edilenin sadece ulus kimliğinin kendini temellendirdiği geçmiş olmadığını, anıtın, geçmişin bilgisine dayanarak gelecek için 'ulus'un 'ulus'a verdiği bir sözü temsil ettiğini görürüz. Kompozisyonun kahramanları hem Mustafa Kemal hem de halkın kendisidir. Projenin kurulan yurttaş komitesi dolayısıyla gündeme geldiğini, Ankara halkının ve belediyenin mali desteğiyle yürütüldüğünü düşünürsek, halk tarafından yapılmış ve aynı zamanda onu yansıtan anıta, kentlilerin sahip çıktığını ve kendileriyle özdeşleştiklerini anlıyoruz. Bu

57 H.T. Benli, (2000), *a.g.e.*, s. 136.

saptamayı yazar Naşit Hakkı Uluğ açılış günü yaptığı kendi konuşmasında çok heyecanlı olarak ifade etmektedir: “Şimdi yukarı bakınız, şimdi sert, çok sert bakınız! Çünkü, hem tek tek kendinizi, hem birbiri ile kenetlenmiş milletimizi temsil eden muzaffer Gazi Mustafa Kemal’i göreceksiniz!”⁵⁸

Tören, Ankara’daki en büyük kutlamalardan biridir. Yunus Nadi’den sonra gazeteci Asım Us konuşur ve arkasından Mehmet Emin Yurdakul bugün için özel yazdığı şiiri okur. Son konuşmacı ise Naşit Hakkı Uluğ’dur ve anıtın sembolizmini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Yukarıda ‘ulus’un temsilinin kurgulanacak söylemin bir parçası olduğunu anlatmıştık. O zaman sorun ‘ulus’un hangi imgelerle temsil edileceğiydi. Bunun için seçilen kompozisyon Mustafa Kemal’in heykelinin oturduğu kaidenin üç tarafına yerleştirilmiş, ikisi anonim asker, biri da ‘Anadolu kadını’ndan oluşan üç figürdü. Uluğ iki asker figürünü şöyle anlatır:

Kardeşlerim! Bu asker hayatını pahalıya satmayı bilen, imkânını son zerresine kadar kullanan, uyanık ve ihtiyatlı Mehmet’tir; İnönü’ler ile Sakarya, size hep bu Mehmet’in düşman saldırılarını bozguna çeviren direnişini nakleder.” (öbür tarafa dönerek)

Bu asker, yani Mehmet’dir, bağrını ölüm rüzgarlarına vermiş, milletin varlık dağlarından çözülüp kopmuş bir sel! Tehlikenin doğru beynine inen bir kartal! Süngüsünün ucuna zaferi önceden takılmış sanki bir hiddet ve ceza kasırgası! Onun kulaklarında bir tek emrin şiddeti var: “Ordular, hedefiniz Akdeniz!..”⁵⁹

Figürlerden ilki durağan bir gözleme vaziyetinde biçimlendirilmiş olup, ulusun akıllı, zeki, harekete geçmeden ön-

58 Uluğ, (1997), a.g.e., s. 192.

59 Uluğ, (1997), a.g.e., s. 192.

ce son değerlendirmesini yapan temkinli tarafını temsil etmektedir. Diğer asker ise cesur, atılgan, gözüpek, kararlı sıfatlarını vücuda getirmektedir. Bunlar ‘Türk kimliğini’ yansıtan sıfatlar olarak algılanmaktadır ve bu kimlik, sayesinde zafer kazanılmış olduğu kadar gelecekteki devamlılığın da garantisidir. Çünkü savaşı kazandıran bu özellikler, modernleşme yolunda başlatılan reformların gerekliliğini anlayacak kadar ‘akıllı’ ve vakit kaybetmeden onları uygulayacak kadar ‘atılgan ve kararlı’ bir bilinci ortaya koymaktadır. Uluğ nc figür hakkında ise şunları söyler:

Kardeşlerim! Şu arkada gördüğünüz iki büklüm olmuş, yolla, takatla, mesafe ve zamanla boğuşan heykel; cepheye kuvvet, cepheye emniyet nefesi, cepheye iman götüren Türk kadınıdır. Omuzundaki mermiye, yavrusuna sarılır gibi sarılmıştır. Bilir ki, o mermi, yavrusunun hayat, yavuklusunun şan, milletin namus hakkıdır. Bütün bunlar, büyük milletimin birbirini bütünleyen varlıklarıdır.”⁶⁰

Ve ilk defa olarak, geçmiş zafere katkısı olduğu kadar, ulusun geleceğinde de ‘kadının’ rol alacağı ima edilerek kompozisyon tamamlanmıştır. Askerler anonim figrlerken burada kadının ‘Anadolulu’ kimliği ön plandadır. Başıka yerlerde de üzerinde durulduğu gibi aslında Ankara şehrini bir başıkent olarak imar etmek ‘Anadolu Türklüğünün’ yenisinden doğuşuydu.⁶¹ ‘Anadolu kadını’ figürü bu söyleme bir gönderme olduğu kadar, artık kadının da toplumun aktif bir bireyi olacağını ortaya koymaktadır.

Göle’nin anlattığı üzere, Tanzimat dönemindeki batılılaşma hareketlerinden beri ‘medeni’ olma yolundaki önemli

60 Uluğ, (1997), a.g.e., s. 192.

61 Afife Batur, “To Be Modern”, *Modern Turkish Architecture*, ed. Renata Holod ve Ahmet Evin, University of Pennsylvania Press, 1984, s. 68-93.

konulardan birinin de kadın olduğu kavranmıştı. Ancak, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber kadın sosyal değişimin merkezi haline gelmişti. Türk ulusçuluğu Anadolu kimliğini esas aldığı gibi kadının imgesi yaratılırken de Osmanlı kadınına karşı 'Anadolu' kimliği ön plana çıkıyordu. Osmanlı kadını 'koket, halkına yabancı' ya da 'taassup altında, medeniyete yabancı Müslüman kadını' olarak yorumlanırken ulus-devlet dönüşümünün temeli olacak bu yeni cesur, sabırlı, fedakâr ve aktif 'kadın' imgesi değerlendiriliyor, sürekli tekrarlanan bir prototipe dönüşüyordu.

Zafer Anıtı Ankara'nın diğer anıtları içerisinde özel bir yere sahiptir, çünkü 'ulus'u Mustafa Kemal'den aldığı ilhamla devrimin aktif bir parçası olarak imgeleştirmiştir. Burada ima edilen savaşın Mustafa Kemal'in liderliğiyle kazanılmış olsa da gelecekteki bağımsızlığı ve ilerlemeyi sürdürecektir olan bu yeni sosyal kompozisyondaki figürlerdi. Yani aslında anıt, yurttaş komitesi inisiyatifiyle yapılmış olmasıyla da Hakimiyet-i Milliye Meydanı'nda sivil bir kamu-sallığın özlemini dile getirir.

Hemen kaidenin ön tarafındaki iki alıntı da Mustafa Kemal'in bağımsızlık mücadelesini halktan aldığı destekle yürütmeye karar verdiği dönüm noktalarını yansıtmaktadır ki, bu karar aynı zamanda milletin kendi kaderini çizme yolunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı olarak harekete geçişini ve böylece oluşan yeni bilinç biçimini temsil eder.

Artık badema, sinei millette bir ferdi mücahid olarak çalışacağım...

Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.⁶²

Kaidenin sağ yanında ise iki kabartma ve yine bir alıntı vardır:

62 Atatürk ve Resim-Heykel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s. 199.

Düşman ordusunu vatanın harimi ismetinde boğarak, behemahal naili halas ve istiklal olacağız.⁶³

İşte bu noktada kurtuluş ‘ulus’un inisiyatifi sayesinde mümkün olabilecekti. Alt kısımdaki iki kabartmada ise şartnamede de detaylı olarak bahsedilen bu tema işlenmektedir. İlk kabartma Mustafa Kemal ve orduyu bedensel hareketler ve jestlerden okunacak bir kararlılıkla resmetmeye çalışmıştır. Bu savaşın askeri kısmıdır, ikinci kısım ise Anadolu halkının fedakârlığı ve çalışkanlığına dayanmaktadır. Böylece ikinci kabartmada kadınlı erkekli güç koşullarda cephane taşındığı görülür. Kaidenin sol tarafında ise şöyle yazmaktadır:

Düşmanın anasını asliyesi imha edilmiştir. Ordular hedefiniz Akdenizdir. İleri!⁶⁴

İlk kabartmada daha önce de bahsettiğimiz gibi Yunanlıların İzmir’den denize dökülüşü yer alır. İkincisinde ise artık zafer kesindir ve üstündeki repliğin söylendiği anı işler. Böylece hem savaşın kahramanlarını hem de savaşın dönüm noktalarını tanımlayarak kompozisyon tamamlanır, ama unutulmamalıdır ki savaşın kahramanları aynı zamanda sosyal değişimi örgütleyecek ve yürütecek aktörlerdir.

Anıtın söyleminin son bölümünde ise uzak geçmişle ilgili bir gönderme yer alır. Kaidenin üzerine oturduğu baklava biçimli tabanda, ön kısımda iki tane kurt başı vardır ve Ergenekon Destanı’nın temsili olarak ortaya çıkarlar.⁶⁵ Böylece şartnamede söz edildiği gibi imparatorluktan önceki geçmiş uygunlaştırılıyor ve bu zamandan günümüze kadar ge-

63 Atatürk ve Resim- Heykel, (1973), a.g.e., s. 200.

64 Atatürk ve Resim- Heykel, (1973), a.g.e., s. 200.

65 Aygen Erdentuğ ve Berrak Burçak, *Political Tuning in Ankara, a Capital, as Reflected in its Urban Symbols and Images*, s. 593.

len süreklili ve tutarlı bir ‘Türk kimliği’ ima ediliyordu. Sargın, bu dönemde yapılan anıtların ortak noktasını ve amaçlarını, etraflarında hem eski rejimin anılarından, hem de ulusal bir metin oluşturarak Batı dünyasının hegemonyasından uzakta, ‘mitik bir mekân’ yaratmak olarak tanımlamaktadır.⁶⁶ Aynı zamanda tanımlanan bu mekânlar yeni bir kamusal söylem olarak ortaya çıkıyordu.

Kamusal Saldırı: Unutmak

1930’lardan sonra Ulus Meydanı’nın kaderi değişmeye başlar. Bu noktada ele alacağımız ilk konu 1935 yılında Taşhan’ın yıkılması ve 1938’de yerine Sümerbank binasının inşa edilmesidir, ki aslında bu hareket meydana bütünde kurgulanan söylemle uyumlu bir gelişmedir. Daha sonraki kararlar ise meydanın eski dinamizmini ve kent içindeki önemini yitirmesiyle sonuçlanacak, böylece mekândaki sivil kamusal bellek potansiyelinin üstü örtülmüş olacaktır.

1933’te finansal problemler yüzünden Taşhan Sümerbank’a satıldı ve 2 Mart 1935’te yıkımına başlandı. Dönemin *Ulus* gazetesi olayı şöyle aktarır:

“Ankara’nın eski Taşhan’ı yerini yeni ve güzel Sümerbank yapısına bırakmak üzere yıkılmakta ve yavaş yavaş ortadan çekilmektedir... Yeni Sümerbank Hakimiyet-i Milliye Meydanı’na ilerde alacağı çok güzel manzarasının bir parçasını temin etmiş olacaktır.”⁶⁷

Dolayısıyla dönemin Sümerbank binası artık eskimiş ve köhnemiş Taşhan’ın yerini almalı ve şehrin ‘modern’ imge-

66 G. Sargın, “The Architecture of Displacement: Notes on Monuments, Memories, and Identities of a National Capital: Ankara”, *Sites of Recovery: Architecture’s Interdisciplinary Role*, s. 342.

67 Alıntıyı yapan: B. Evren, (1998), *a.g.e.*, s. 178.

sinin yoğunlaştığı bu meydana kompozisyonu tamamlamalıydı. Bu arada 1929 ekonomik bunalımından sonra devletin ekonomik yaşama girmesi zorunlu hale gelmişti. Özellikle 1932 yılından sonra özel sektör tarafından yapılamayan endüstri yatırımlarının hızlandığı devletçi bir döneme girilmişti. Yabancı işletmeler, tekeller millileştiriliyor ve devlet yatırımlarına kredi sağlamak üzere Sümerbank, Etibank gibi bankalar kuruluyordu.⁶⁸ İşte bu dönemde mimarlık tartışmaları da farklı bir yöne gidiyor, milli mimarlık 'uluslararası modern'den farklı unsurlarını ortaya koymaya başlıyordu. Sümerbank binası tam da bu yeni ulusal kimlik yorumunun mimarlığa yansıdığı bir yapı olarak, Cumhuriyet'in 1950'lere kadar oluşturduğu ulusal söylemlerin Hakimiyet-i Milliye'deki temsillerini tamamlayan bir öge olarak karşımıza çıkar.

'Modern mimarlık' ilk anda geleneksel yapıyı reddetmenin araçlarından biri gibi görülmüş olsa da yaratılan anonim kimlik artık yabancılaştırıcı bir unsur olarak görülüyordu.⁶⁹ Dolayısıyla mimarlığın bir ulusal kimliğe sahip olması gerekliliğine inanarak, bunu imgeleştirecek yeni bir tektonik ifade arayışına girilmişti. Daha önce de belirttiğimiz gibi artık Osmanlı öncesi geçmiş, tarih yazımında ve dolayısıyla 'Türk kimliği'ni tanımlamada önem kazanmıştı. Türk Tarih Kurumu'nun da kurulmasıyla beraber Tarih Tezi Türklüğü Hitit ve Mezapotamya medeniyetlerine kadar geri götürüyor ve Anadolu tarihi bu kimliği oluşturmada kilit yer tutuyordu.⁷⁰ Böylece artık 'Türk kimliği', tarihini diğer medeniyetlerden farkıyla ortaya koyuyor ve aynı za-

68 Y. Yavuz, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişesi", *Mimarlık*, 11-12/ 1973, s. 26-41.

69 S. Bozdoğan, *Modern Architecture and Cultural Politics of Nationalism in Early Republican Turkey*.

70 I. Tekeli, (1984), *a.g.e.*

manda Türk mimarlığının da eşsizliğini savunarak başka kültürlerin etkisini reddetme çabasına giriyordu.⁷¹

Ergut'un da dediği gibi daha önce bahsettiğimiz yorum ulusal kimliği uluslararası olma sıfatıyla tanımlarken şimdi ki yorum milli karakteri 'uluslararası modern'den ayırıyordu. Fakat önemli olan Batı'nın kültür ve bilim dünyasını takip ederek kendimizi güncellemek ve geridönüşümlü olarak bu kültüre de katkıda bulunup, özgün niteliklerimizi onlara tanıtmaktı. Yani mimarlık da hem milli kimliği yansıtacak şekilde yapılmalı hem de Batı'nın teknolojik gelişmelerinden geri kalmayarak ikisinin bir sentezini yaratmalıydı.⁷²

Sümerbank binası önemli bir örnektir, çünkü daha yüksek olan ofis bloku uluslararası modern mimarlık tanımına daha uygunken, küçük olan giriş kısmı bu yeni tartıştığımız ulusal mimarlık anlayışı çerçevesine girmektedir.⁷³ Ayrıca Sümer-bank Eti-bank gibi isimlerin seçimi de, Tarih Tezi'nin Türklüğün temelini, Yakındoğu'nun antik medeniyetlerine oturtmaya ve bunu toplumsal algılama çerçevesine yerleştirmeye çalıştığının kanıtıdır. Nasıl ki ulus-devletin varlığını borçlu olduğu yakın geçmiş olan Kurtuluş Savaşı'nın önemli kişileri ve olaylarının isimleri şehirlerdeki cadde ve meydanlara veriliyorsa, bu yeni isimler de Anadolu medeniyetlerini kök geçmiş olarak toplumsal belleğe yerleştirmeye çalışan Anadolu hareketinin birer göstergesi haline gelmişlerdi. Bu söylemin amacı orta Asya göçleri sırasında Türkler'in Çin, Hindistan ve Ortadoğu medeniyetlerinin temellerini oluşturduğunu kanıtlamaktı, fakat Atatürk'ün ölümüyle sona erdi.⁷⁴ Ayrıca Türk Dil Kurumu'nun

71 E. Ergut, (1998), *a.g.e.*

72 E. Ergut, (1998), *a.g.e.*

73 Y. Yavuz, (1973), *a.g.e.*

74 Erdentuğ ve B. Burçak, *a.g.e.*

çalışmalarıyla da birçok sözcük Türkçeleştiriliyor ve 1930'larda Hakimiyet-i Milli Meydanı artık karşımıza Ulus Meydanı olarak çıkıyordu. Yani artık dil de toplumsal belleğin hatırlamaya yöneltildiği Osmanlı ve İslâm öncesi geçmişini yansıtır hale getiriliyordu. Sümerbank binası, görsel olarak bu mesajları verirken, bu bölgedeki alışveriş aktivitesi de giriş blokuyla entegre oluyor, satılan mallar endüstrileşmekte olan bir ülkenin göstergesi sayılıyordu.

Bu yapının tamamlanmasıyla meydana art arda gelen üç farklı 'ulusal kimlik' kurgusunu, cephe elemanlarını hatırlatıcı imgeler olarak okuyarak deşifre edebiliyoruz. Fakat, bina bu alandaki en baskın yapı olarak ortaya çıkar ve anıtın ilk yıllardaki dramatik görsel algılanışını bozar; kendisi işleviyle de gelişmekte olan ulus-devletin anıtsal bir sembolüdür.

1940'lardan sonra Ulus Meydanı'nda ciddi bir değişim başlar ve kentin en dinamik yeri olma özelliğini kaybeder. 1930'larda uygulanmaya başlayan Jansen planında alınan birtakım kararların bu süreci etkilediğini görüyoruz. Planda her ne kadar Ulus bölgesi kent merkezi olarak tanımlansa da vekâletler mahallesinin ve meclis binasının henüz bir konut bölgesi olan Yenişehir'de öneriliyor olması merkezin ve hayati fonksiyonların Ulus-Çankaya aksı boyunca güneye kaymasına neden olacaktır.⁷⁵ 1950'lerde Yenişehir, açılan yeni otel, sinema, restoran ve kitapçılarla bir altmerkez oluşturmaya başlar, bankalar merkezlerini buraya taşırlar, 1961 yılında da meclis binasının buraya taşınmasıyla vekâletler mahallesi tamamlanır ve artık Ulus kentin politik, ekonomik ve gündelik hayatındaki o dinamik karakterini kaybeder. Kamusallığın yeri alt gelir grubu ticaret merkezi olarak doldurulmaya çalışılır.

75 R. Bademli, "1920-40 Döneminde Eski Ankara'nın Yazgısını Etkileyen Tutumlar", *Dosya: Ankara 1928-1938, Mimarlık*, 1985/2-3, s. 10-16.

Ulus Meydanı-1940 civarı.

1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinden sonra Cumhuriyet Halk Parti’siyle özdeşleşmiş olan Ankara Palas gibi binalar prestijlerini kaybederler ve kentin de kontrolsüz hızlı gelişmesi sonucu Ulus civarında dejenerasyon başlar. Yine de bu tarihe kadar Karpiç ve Ankara Palas sosyal yaşamda önemli yer tutmaya devam ederler. 1953’te Karpiç’in ölümünden sonra restoran kapanır.⁷⁶ Ankara Palas ise 1967’ye kadar otel olarak kullanıldıktan sonra birçok kere el değiştirir ve 1982’den sonra Devlet Konukevi olarak restore edilerek bugünkü haline gelir.⁷⁷

II. Meclis bahçesindeki konserlerin bir süre daha devam ettiğini Adnan Saygun’un anılarından öğreniyoruz. 1939 yılında Saygun Ankara’yı ziyaret ettiğinde şehrin çok ba-

76 N. Akgün, (1996), *a.g.e.*

77 B. Evren, (1998), *a.g.e.*

kımlı ve yeşil olduğundan bahseder. Her cuma Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası buradaki yarı kapalı sahnede ve Saygun'un da yönettiği konserler vermektedir.⁷⁸ 1950'lere yaklaştığımızda ise şehre kazandırılan yeni yeşil alanlar, özellikle de Gençlik Parkı Ulus Meydanı'na olan ilgiyi azaltmış olmalıdır. Bir diğer konu da artık anma törenlerinin meclis binasının aşağı kısmında bir stadyum inşa edilmesinden sonra burada yapılmaya başlanmış olmasıdır. Böylece Ulus Meydanı'na canlılığını, sosyal ve ekonomik hayattaki kritik yerini veren, dolayısıyla da toplumsal belğin kurgulanmasında önemli mekânsal pratikler buradan çekilmiş olurlar.

Yukarda sözünü ettiğimiz süreç devam ederken 1955'te meydana yapılacak olan bir müdahale burayı temelli olarak başka bir kimliğe dönüştürecektir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1929 yıllarında adapte edilmiş içe dönük devletçi ekonomik gelişim sistemi yerini liberal ekonomik politikalara bırakacak ve gelişimde özel sektöre daha büyük bir yer verilmeye başlanacaktır. 1950'de Demokrat Parti iktidara geldiğinde artık 'modernleşme projesi' altında homojen bir kimlik öngeren anlayış da sona ermiş, yerine kişilerin seçimlerine duyarlı ve anti-demokratik oluşumların karşısında durduğu izlenimini veren popülist bir yaklaşım gelmişti. Aynı zamanda 'modern Batı' kavramı da artık Avrupa yerine Amerika olarak yeniden kurgulanmıştı.⁷⁹ Artık mimarlık anlayışı da siyasi ideoloji tekeliinden çıkmış ve mimarlar devrin popüler formlarının etkisinde kalmaya başlamışlardı.⁸⁰

78 A. Saygun, "Yaşamımdan Bir Kesit ve Ankara", *Ankara Dergisi*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, Mayıs 1991, s. 145-147.

79 İ. Tekeli, (1984), *a.g.e.*

80 M. Sözen, (1984), *a.g.e.*

1950-60 arası, özel girişim ve liberalizm anlayışları doğrultusunda ekonominin endüstri yatırımlarını desteklemek amacıyla yabancı kapitale, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ne açıldığı bir dönemdi.⁸¹ Önceki dönemin ekonomisinin tarım merkezli karakterinden 'endüstrileşme' temasına geçildiğinde Ankara Ortadoğu'nun en 'modern metropolisi' olarak sunulmaya başlandı.⁸² Öte yandan da, başlayan göç ve nüfus artışı dolayısıyla altyapı, yol genişletme çalışmaları ve yeni binaların yapımı faaliyetleri sonucunda kentteki bulvarların yeşil dokusu zedelenmeye başlandı.⁸³ Artık modern kent anlayışı Amerikan metropolisine özdeş tutuluyor; mimarlık da liberal ekonomi ve uluslararası kapitalizm sürecinde ortaya çıkmış olan formların etkisine giriyordu.

1947 yılında Milli Eğitim Bakanlığı görevini yürütmüş olan eski Darülmuallimin binası bir yangın sonucu çöktü ve yukarıda bahsedilen kentleşme modeli ilk imgesini burada yarattı. 1955 yılında yapılan Ulus İşhanı'nın yapımı sırasında basında yarattığı heyecan bu yeni değerler sistemini özetler:

"Modern büyük Ankara'nın bir hususiyeti de güzel ve muazzam işhanlarına malik bulunması olacaktır. Bunların arasında 20 kata kadar yükselen binalar da vardır. Bunlardan biri özel idare ve Emekli sandığı tarafından Ulus Meydanı'nda yapılmaktadır. Bu modern iş hanında 500 büro, 300 dükkân ve muhtelif salonlar bulunacaktır."⁸⁴

81 I. Tekeli, (1984), *a.g.e.*

82 Y. Yavuz, (1973), *a.g.e.*

83 A. Cengizkan, "Bir Başkentin Yıkılışı", *Bir Başkentin Oluşumu 1923-50*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları, Ankara, Şubat 1994, s. 84-89.

84 Alıntıyı yapan: Y. Yavuz, (1973), *a.g.e.*, s. 31.

Bu imgeyi yaratmanın yanısıra, binanın yapımı meydanın düzenini tamamen değiştirir. Binanın meydana bakan cephesinde kare bir alan düzenlenir ve anıtın yeri değiştirilerek meydan bu alana taşınır. Ortada kalan ise bir yol kavşağından başka bir şey değildir. Ulus İşhanı'nın tabanı ticari kullanımlara ayrılmıştır ve boyutlarıyla anıtı meydanın silik bir parçası haline getirir. Kavşağın baskın hale gelmesiyle beraber meydan görsel bütünlüğünü de yitirmiş, analiz ettiğimiz temsili biçimler ise artık birlikte çalışmaktan çok kavşağın kenar noktalarını tamamlayan, sosyal yaşamdan izole binalara dönüşmüşlerdir.

Meydana en son darbe de 1965-67 yılları arasında yapılan 100. Yıl İş Hanı tarafından vurulacaktır, çünkü bu bina da eski Millet Bahçesi üzerine kurulmuştur. Böylece Ulus Meydanı'nın söylemsel topografyasının baskınlığı ve bütünsel okunabilirliği yokolmuştur.

Kentsel mekânı kimlik kavramına göndermeyle hatırlatıcı bir kurgu olarak ele alırken toplumsal bellek konusu sorunun temelinde yer almıştır, çünkü bellek algılama tarafından uyarılırken, algılama eylemi de aslında sözü geçen grubun belleği tarafından mümkün kılınır. Dolayısıyla yazılı bir tarihten ziyade bellek, sosyal yaşamın bir dinamiği olarak karşımıza çıkmaktadır ve algılamaya dayalı doğası onun maddesel çevreyle ilişkisi sayesinde harekete geçirir. Herhangi bir politik yapının kendini devam ettirmesi hem gelecek hem de geçmiş kurgusunun yani bellek/kimliğinin gücüne bağlı olduğuna göre bu belleğin açılacağı kentsel ve mekânsal kurgular ideolojilerin çok önemli bir sürecini tamamlarlar. Ulus Meydanı'nda süregelmiş olan siyasi dinamizmin maddesel çevreyle ilişkisi kaybedilirken, ilerki zamanlarda bu alanın tarihsel önemini 'hatırlatma' daha resmi bir dille bugün müze olarak kullanılan meclis binalarında ortaya çıkar. Meclis binalarında yer alan Cumhuri-

yet tarihinin resmi kronolojik kurgusu meydanın Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olduğu ideolojik yoğunlaşmanın anlatisını oluşturabilecek tek ipucu olsa da, kent yaşamına karışamadığı sürece toplumsal belleğin sürekli bir yenilenme sürecinde olduğu dinamik yaşama bir katkısı ya da eleştirisini olamayacaktır.

Ulus Meydanı 1950'lere kadar kentte baskın ideolojinin kendi söylemini yazdırdığı stratejik bir nokta olmuştur. Hatırlamanın sosyal çerçevesi erk sahibi grup tarafından yapılandırılmaya çalışılıyorsa, toplumsal belleği destekleyecek mekânsal pratikler de bu grubun baskın olduğu kentsel mekânda yer alacaktır. Eşzamanlı katılımcılar da üretilecek senaryoları içselleştirerek belleğin sürekli yeniden üretiminde aktif rol oynayacaklardır. Ulus Meydanı, savaşın duygusal atmosferinin de baskın olduğu ilk yıllarda bu iletişim yoğunluğunun yakalandığı bir kentsel mekândır.

1930'lardan sonra bu yoğunluğun azaldığını ve günümüzde toplumsal belleği destekleyecek iletişim biçimlerinin çevre binaların görseelliğine indirgendiğini görüyoruz. 1955 yılında meydana yapılan büyük ölçekli yapıyı, değişen iktidarın dönemin ideolojik çerçevesini değiştirerek izleyeceği liberal politikanın bir anıtı olarak kabul edersek, aslında meydana yapılan müdahalenin spekülatif baskıların sonucu olmasının yanısıra bir önceki iktidara sahip politik partinin özdeşleştiği kamusal alana bir egemenlik saldırısı olarak da değerlendirebiliriz. Bu müdahale meydanın ticari fonksiyonlarını ön plana çıkarmış, kapitalist bina üretim biçimi ve simgesi olan 'gökdelen' kavramı şehrin en stratejik noktasında yer tutar hale gelmiştir. Zafer Anıtı ise ölçeği nedeniyle görsel baskınlığın ve kent vistalarına göre yerleştirilmiş olmanın getireceği anında algılanma ve okunma özelliğini kaybetmiş, işhanının oluşturduğu hareketli bir

arka fonda seçilebilirliğini yitirmiştir. Meydan ise kalabalık bir trafik kavşağına dönüşmüştür.

Şu durumda gerek Kızılay Meydanı gerekse de Ulus Meydanı'nın 1950'lerden sonra trafik kavşağına dönüşerek depolitize edilme ve son zamanlarda da 'popülerleştirme' sürecinin Cumhuriyet yönetiminin kentsel mekânda özlemini duyduğu demokratik sivil kamusalığa bir saldırı olarak nitelendirebiliriz. Çünkü Sargın'ın da üzerinde durarak belirttiği gibi tek parti yönetimiyle özdeşleşen devrimin operasyonel süreci bu mekânlardaki kamusalılığı da ideolojik olarak bu partiye bağlı kılmış, böylece iktidar değişimleriyle buralarda yer alan mekânsal pratikler kentin gündeminden ayrıldıkça Ankara kentindeki bu meydanların barındırdığı kamusal potansiyeli belki de bilinçli olarak 'unutturulmuştur'.

6.

Kurgu, Tasarım ve Kullanım:

Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekânları İçin Bir Çalışma Programı

ALİ CENGİZKAN

Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde kamusal alanın yeniden tanımlanması ile bunun sonucunda, kente yansıma biçimlerini barındıracak olan olası ‘kamusal mekânlar’ın aday olarak kullanıma sokulması, bunların belli toplumsal gruplara özgülenmesi (tahsisi) ve onlar tarafından benimsenmesi, sahiplenilmesi ve uygunlaştırılması ile birlikte yürümüş-tür. Toplumsal ve tarihsel kategorileri içinde incelenmeyi hak eden bu olgu, kaçınılmaz olarak dönemin ‘modernleşme projesi’ni de içeren, dolayısıyla kolektif bilinci de devreye sokan çok boyutlu bir proje parçası olarak algılandığında anlaşılabilir. Ancak pratik ile bunun söylemsel karşılıklarının ve karşılıklılığının incelenmesi, bize bu mekânları yaratma erkine sahip olan grupların gerçek niyetlerini vereceği için anlamlı sayılmalıdır. Söylemsel oluşum, söylemsel pratik ve pratiğin söylemsel karşılıklarının açılması, ‘ideolojik konum’lar konusunda bilgi verecek, politik arena ise bu ideolojik konumlardan (yeniden) dile getirilen söy-

lemsel varlıkların ve oluşumların güdümünde açılmalıp anlaşılabilir. Konumları sahiplenilen aktörlerin, hangi politik rolleri benimsetip yansıttıkları böylece daha net görülebilecektir.

Dolayısıyla, yazının başlığının da ima ettiği gibi, herhangi bir 'kamusal mekân'ın kullanımının çözümlemesinin yanısıra, bu mekânları hangi aktörlerin kurguladığı ve tasarladığını, bu tasarım(lar)ın barındırdığı çizimsel değerler ile, onların mimarlık ve şehircilik açısından mesleki anlamlarını ve barındırdıkları kurguların temsiliyetini ortaya çıkarmanın da önemli olduğunu düşünmekteyim.¹ Çünkü ancak bu yolla, kamusal mekâna yansıyan iktidarın, hangi boyutta reel iktidarla ilintili olduğunu anlayabileceğiz. Yine, mimarlık ve şehircilik alanındaki temsiliyet gücünü ve mesleki özerkliği ancak bu pratik ile söylemsel oluşum arasında yapacağımız karşılaştırma sonucunda daha derinden kavrayabileceğiz.

Osmanlı'da Meydan Var mıydı, Yok muydu?

Türkiye'de nedense bu türden soruları sormaktan ve küçük ipuçları ile bu soruların çevresinde, çoğunlukla fazla bir açıklama ve yanıt niteliğinde bir sonuca da varamadan dolasmaktan çok hoşlanılmaktadır. Ama nedense böylece, konunun daha yüreğinde yattığına inandığım, ikincil sayılıp da görgül saptamalara dayanan ve ancak, teorize etmeyi ikinci aşamaya bırakan araştırmalara girmekten de kaçınılmakta-

1 Burada kurgu (*construction*), zihinsel olarak bir araya getirme ediminin karşılığı olarak kullanılmakta, tasarımcı ya da herhangi bir bireyin, kavram, görüntü ya da imaj kurma yoluyla seçenek üretmesini anlatmaktadır. Tasarım, tümüyle tasarımcı-öznenin geliştirdiği, mesleki alanda ve mesleğin araçlarıyla seçenek oluşturmayı imlemektedir. Kullanım ise, işe yarama (*utilization*), tahsislenme (*appropriation*), deneyime girme (*experience*) yoluyla sahiplenilmeyi imlemektedir.

dır. Oysa bu araştırma alanının çok verimli olduğu, daha baştan belli: Modernleşmenin göstergesi ve aracı olan “saat kulesi”nin Osmanlı’ya girişi ve kentsel-kırsal mekânı örgütleyişi, aslında toplumsal yaşamı, özellikle de gündelik yaşamı düzenleme ve örgütleme isteğinin uzantısı olarak gerçekleşmişti: Bu alanın ne denli verimli ve vaat edici olduğu, araştırma sonuçlarıyla birlikte gösterilmiş ve paylaşılmıştı.² Yukarıdaki soru da, daha ciddi olarak sorulmalı ve yanıtlanmalı. Ama bunu hızla ve kestirme biçimde, daha doğrusu sonuçlarını merak ederek yapmak yerine, bilgi birikimini tekrar gözden geçirmeye ve artırmaya gereksinim var. Bu yazı, bu konudaki kapsamlı bir araştırmayı kurgulamak yerine bu kitabın bağlamındaki kamusal mekânlar çerçevesinde kalmayı hedefleyen,³ küçük ve ilksel (*elementary*) ipuçlarını bir araya getirip değerlendirmeyi deneyen bir konumda kalmaktadır ve her deneme gibi uygulama ortamında ve elde edilen sonuçlarla geliştirilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Kamusal Mekânların Üretimi Üzerine Saptamalar

Kamusal alanların gelişmesini Cumhuriyet dönemi ile koşut olarak ele alırken, kuşkusuz ikincinin kamusal mekânların ortaya çıkışında tek etken olduğu söylenmemektedir. Kamusal alanın evriminde yaşanan bilinç içi-bilinç dışı ge-

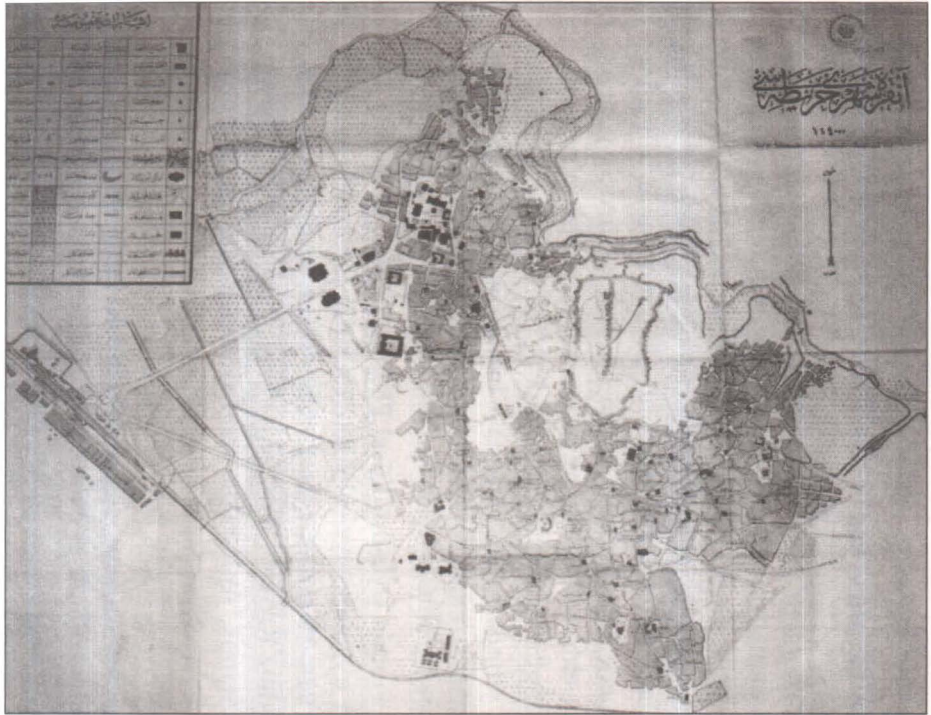
2 Cengizkan, Ali (1999) “Saat Kuleleri ve Kamusal Mekân”, *Arredamento Mimarlık*, s: 100+14, Mayıs 1999; 96-103. Ayrıca bkz., Cengizkan, Ali (2002) *Modernin Saati: 20. Yüzyılda Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar, Kamusal Mekân ve Konut Mimarlığı*, Mimarlar Derneği 1927 ve Boyut Yayıncılık, İstanbul.

3 Doğaldır ki, bu yakın erimli hedef, yukarıda açıklanan esas araştırma projesi, yaklaşık adıyla “Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi ve Kamusal Mekânda Kırılma İçin Bir Çalışma Programı” için de ışık tutucu ve yol gösterici olacaktır.

lişmelerin ve kamusal mekânın ne'liği üzerinde yaşanan kırılışın, kuşkusuz Cumhuriyet yönetiminin yeni bir dönem başlatma işteği ile çok yakın ilişkisi vardır; ve yine kuşkusuz Osmanlı kamusal alanı ve mekânı ile de dirsek teması kuran süreklilik ilişkisi bu noktada yaşanmaktadır. Ancak, her iki dönemdeki kamusal mekânların kurgulanması, tasarlanması ve kullanılması arasında ne türden farklar var, diye sorduğumuzda, en önemli farkın özneleri açısından olduğunu görmezden gelemeyiz. Bu zne farklarını ve çeşitlenmesini görmeden de, şimdilerde moda olan ama eski, demode olmuş, yapıntı toplumsal tezler türünden varsayımları, örneğin "bir millet doğuyor" ağrışımlı "ulus kurmak" tamlamasını kullanmamak gerektiğini düşünmekteyim. oğul öznelerin dünyası içinde oluşan ve sürekliliğini buna borçlu olan bir ulusun ve bir devletin kendisini kurması, fiil olarak tekil bir özneye, tek bir aktre sahip olamazdı. Günümüzdeki deyimle farklı aktörlerin etkinliklerinin sonucu olduğu içindir ki, bir ulusun ortaya çıkışı, kabuk değiştirişi, kendini yenilemesi ya da yokolmadan tümüyle yenilenmesi, bizim indirgemelerimize ayak direyen bir biçimde kendi tarihselliğinin okunmasını isteyecektir.⁴ Kuşkusuz bu tarihselliğin okunması, yalnızca olup-bitenlerin öğrenilmesi ile sınırlandırılmaz: Onun için de yine tarih yazıcısını çok zor süreçler ve ayrıntı çalışmaları bekleyecektir.

Kamusal mekânın kurgulandırılması, mimari tasarımı ve kullanımı süreci, bu eşikler içinde incelendiğinde, bizim için yeni ışıklar yakan adımlarla doludur. Kurgulandırma ve tasarlama, öznesi kim olursa olsun, politik bir etkinliktir. Mimari tasarım, mesleki bir etkinlik olarak dar bir alan-

4 Genel geçer eğilimler nedense, indirgemeci bir tutumu her zaman gündemde tutan ve öven bir türdendir.

HARİTA 1

1924 Ankara Şehremaneti Haritası, 1/4000. Renkli; kamu yapılarını gösteren baskı kopya (Städtplan Ankara; İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü, 6: Ankara, 1/4000; 1340H/ 86x66)

da kalmış olabilir, ancak kullanım süreci ve kullanımın niteliği incelendiğinde, benimseme ve uygunlaştırma saptamalarının bu kez sivil, kolektif bir politik etkinliği ortaya çıkardığı söylenmelidir.

Erken Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekânları

Belki mimarlık tarihçiliğimizi, belki toplumsal tarihçiliğimizi, belki de ikisini birden aynı anda suçlayabiliriz: Ankara'nın yeni bir devletin başkenti olarak ortaya çıkışında, belli başlı kentsel mekânlarının planlanmasının belirli bir siyasi erk yoluyla, hatta belirli bir istek ve hedefe yönelik olarak elde edilmediklerine dair gerçeği bilmek zorundayız. Bugün ortaya çıkmaktadır ki, Ankara'nın ilk planı, 1928 yılında sınırlı yarışmayı kazanması üzerine ayrıntılı çizimleri yapılan, 1932 yılında kesin uygulama çizimleri ile Ankara Belediyesi'ne teslim edilen, kör-topal biçimde 1957 yılında Uybadın-Yücel Planı'na kadar yürürlükte kalan ve uygulanmaya çalışılan Hermann Jansen Planı değildir. 1924-25 tarihli olan Lörcher Planı, sanıldığıının aksine, yalnız Kızılay (Yeni Şehir) bölgesinin imara açılmasını sağlamamış, Ankara'da kendisinden sonra gelen bütün planlama çalışmalarını yönlendiren, onlara geri dönülmez biçimde yön veren, ancak kentin merkez bölgesinde, yani Eski Şehir ve Yeni Şehir alanlarındaki belli başlı kamusal mekânların fiziksel olarak da kurulmasını sağlamıştır. Ne yazıktır ki, çok da anlaşılamayan nedenlerle, bu planın hakkı yenmiş ve getirdiği değerler günümüze kadar göz ardı edilmiştir. Kuşkusuz bu konu bile başlı başına bir kültürel süreklilik ve kendine özgü kültürlülük ögesi olarak göze çarpmaktadır. Yapılmış ve kenti dönüştürmüş bir planın görmezden gelinmesinin kime ne yararı olabilir?

Plan orada, kentin merkezinde, bütün fiziksel çıplaklığıyla durmaktadır.⁵

Kısaca özetleyecek olursak, 1923 yılının sonunda, Ankara Şehremini (o zamanki Belediye Başkanı⁶) Mehmet Ali Bey tarafından, o zamanlar İstanbul'da, Ayasofya Yerebatan Caddesi, Numara 34'te faaliyet göstermekte olan Keşfiyât ve İnşâât Türk Anonim Şirketi'nden, 13 Ekim 1923'te başkent (payitaht) ilan edilen ve 29 Ekim'de de genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim kenti ilan edilmiş olan Ankara'nın genişlemesi ve düzenlenmesi için bir keşif yapması istenir.⁷ Şirket bir rapor hazırlar ve "ANKARA ŞEHRİNİN İMÂR

5 Konunun bütün ayrıntılarını, yazarın, "Ankara 1924-25 Lörcher Planı: Bir Başkenti Tasarlamak ve Sonrası", *Arredamento Mimarlık*, Eylül ya da Ekim 2002; yazısında bulabilirsiniz. Ayrıca yazar bu konuyla ilgili kamuya açık aşağıdaki iki konuşmayı yaparak ayrıntıları tartışmış ve yakında yayımlanacak olan aşağıdaki kitabı yayına hazırlamıştır:

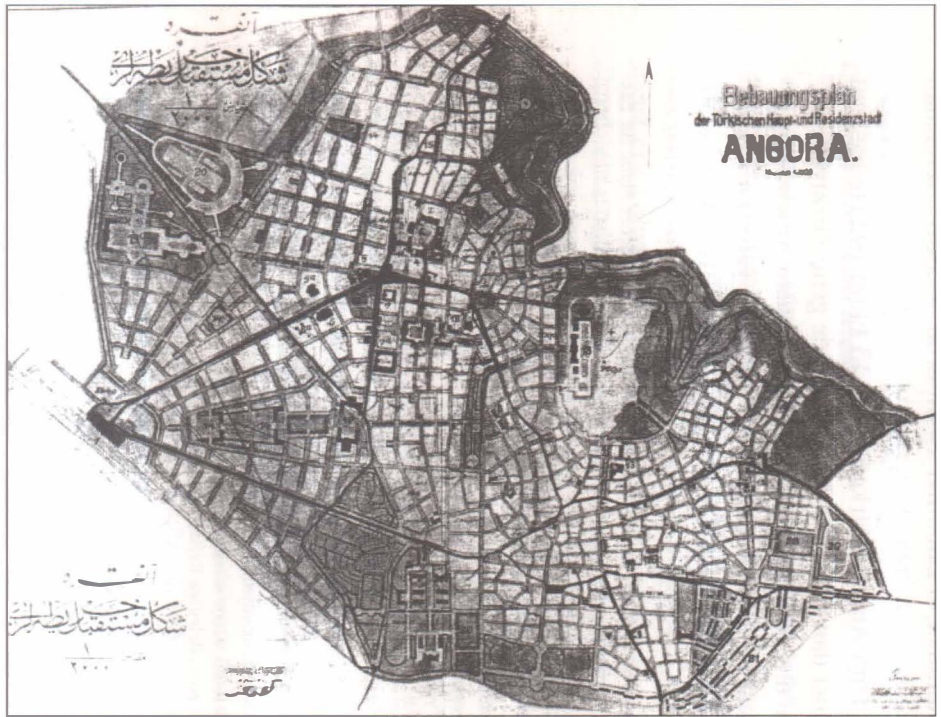
- "Planning for the New Capital Ankara: 1924-1925 Lörcher Plans: Constructions and Erasures"; 28 Mart 2002 günü, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Kubbealtı salonunda yapılan konuşma.

- "Ankara 1924-25 Lörcher Planı: Tasarım ve Silinisi"; 15 Mayıs 2002 tarihinde, Mimarlar Derneği 1927, Ankara salonunda gerçekleştirilen konuşma.

- *Şehremaneti Haritası'ndan Ankara'nın İlk Planı'na 1924-25 Lörcher Planı: Kent-sel Mekân Özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve Bugüne / Katkıları, Etki ve Kalıntı-ları*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, Ankara, 2002.

6 Sırf sözcüklerin yaydığı ideolojik okuma varsılığına dalındığında bile, konunun ne denli sözverici olduğu görülebilmektedir. Eski yerel yönetim adlandırmasına göre, Belediye Reisi, "beldenin başkanı" filan değil, resmen "şehri emanet ettiğimiz adam" olarak Şehremini'dir. Şehremaneti de, şehrin sahibi tarafından belli süre ile emanet edildiği yönetici kadroyu göstermektedir ki, burada sürekli bir biçimde, gerçek sahibin kentte ya da beldede yaşayan kişi(ler) olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani "belde sakinleri". Aynı kökten gelen sözcüklerle, beldede "iskân edilenleri", oranın "sakinleri", orada "sükun içinde yaşayanlar" olarak da algılamamız gerekir.

7 Dönemin Ankara'sında yapı sıkıntısı, özellikle de konut sıkıntısı had safhada-dır. Konut açığını gidermek için, 1921 yılından başlayarak gerek yerel yöneti-min, gerekse 'iş kokusu' alan Amerikan, Alman, İsviçreli, Fransız ve İtalyan fir-malarının seferber olduklarını gösteren pek çok belge vardır. Yeni başkentte sa-vaş çoktan bitmiş ve Lozan Antlaşması bile imzalanmıştır ama, 30 Temmuz 1923'te Sanayi Mektebi'nin bir kısmında "Garb Cephesi Kumandanlığı"; Dar-ül

HARİTA 2

1924 Lörcher Eski Şehir Planı "Bebaungsplan der Türkischen Haupt und Residenzstadt Angora" (Türklerin Başkenti ve Konut Yerleşimi Ankara için Yapılaşma Planı), 1/2000; Aufgestellt im Auftrage der Türkischen Regierung von C.Ch. Lörcher (1925) "Der Neue Bebaungsplan für Angora", *Wasmuths Monatshefte für Baukunst*, n: 9, Heft 1, 1925; 25.

VE İNŞÂ PLANINA ÂİD İzahnâmedir” başlığıyla, Der-sa’adet’te (İstanbul) “Metânet” Matbaası’nda bastırarak 30 Mayıs 1924 tarihinde teslim eder. Anlaşılan odur ki, bu açıklama raporu “30 Kânûn-ı evvel 339 (1923) tarihli mu-kavelenâmenin birinci maddesinin “b” fıkrasındaki 3 ilâ 8 numaralarda muharrer (yazılı olan) ANKARA ŞEHİRİ İ’MÂR VE İNŞÂ PLANI hakkında tevhi'd edilmiş (birleştiril-miş) izahnâmelerdir.” Raporun yazarı, “Mûtehassıs Mi’mâr: G. Karl Lorhar”, yani sonradan öğrendiğimiz adıyla Berlin Charlottenburg’da oturan, ama İstanbul Şehremaneti için de görev yapan, büyük olasılıkla İstanbul Valisi Haydar Bey tarafından tavsiye edilmiş olan Dr Carl Christoph Lörcher’dir. Rapor, Ankara Şehremaneti’ne Şirket Müdürü He-ussler tarafından sunulmuştur. Önemli olan şudur ki, rapo-run eki olarak üç plan da bulunmaktadır: Bunlardan 1/4000 ölçekli olanı, yalnızca Eski Şehir’i kapsamaktadır; 1/10000 ölçekli olan plan, genişleme yöresi olan Yeni Şe-hir’i de kapsayacak biçimde hazırlanan bir bağlam planıdır; üçüncü plan ise 1/2000 ölçeklidir ve bugünkü Kızılay (Yeni Şehir) bölgesini içermektedir.⁸

Raporun, Ankara’ya ilişkin “Kısm-ı Tarihi, “Su Cereyan-ları”, “Şimendüfer Hattı Tesisatı”, “Sanayi”, “Yol Şebekesi”, “Mıntıka Taksimatı ve Tarz-ı İnşa’at”, “Serbest Meydanlar”, “Pazar Yerleri”, “Mezbaha Te’sisatı”, “Hastahaneler”, “Me-zarlıklar”, “Hapishane”, “Sebze Bahçeleri” ve “Estetik” baş-lıklı ondört bölümü bulunmaktadır. Bu başlıklar bile, mo-derm kent tasarımı yaklaşımının ve modern mimarlık kav-

Muallimin’de (Öğretmen Okulu, sonradan yandı) “Ma’arif Vekaleti”; 12 Mayıs 1924’te Taş Mektep’te (Erkek Lisesi, sonradan yıkıldı) “Müdafaa-i Milliye Ve-kaleti”; 17 Ağustos 1924 tarihinde ise Valilik binasının üst katında “Başveka-let”, hâlâ sıkışıp kalmış durumdadır.

8 Raporun tamamı ve yorumlanması konusunda, yazarın yakında *Belleten* dergi-sinde yayımlanacak olan “Ankara 1924 Lörcher Planı Raporu” makalesine bak-mak gerekecektir.

ram ve ütopyalarının genç Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentine bu rapor ve eki olan planlar yoluyla girdiğini göstermek açısından ilginçtir. Yaşamın ve ülkenin farklı kesitlerinde yaşanmakta olan modernite, çok doğal biçimde ve belli araçlarıyla mimarlık ve kent planlama alanında da yabancı aktörler aracılığıyla giriş yapmaktadır.

Ankara'nın Kamusal Mekânları: Kurgu, Anlam ve Metafor

Modern bir kentin gereksinimi olan ilk düzenlemeler, bir plan dolayısıyla böylece Türkiye'ye girmiş olmaktadır. Üstelik de bu planın ve eki olan raporun, Türkiye'deki kent planlama disiplini hem yöntem ve araçları, hem de 'lafzı' ile etkilediğini söylemek olanaklıdır.⁹ Ankara'nın kamusal mekânlarını ilk kez kurguladığını ortaya çıkardığımız 1924-25 Lörcher Planı, Eski Şehir ve sonradan, yani 1925'te, Yeni Şehir'deki kamulaştırmayı çözmek için gündeme getirildiğinde, Ankara Şehremaneti'nin amacı belli ki çok pragmatikti: Yalnız yollar ve arsalar, bir imar planındaki gibi ortaya konacak, Ankara'nın yakın geleceği için genişleme planı hazırlanacaktı. Lörcher'in saptamasına göre, 200.000 kişilik bir nüfusa yıllar içinde ulaşılması öngörülüyordu bu planla.¹⁰ Ama Carl C. Lörcher, istenmediği halde,

9 Bu konudaki ayrıntılar için, yazarın iki çalışmasının ilgili bölümlerine bakmak yararlı olacaktır:

- *Şehremaneti Haritası'ndan Ankara'nın İlk Planı'na 1924-25 Lörcher Planı: Kent-sel Mekân Özellikleri*, 1932 *Jansen Planı'na ve Bugüne / Katkıları, Etki ve Kalıntıları*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, Ankara, 2002 (yayımlanıyor).

- *Çağa Yerleşmek 1: Mübadele Konutları ve Köyleri: Savaş Yıkımının, İç Göçün ve Mübadelenin Doğurduğu Konut Sorunu İçin "İktisadi Hâne" Programı*, "Numûne Köyler" ve "Emval-i Metruke"nin Değerlendirilmesi İçin Adımlar, 2002 (yayımlanıyor).

10 Lörcher, Carl Ch. (1925) "Angora und sein neuer Bebaungsplan", *Deutsche Bauzeitung*, 59. Jahrgang, No: 1, Berlin, 3 Januar 1925; 1-3.

başka ve oldukça kapsamlı bir düzenlemeyi de bağlı olduğu ekolün izinde, belki de istençsiz biçimde, yerine getiriyordu. Açıklama raporu ve eşlik eden planların yaydığı bilgiye göre Lörcher, bir kentin, hele yeni bir devletin yeni başkentinin anlamsal kurgusunun da önemli olduğunu düşünüyor; hem modern kent planlama bilgilerini ve deneyimini bu plana aktarıyor, hem de anlamsal yükleme önerilerinde bulunarak, yalnızca bölgeleme, sıralama, hiyerarşi ve dizi kurma yöntemiyle değil, bunları adlandırarak da “yeni ulusun yeni başkentini” kurgulamayı ve tasarlamayı deniyordu. Raporun getirdiği ilkler ile, dönemin Ankara’sına ve onun gereksinimlerine ilişkin verdiği değerli bilgiler, üzerinde kapsamlı biçimde durmayı hak etmektedir.¹¹ Bu katkılarının başlıcalarını şöyle sıralamak olanaklıdır:

1. Kentin bölgeleri, modern kent planlamadaki *bölgeleme* (zoning) kavramı çerçevesinde, sanayi, yönetim, yönetim ikametleri, kent eğlence ve kültür alanı, kent mezarlığı, kent tarım arazileri, hastane, hapishane ve mezbaha gibi çağdaş kullanım alanları, güneydeki sayfiye konutları ve bahçe şehir kısmı gibi ayrılıyordu. Bunlardan konut bölgelerinin Ebenezer Howard’ın “Bahçe Şehir” kavrayışındaki gibi iç gereksinim alanlarıyla, yani okul, beden eğitimi açık alanları, park, çarşı gibi kullanımlarla da donatıldığını görmekteyiz.

2. Bölgeleri birbirine bağlayan yollar, yalnızca bir iz ve ada bölüntüsü oluşturmuyorlar, aynı zamanda bağladıkları uçlarla *anlamsal ilişkiler* ve *kentsel metaforlar* oluşturuyorlardı. Örneğin kentin dış dünyayla ilişkisini kuran demiryolu bağlantısı, bütün Orta Avrupa kentlerindeki gibi önemsenerek, İstasyon-Birinci Meclis-Taşhan-Kale eksenini önemseniyor ve *İstasyon Caddesi*’nin kentin en önemli ve

¹¹ Bu tasarımın geleceğinin nasıl sonuçlandığını bir iki bölüm sonra göstermeye çalışacağım.

en prestijli caddesi olması kurgulanıyordu: İş Merkezi bu cadde üzerinde olacaktı, Yeni Meclis (İkinci Meclis), yeni Vakıf Oteli (Ankara Palas), yeni Bahçe (Millet Bahçesi), hatta Yeni Bar gibi. Kale, yalnızca çanak biçimindeki kentin ortasında bulunan en yüksek tepe değil, geçmişin bütün mirasını barındıran, temsil eden bir öge olarak her yerden gelen ve her yere bağlanan, dolayısıyla her yeri birbirine bağlayan bir ıııısal ögeydi, adı da “Güzel Kale” konmuştı. “Güzel Kale”, ıııısal yeşillerle kentin başka bölgelerindeki alt bölgeleri de kurguluyordu: Kaleden çıkan ıııısal iz, *Millet Caddesi*’ni (*Strasse der Nation*) oluşturuyor (Sıhhiye-Kızılay arası) ve sonra da Kızılay Meydanı’nda, yani Yönetim Mahallesi’nin başladığı yerde bitiyordu. *Yönetim Mahallesi* içinse (bugünkü Bakanlıklar), bugünkü Güvenpark’la başlayıp bakanlık yapılarını içeren ve yeni Meclis yapısı ile sonlanan bir kama biçiminde tasarlanmıştı bile. Bu kamanın en kurgulayıcısı, kaleden gelen ıııısal eksenin yapılandırılmasının 1940’lı yılların sonuna, yani TBMM yapısının elde edilmesine kadar önemsendiğini bilmekteyiz. Kentsel metafor, bir kurguyu oluşturmakla kalmamış, ilerki yıllarda silinemeyecek bir ize dönuşmüştü.¹²

3. “Güzel Kale”, yollar ve yapı adaları, kentin içine doğayı sokan yeşil *bant*larla, bunu doğal olarak besleyen İncesu, Bent Deresi ve Hatip Çayı ve çevresindeki yeşil alanlarla desteklenmekteydi. “Bahçe Şehir” ve güneydeki sayfiye konutları bu bağlamda düşünölmekteydi.

4. İnsan sağlığı için *meydanların ve açık* (“serbest”) alanların öne çıkarılması ise özellikle ilginçtir. Daha yüzyıl ba-

12 Konunun ayrıntılı olarak incelenmesi için, yazarın bu yıl içinde yayımlanacak makalesine bakmak yararlı olacaktır:

- “Holzmeister et.al: In Search of Ways to Represent the Democratic Power: From “Habitation Barracks” to Imperative Offices” (Holzmeister v.d./ Cumhuriyet için Demokratik Mizansen: “Vekâletler Mahallesi”nde Temsili Düzen).

şında, 1905'te Mannheim'da yapılan kongrede kuramsal zemine kavuşturulan bu kavramların, Carl Christoph Lörcher eliyle Ankara 1924-25 Planı'nda uygulanmış oluşu çok öncü bir durumdur. Ne yazık ki, izleyen plan dönemleri, özellikle de 1984 sonrası parçalı yerel yönetim yapıları, bu kurgunun farkına varmamış ve kentin açık alanlarının tümü, boş alan, yapılaşmaya açık arsa olarak görülmüş ve imara açılmıştır.

Burada araya girip, anımsatmakta yarar var: Buraya kadar sayılan ve saptanan kurgulama ve tasarlama açısından her tutum, Carl Christoph Lörcher, yani tasarımcı özne tarafından, tek taraflı biçimde alınmış kararlardır.

Kamusal Mekân Olarak Meydanların Oluşumu, Anlamı ve Dönüşümü

Lörcher Planı, Eski Şehir bölgesinde Taşhan Meydanı'nı daha iyileştirmek için elipsoid bir mekân hazırlar, yapılan Atatürk Heykeli'ni Yeni Şehir'e doğru sonraki yılların bulvarını karşılayacak biçimde yerleştirir. Ayrıca burada kurguladığı ve tasarladığı öteki meydanlar, yani Hükümet Meydanı, İtfaiye Meydanı, Tiyatro Meydanı, Gazi Meydanı, Kale Meydanı ve Yıldız Meydanı, bölgenin sıkışıklığı ve yapısal dönüşümünün zorluğu nedeniyle uygulanmaz.

Lörcher, Eski Şehir için kurguladığı İstasyon-Meclis-Meydan-Kale eksenini, Yeni Şehir için de yineler ve Kale-İstasyon-Meydanlar-Yönetim Mahallesi-Meclis olarak kurgular.

Bu ikincisine verdiği ad olan Millet Caddesi (*Strasse der Nation*), şu ana kamusal mekânlardan, onların ardışık olarak konumlanmasından oluşmaktadır: Sıhhiye Meydanı, Zafer Meydanı, Millet (Ulus) Meydanı ve Cumhuriyet (Kurtuluş; bugünkü Kızılay) Meydanı. Bunlardan başka, Sakarya Caddesi'ni Kolej'e doğru giderken Mithat Paşa

Caddesi ile kesiştiren Lozan Meydanı...¹³ Ayrıca Ser-attarza-
de Mehmet Efendi Mahallesi'ndeki Cebeci Meydanı ve
1940'ların sonundaki Tandoğan Meydanı da aynı anlayışın
ürünleridirler. Yeni Şehir bölgesindeki bu meydanlar, aslın-
da kentin üst gelir gruplarının, toprak sahiplerinin¹⁴ ve
Cumhuriyet'in öncü kadrolarının ödeyerek alabildiği Yeni
Şehir konutları dokusu içinde ve arasında düşünölen ka-
musal mekânlardır; başlangıçta bugünkü denli yoğunlaşan
iş merkezinin içinde kalmaları kuşkusuz kurgulanmamıştır.

a. Cumhuriyet ya da Kurtuluş (bugünkü Kızılay) Meydanı

1930 yılında hemen üzerinde bitirilen Hilal-i Ahmer İda-
re Binası ve önündeki bahçe nedeniyle Kızılay Meydanı ola-
rak adlandırılmaya başlanan meydanın, 1925 Lörcher Pla-
nı'ndaki adı Cumhuriyet'tir. Meydanın ikinci adı Kurtuluş
Meydanı'dır. Lörcher Planı'nın öngördüğü daha düşük yo-
ğunluklu ve az katlı yerleşim, yolları ve ardışık yeşil alanla-
rı, yoğunluğu yüksek kullanan yerleşime göre daha farklı
kurgulamaktaydı. Sıhhiye Meydanı - Zafer Meydanı - Millet
Meydanı - Cumhuriyet Meydanı sırası, aslında çok doğal
bir açıklıklar düzeniydi. Jansen Planı'nın aynı alandaki yo-
ğunluğu oldukça yükseltmesi ve tek ya da iki katlı olan
bahçe içi yapılaşmasını, zemin+üç kat+çatı çekme kat hak-

13 Ayrıntılar için bkz.;

- Şehremâneti Haritası'ndan Ankara'nın İlk Planı'na 1924-25 Lörcher Planı:
Kentsel Mekân Özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve Bugüne / Katkıları, Etki ve
Kalıntıları, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayını, Ankara, 2002.

14 Yani "Büyük Kamulaştırma" ile Ankara Ovası'ndaki toprakları kamulaştırılmış
olan Ser-attâr-zâde Halil; Hafız Ağa; Şeyh-zâde; Toygar-zâde; Sadri-zâde; Hoca-
zâde; Es-Seyyid Osmân Vehbi

Ser-attâr-zâde MehmedFahrullah; Mevlevi Şeyhi Merhum-zâde Bahâ'e'd-dîn,
gibi kişi ve ailelere aittir.

kını verip bitişik yapılaşma düzenine (nizamına) geçirmesi, kuşkusuz açık alanlar ardışık düzenini de değiştirmeyi zorunlu kılmaktadır.

b. Sıhhiye Meydanı

1924 Lörcher Planı'ndaki adı Çankaya İstasyonu Meydanı'dır. Meydanın sekizgen geometrisi, Eski Şehir'in organik ve kendiliğinden dokusuna karşılık, düzenli bir dokunun kurulacağı Yeni Şehir bölgesinde, farklı yolların gelişini kucaklamak, sonra onları kendi gereksindiği düzene göre yeniden yönlendirecek bir pota olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır ve çok başarılıdır. Meydana bugünkü adını veren yapı, sonradan Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti olarak kullanılacak olan ve inşaatı 1926'da bitirilen Hudut ve Sevahil-i Sıhhiye Müdirriyyeti binasıdır. Bugün Sağlık Bakanlığı, Astsubay Orduevi (eski Yüksel Palas oteli), Orduevi ve batı yönünde, aralarında eski Ankara Sineması'nın da bulunduğu bloklar, sekizgenin uzun kenarlarını hâlâ tanımlamaktadır. Sekizgen meydan, sonradan Atatürk Bulvarı olarak adlandırılacak, ana ulaşım yolunun ortasından geçirilmiş olması nedeniyle uzatılmıştır. Sıhhiye Meydanı, aslında Eski Şehir ile Yeni Şehir arasındaki geçişin kurulduğu meydandır.

c. Zafer Meydanı

Lörcher Planı'nda "tiyatro ve sinemanın..., iki taraflı olarak toplandığı" alanı oluşturmaktadır. Meydana adını veren caddenin ortasındaki Zafer Anıtı, İtalyan heykeltıraş Canonica tarafından 1927 yılında yapılmıştır. 1924 yılı ile birlikte gelişen Yeni Şehir bölgesinde, parkın batı parçasının kenarında tek katlı bir çarşı bulunuyordu, ki içinde dönemin

nl Hle Lokantas vardı, bu yapı daha sonra Holzmeister tarafından Orduevi yapılırken yıkıldı. Aynı parkın batı ucundaki yarım bodrum üzerine üç katlı ur'a-yı Devlet yapısı, 1970'li yıllarda çok katlı Danıştay yapısı olarak yenilenmiştir. Doğu yönünde ise, yapım bilgilerine ulaşılamayan, ancak parkın sokak ucuna 1952 yılında Emin Onat tarafından tasarlanarak inşa edildiği bilinen iki katlı gazino yapısı, daha sonra uzun yıllar Türk Hava Yolları Terminali olarak kullanılmış, önündeki parkın altına Zafer arşısı inşa edilmiş ve özgün yapı korunamayarak 1980 sonrası büyük bir arşı haline dnştrlmştir.

d. Millet (Ulus) Meydanı

Bu meydan, bugünkü Atatürk Bulvarı'nın doğu bölgesinden gelen Tuna Caddesi ve Selanik Caddesi'ni, batı bölgesindeki İzmir Caddesi'nin kırıldığı noktaya bağlayan, dikdörtgen bir biçimlenmeye sahip, Zafer Meydanı ve iki yanındaki yeşil alanlar gibi, caddeyle birlikte yaşayan bir açık alandır. Ancak bu kez, döşenmiş meydanın bulvara bitişik parçalarının hemen arkasında, köşegenel yerleştirilmiş yeşil alanlar bulunmaktadır. Lörcher Planı'nda Tuna Caddesi ile İzmir Caddesi'nin bulvarla keşiştiği merkezi yerde, Tuna Caddesi tarafında cami, İzmir Caddesi tarafında hamam öngörülmüştü. Her ikisi de yeşil alan içinde zlmştir. Jansen planının 1932'ye tarihlenebilecek erken bir paftasında, Atatürk Bulvarı, Mustafa Kemal Caddesi olarak görülmektedir.¹⁵ Bu meydana Ulus Meydanı adını vermemiz, onun hem Lörcher tarafından ankaya Tren İstasyonu (Sihhiye)-Cum-

¹⁵ Bu belgeye Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü arşivlerinde ulaşılmıştı. Bkz. Cengizkan (2002) "Robert Oerley (1876-1945): Söylemsel Dönüşümler Döneminde Ankara'da Viyanalı Bir Mimar", *Arredamento Mimarlık*, s: 2002/1, Ocak 2002, 100+43; 80-93. Ayrıca bkz. *Modernin Saati* içinde.

huriyet Meydanı (Kızılay)-Parlamento (bugünkü TBMM) aksını oluşturan Millet (Ulus) Caddesi (*Strasse der Nation*) ortalarında yer alması; hem de bütün bu ideolojik okuma içinde meydanın Mustafa Kemal'in de adını kullanarak çevresinde, Selanik'ten gelip İzmir'le bütünleşen, 9 Eylül 1922'yi bir doruk ve bitiş noktası olarak okuyup, 30 Ağustos'u Büyük Zafer olarak adlandırarak, 29 Ekim 1923'le taçlanan bir noktada olmasıdır. Hamam ve cami gibi öğelerin, Lörcher'in daha yakından tanıdığı payitaht İstanbul'unun önemli kentsel öğelerinden olması, kentsel mekânda tarihsel belleğe bağlılık olarak da okunabilir. Jansen, Kızılay Meydanı'nın özgün halindeki Konya (Dikmen) ve Çankaya yolunun kesişimi olma özelliğinden hareketle, Yeni Şehir'deki yapılaşmanın Yönetim Mahallesi'nin algılanmasını engellediğini belirtmiş ve Lörcher Planı'ndaki meydanlar dizisini "eski planda olduğu gibi, hiçbir sisteme müstenit olmıyarak caddenin mütemadiyen meydanlar ile doldurulması ile bir netice hasıl olmaz."¹⁶ diyerek eleştirmiş ve belki de Millet (Ulus) Meydanı dediğimiz alanın kaldırılmasının ilk ışığını yakmıştır. Öte yandan Kızılay bölgesinde cami yapımının düşünülebilmesinin hem ilk kez bu planla gündeme getirildiği, hem de bu plan değişikliğinin altındaki niyetlerden birisini oluşturduğu söylenebilir.¹⁷ Ancak Atatürk Bulvarı, me-

16 1928 Ankara Plan Yarışması Jansen Raporu; T.C. Ankara Şehremaneti (1929) Ankara Şehrinin Profesör M. Jausseley, Jansen ve Brix taraflarından yapılan plan ve projelerine ait izahnameler, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara; 146-7.

17 Bugün Kızılay bölgesinde apartman girişlerine ve bodrum katlarına, sokağa konulan birer simgesel minare ile yerleşen cami ve mescitler, hiç de öngörülmemiştir. Belki de Lörcher Planı'nı vesile olarak kullanan 'Yeni Şehir'de bir cami kurulması' girişiminin Bakanlar Kurulu gündemine kadar yükselmesi, 1947 yılına dayanır. 29 Mayıs 1947 tarihli, 3/5903 sayılı BKK'ya göre "Yenişehir'de bir cami yaptırma derneği, kamuya yararlı derneklerden" sayılmıştır. (TCBCA 030.18.1.2/113.37.3(1)) Sonradan bilinen süreç yaşanmış ve 1960'lı yıllarda hızlanan bir biçimde, Koca Tepe'de plan değişiklikleri yoluyla Koca Tepe Camisi'nin kurulmasının yolu açılmıştır.

kânsal niteliğini yükseltecek şanslardan birisini daha, Millet (Ulus) Meydanı'nın sunduğu gevşek ve yoğunluğu düşürülmüş mekân fırsatını kaçıracak, yitirmiştir.

e. Lozan Meydanı

Lozan Meydanı'nın, bugünkü Sakarya Caddesi ile Mithatpaşa Caddesi'nin kesişme noktasında ve Kolej tarafına doğru, elipsoid olarak uzandığı, bunun güneydoğu köşesinde 2001 yılında Kültür Bakanlığı tarafından restore edilen Mustafa Necati Evi'nin yer aldığı söylenmelidir. Adını aldığı Lozan Antlaşması, 1924 yılında tasarlandığını düşündürmekte, dolayısıyla bu yönüyle de 1925 Lörcher Planı'na bağlanmaktadır. Bugün, 14 Şubat 1930 tarihinde Hermann Jansen'in kazandırdığı dikdörtgenel biçimiyle hâlâ yerinde durmaktadır, ancak Mithatpaşa Caddesi üzerinden geçen yaya geçidi dolayısıyla bir kentsel boşluk olarak algılanması güçleşmiştir. Lörcher Planı'nda Atatürk Bulvarı ile birleştirilmemiş olan Sakarya Caddesi, Jansen Planı'nda bir yeşil bant haline dönüştürülerek bulvara açılmaktadır. 1970'lerde yayalaştırılan bu bölgede, Mithatpaşa Meydanı olarak ayrılan yer, belediyenin bir dizi yasal olmayan girişimine sahne olmuştur. Yıllarca küçük ölçekte bir çarşı olarak kullanılan, yeşil alan kullanımından dönüştürülen bu eksene hâkim nokta, bugün bir yaya üst geçidi ve dükkân yapısı tarafından bloke edilmiş durumdadır.

f. Tandoğan Meydanı

Çiftlik Yolu'nda, Jansen Planı'nın 14.7.1936 tarihli 3325/II sayılı paftasında Demirtepe ve Maltepe'deki konutlarla "Endüstriye" arasından geçen Necati Bey Caddesi'nin (sonradan Gazi Mustafa Kemal Bulvarı) ucunda yer almaktadır. Ancak

bu planda görülmeyen meydanın, İller Yapı Kooperatifi (Mebusevleri) planlanırken net olarak ortaya konduğu görülmektedir.¹⁸ Mebusevleri yerleşim planının müellifi Bayındırlık Bakanlığı'ndan mühendis Nureddin Evin'dir; ancak mahallenin kuruluşunda, o dönemde bakanlık müşaviri olarak görev yapmakta olan Hamburglu Gustav Oelsner'in büyük katkısı vardır. Planın ilginç yanı, içinden dikdörtgen meydanı köşegenel olarak bölen bir yol geçirilmesi, böylece meydanın fiziksel mekân tanımının kolay anlaşılamamasıdır. Bu 'kolay anlaşılamama', bugün kuzey uzun kenarında dokuzar katlı astsubay orduevi ve öğrenci yurtları yapıları, güney uzun kenarında Mebusevleri mahalle planının parçası olarak satılan arsalarda konut blokları bulunan, kısa kenarlarından batıdaki ise Makina Kimya Endüstrisi kurumunun genel müdürlüğü yer alan meydanın, mekânsal açıdan ortadan kaldırılmasını da hazırlamış gibidir. Kuşkusuz bugünkü Ankaray istasyon girişlerinin de bu ortadan kaldırılıştaki fiziksel olarak katkısı olmuştur; ancak yok edilmenin ideolojik nedeni, meydanın 1970'li yıllarda Kurtuluş Meydanı ile birlikte, toplumsal muhalefetin görkemli mitinglerine sahne olmuş olmasıdır. Tandoğan Meydanı'nın biçimlenişinin oldukça geç yıllara ait olması, ama buna karşın yine de dikdörtgen geometrisi, bize aynı kent plancılığı ekolünün parçası olduğunu düşündürmektedir.

f. Cebeci Meydanı

Cebeci Meydanı olarak adlandırdığımız alanın, Cebeci Ser-attarzade Mehmet Efendi Mahallesi'nde, bir zamanlar

18 Bunun bir nedeni, Jansen'in 1932 Planı'nda kararlaştırdığı ve uçuşlarda kullanılan havaalanının henüz işlemekte oluşudur. Havaalanının sonradan yetersiz kalışı, bu alanın Milli Eğitim Bakanlığı'na üniversite kurulmak üzere devredilmesi ile sonuçlanmış ve Mebusevleri'ni de ortaya çıkaran yeni plan yapılmıştır.

yapımına başlandığı halde bugün artık varolmaması, bu konudaki nitelik saptamalarımızı sonuçsuz bırakıyor. Ancak Lörcher'in elinden çıktığı belli olan bu planın, Jaus-sely'nin 1925 tarihli planında da yer alması, bizi planın onaylandıktan sonra oldukça ilerlediğini düşünmeye sevk ediyor. Bugün batıda Boşnak (Sakarya) Mahallesi ile sınır oluşturan alan, doğu yönünde ise eski MMM (Konservatu-var yapısı, ki şimdilerde Mamak Belediye Başkanlığı'na tahsis edilmiştir) ile çevrilidir ve güneyde demiryolu tara-fından kesilmektedir.

g. Parlamento Meydanı

Yeni Meclis'in önünde düşünülen bu elipsoid meydan, meclis yarışması sırasında İçişleri Bakanlığı ile ara bölge oluşturulması ve buradan sonraki yıllarda Eskişehir-Ankara bağlantı yolunun geçirilmesi nedeniyle, hiç gerçekleştiril-memiştir. Öte yandan, Yönetim Mahallesi'nin içindeki an-lamsal kurgu, bakanlık yapılarının parlamento yapısından kopması nedeniyle de büyük bir yitime uğramıştır.¹⁹

Kamusal Mekânın Sahip Çıkılmayan Kurgusu ve Kurgulayıcısı

Kentin yaydığı söylemselliğin sağladığı bu tür 'kolektif oku-ma' olanakları, kentin geçmişinin daha doğrudan ve radikal biçimde yaşanmasını, algılanmasını sağlayacaktır. Kentin mekânlarındaki anlam kaymalarının üç türlü olduğu düşü-nülebilir:

19 Ayrıntılar için bkz.:

- "Holzmeister et.al: In Search of Ways to Represent the Democratic Power: From "Habitation Barracks" to Imperative Offices" (Holzmeister v.d./ Cumhuriyet için Demokratik Mizansen: "Vekâletler Mahallesi"nde Temsili Düzen).

Bunların bir bölümü Lörcher'in kurgusundaki yerlerini, nötr bir biçimde yer değiştirmişlerdir. Bugünkü Kızılay Meydanı'nın Lörcher Planı'ndaki adının Cumhuriyet iken, 1928 yarışma belgelerinde Kurtuluş olması; ve daha sonra Hilal-i Ahmer yapısının bitirilmesinden sonra Kızılay adını kazanması, böyle bir süreç sonundaki adlandırmadır. Lörcher Planı, Yönetim Mahallesi'nin konut bölgesini "Çankaya" olarak adlandırırken, bu bölgenin daha sonra Kurtuluş Parkı'na ayrılması ve adının da daha güneye kayması, ciddi bir anlamsal kaymayı göstermektedir bize. Bu kaymaların sayısız olduğu belirtilmelidir. Millet Caddesi, adını Taşhan'a yakın Millet Bahçesi'ne kaptırmış, daha sonra Millet Meydanı ve Ulus Meydanı'nın isim babası olmuştur.

Meydan, sokak ve yapı isimlerine bir anlam öbeği olarak baktığımızda, ortaya çıkan ilginç sonuçlardan biri de şudur: Selanik, Sedd-ül Bahr ve İsmet sokaklarının yanısıra Kemal ilkokulu, bize bu "örnek" (numûne) ilkokulun ilk isminin, döneminde, hem Mimar Kemalettin ve hem de (Mustafa) Kemal olarak algılanabilir olduğunu düşündürmektedir. Yine Lozan (Meydanı) adının bir sokak levhası dışında kullanımdan düşmesinin bir anlamının da, anlaşmanın nirengi özelliğinin kaybolması oluşudur. Sonuç olarak bu evrimin/değişimin ilk bölümünde kurucu kadroların adlarının kullanıldığı gözlenmektedir. Bunlar zaman içinde terk edilmiştir.

Üçüncü tür bir kayma ise daha geç dönemde, 1950'lerde ideolojik olarak algılanmalıdır. Bunu daha tutucu (muhafazakâr) bir politik döneme geçmenin yansıması olarak görmek doğru olacaktır. Sokak adlarındaki kaymanın daha küçük çapta olduğu ve hemen her ülkede gözlenebilecek sokak adlarındaki değişimin bir ideolojik izlek değişimini gösterebileceği söylenmelidir. Kızılay bölgesindeki sokak adlarının Cumhuriyet'in kendisi ve getirdiklerinin öne çıkarılması ile

Cumhuriyet'in önder ve öncü kadrolarına şükran duygularının ifade edilmesi gibi bir gerekçeleri olduğu düşünülmektedir. Ancak Devrim adının İnkılap ile, Kazım Paşa (Özalp) adının Ziya Gökalp ile yer değiştirmesi, ilk Mübadele, İmar ve İskan Vekili, Maliye ve Maarif Vekillerinden çalışan Mustafa Necati'nin adının verildiği caddenin genişletilerek Gazi Mustafa Kemal Bulvarı adını alışından sonra daha ikincil bir caddeye kaydırılması, yönetimin daha tutucu çizgiye kaymasının sonucunda gerçekleşmiştir. Küçük çapta olduğu düşünülebilecek bu kaymaların bir araya geldiğinde büyük yamulmalara yol açtığı, yamuk mekân denilebilecek parçaların kentin ana mekânlarının ideolojik okunmasında sapmaları ya da anlamsızlığı getirebileceği açıktır.

İLK İSİMLENDİRME	SONRAKİ İSİM(LER)	BUGÜNKÜ İSİM
Cumhuriyet Meydanı	Kurtuluş Meydanı	Kızılay Meydanı
Taşhan	Millet Meydanı	Ulus Meydanı
Kazım Paşa (Özalp) Cad.	-	Ziya Gökalp Cad.
Dikmen Cad.	-	Necati Bey Cad.
Dikmen Cad.	-	Milli Müdafaa Cad.
Manevra Rampası	-	Gazi M. Kemal Bulvarı
Necati Bey Cad.	-	Gazi M. Kemal Bulvarı
Millet (Ulus) Cad.	Gazi Mustafa Kemal Cad. (Kızılay'dan kuzeye)	Atatürk Uranı Atatürk Bulvarı
Çankaya Cad.		
(Kızılay'dan güneye)	-	Atatürk Bulvarı
Dikmen Cad.	-	Milli Müdafaa Cad.
Süleyman Sırrı Bey Sk.	-	Süleyman Sırrı Sk.
Dr. Refik Bey (Sağlam) Cad.	-	Sağlık Sk.
Ataç Sk.	-	Ataç Sk.
Abdülhalik Bey		
(Renda) Sk.	Adakale Sk.	Dr. Mediha Eldem Sk.
Tuna Cad.	-	Tuna Cad.
Selanik Cad.	-	Selanik Cad.
Devrim Sk.	-	İnkılap Sk. I
Sedd-ül Bahr Sk.	-	İnkılap Sk. II
İsmet Paşa Cad.	-	Mithatpaşa Cad.

Yeniden gündeme getirelim: Buraya kadar sayılan ve sap-
tanan kurgulama ve tasarlama aşamasındaki her tutum,
Carl Christoph Lörcher, yani tasarımcı-özne tarafından,
tek taraflı biçimde alınmış kararlar sonucu ortaya çıkmış-
tır. Bunlardan hiçbiri, Şehremaneti ya da merkezi hükü-
met, dönemin Kurtuluş Savaşı'na imza atmış Kuvva-yı Mil-
liye Meclisi ya da Cumhur Reisliği tarafından bir ön istek
olarak dile getirilmiş değildir. Bu aktörlerin hiçbiri, çok
küçük isteklerin dışında, yeni ve yeniden kurulacak baş-
kent'in Cumhuriyet'in temsiliyetini şu veya bu yönde yük-
lenmesi gerektiği konusunda bir öneride bulunmamış,
beklenti oluşturmamışlardır. Kurgulandırma ve tasarım,
bir yönlendirme ve iktidarın yansıması biçiminde ortaya
çıkmadığı gibi, iktidar ve erk araçları kurgunun ve bunun
uygulama sorunlarının farkında da değildir. Ancak kurgu
ve tasarım, proje alanından kurtulup kentsel mekâna katıl-
dıkça, kamuoyunda gücü ve etkileri daha fazla hissedilmiş
ve ancak ondan sonradır ki, belli olumlu-olumsuz müda-
haleler yapılmıştır. Ve belki de bu yüzdendir ki, bu karar-
lardan geri dönülmesi hiç de zor olmamıştır. Ama bu ilk
dönemin görece nötr ortamı, toplumsal aktörlerin zaten
kendi alanlarındaki sorumluluk ve görevlerin yoğunluğu,
ayrıca Şehremaneti'nin 1927 yılında yeniden plan arayışına
girişmesi noktasında Lörcher Planı'nın uygulanmış bölümlerinden
vazgeçmeyişi, projenin pek çok bölümünün kurgulandığı ve
tasarlandığı gibi bugün de kent mekânında varlığını sürdürmesini
getirmiştir. Kamusal mekânın bu sahip çıkılmayan kurgulayıcı ve
tasarımcısı, yine de kamusal mekânların kentin fiziksel kimliğine
katılması ve bugüne kadar kullanılır kalmasıyla, Ankara'nın fiziksel
tarihinde kendine özgü yeri edinmiştir.

Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Nesnenin Nedensizliği

Bu yazı çerçevesinde fiziksel çevrenin söylemselliği, üretilme noktasından bakılarak çözümlemeye çalışıldı. Ankara'nın erken Cumhuriyet döneminde tasarlanmasına odaklanarak bakıldığında, öyle anlaşıyor ki, Türkiye'de kentin kurgulanması ve tasarlanması konusu, çok önem verilmeyen bir alan. Önemli olan kent planlamanın yaşamsal, dolaşısıyla gündelik yaşama ilişkin bazı sorunları çözmesi; yoksa bunların çatışma çözümünde ve anlamsal kurgulanım ve tasarımda da geçerli olması değil.²⁰ Tasarımcı-öznenin 'kent planı yazılırken' getirdiği bu çok katmanlılık yerine, Belediye ve kentlinin 'kent planını tek katmanlı olarak okuması', gerek kurgu ve tasarımın uygulanması sırasındaki "nüfuz kullanımı"na kolayca teslim olmayı, gerekse de kentsel mekân ve kamusal mekânların anlamlarının kurulmasında keyfiliği getirdi. Keyfi biçimde geliştirilen alanlar, bugün kolektif kullanım (*utilization*) ve deneyim (*experience*) yoluyla anlam değiştiriyor ve bu anlamlar çok güçlü olarak kentin ve kentlinin belleğine yerleşebiliyorlar. Üstelik tahsis edilme (*appropriation*) ve temellük etme (sahiplenilme) konusu da, yine nedensiz bir konuma düşmektedir, en azından. Bu kitaptaki Kızılay Meydanı, Yeni Şehir bölgesi, Sıhhiye Meydanı ve Ulus Meydanı odaklı çalışmalar, özellikle bunu gösteriyorlar. Ancak bu meydan ve bölgelerin kalıcı olan ve kolektif belleğin parçası haline gelen bu özellik ve değerlerini, onların kurgulanma ve tasarlanma süreçlerindeki roller ve onların söylemi, tasarım kararları ve

20 Burada Foucaultgil bir yaklaşımla, yaşam-ürün-anlam üçlemesi kullanılmaktadır. Çatışmayı yaşatmak-ondan kaçınmak içirn, yaşamın kurgulanmasında normların kurulması, ürünün elde edilmesinde bazı kuralların geliştirilmesi, anlamın elde edilmesinde ise anlam dizgelerinin kurulması ve üzerinde uzlaşılması gerektiği açıktır.

bunların sürdürülebilirliği açısından karşılaştırmamızın, iktidardaki erkin politik-söylemsel açıdan okunmasını sağlaması olanaksızdır; çünkü kurgulanmış ve tasarlanmış mekân ister meydan, ister cadde, isterse bölge olsun, onun kurgulanma ve tasarlanma nedenleri ile kullanım nedenleri arasında doğrusal bir ilişki kurmak olanaksızdır. Yalnız kullanım ile kurgu ve tasarım süreçleri arasında nedensizliğin saptanması, yine de gerek politik kültürümüz, gerekse tasarım kültürümüz açısından önemli bir sonuç.

Kurgu-tasarım-kullanım süreçleri arasında nedensizliğin ortaya çıkışı, kuşku yok ki fiziksel mekân üretimi ve kullanımı düzlemlerinde başka sorunların üzerine gidebilmemizi de olanaklı kılmaktadır. Böylelikle, Osmanlı döneminden beri bize çok tanıdık gelen devlet kademelerinin ve devlet adamlarının aktör olarak kendi kurum ve konumlarını bir tür “nüfuz kullanımı” için araç etmeleri olgusu, modernleşmenin ve modernite projesinin önemli oluşumlarından olan işbölümü ve uzmanlaşmayı kabul etmediklerini göstermekte.²¹ Diğer bir deyişle, belki de Türkiye’de fi-

21 Burada “nüfuz kullanımı” ille de kötüye kullanım (suiistimal) olarak algılanmamalıdır. Kendi otoritesini şu veya bu biçimde kurmaya çalışmak ve bunu yapabilmek için de neden-sonuç ilişkilerini ve dolayısıyla akılcılığı da devre dışı bırakabilecek tutumları benimsemek, bu tavrın doğasında bulunmaktadır. Bu özelliğiyle “nüfuz kullanımı”, hem demokratikleşme hem de modernleşme projesinin çok karşısında olan; Türkiye’deki gibi içinde yerleşmesi durumunda ise, hem demokratikleşmenin hem de modernleşmenin altını oyan, onları içeriden engelleyen bir toplumsal oluşumdur. Bu oluşumun doruk öznelere birisi olan bir dönemin Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan, Falih Rıfkı’nın (Atay) aktarmasıyla, şu iki deyişle ünlüdür: “Bu memlekete komünizm gelecekse onu da biz getiririz.” Böylece demokratikleşmenin en önemli unsuru olan bireyler, birey-özneler yoksayılmış olmaktadır. Öte yandan Hermann Jansen 1927’de, ön görüş olarak ve o günkü gereksinimlere uygunluğu nedeniyle İstasyon yapısının yerinde kalmasını istediği halde, 1935 yılında kullanım iyileştirmesi yapılmasını öngörerek yapıyı Atatürk Bulvarı üzerine çekmeyi önerdiğinde, Nevzat Tandoğan “Ben öyle durmadan görüş değiştiren mütehassıs istemem” demiştir. Sonuçta, yine Falih Rıfkı’nın anlatımıyla, Nevzat Tandoğan İmar İdare Hey’eti’ne zor zamanlar yaşatmıştır. Bu

ziksel mekânın iktidardaki bir aktörün elinde biçimlendiğini söylemek zor olsa bile, birbirini izleyen bütün aktörlerin toplam edimlerinin²² sonucu olduğunu söylemek, dolaşısıyla kolektif kültürümüzün yine de bir parçası olduğu savlamak hiç de yanlış olmayacak. Mesleki ve akademik ilgiyi bu noktaya doğru çekmek ve burada yoğunlaştırmak yararlı olabilecek.

Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekânları İçin Bir Çalışma Programı

Ankara özelinde yaptığımız bu kısa yeniden okuma çalışması, bizi model olarak, “kurgu - tasarım - kullanım” üçleşmesinin doğruluğuna yeniden getiriyor: Kurgulama, profesyonel (meslek içi uzmanlaşmış) bir tanım olabileceği gibi, üretime yabancı bir dış aktörün düşüncesi ve tanımı sonucunda da oluşabilir: Burada kurgu (*construction*), zihinsel olarak bir araya getirme ediminin karşılığı olarak kullanılmakta, tasarımcı ya da herhangi bir bireyin, kavram, görüntü ya da imaj kurma yoluyla seçenek üretmesini anlatmaktadır. Tasarım, tümüyle tasarımcı-öznenin geliştirdiği, mesleki alanda ve mesleğin araçlarıyla seçenek oluşturmaya imlemektedir. Kullanım ise, işe yarama (*utilization*), tahsislenme (*appropriation*), deneyime girme (*experience*) yoluyla sivil özneler tarafından sahiplenilmeyi imlemektedir. Burada yaptığımız kısa inceleme yolculuğu bize gösteriyor ki, Ankara’da ve onun örnek olduğu öteki Türkiye kentlerinde, kentsel mekânlar için yapılan kurgular, iyi bir tasarım nesnesine dönüşmüş olsalar bile, kullanım düzeyinde deneyi-

ikinci durumda ise uzman-özneyi ortadan kaldırdığını görmekteyiz. Buradan da anlaşılabileceği gibi, “nüfuz kullanımı”nın kişisel çıkarları gözeten ve onlara dayanan bir sapma olması gerekmemektedir.

22 Bunu “nüfuz kullanımları”nın olarak da okuyabiliriz.

me girememektedir. Kurgu ve kullanım düzeyinin öznelерinin aynı olduğunun bilinmesine karşın, kentsel mekân tasarımı nesnesini yitirmektedir. Dikkatli bakıldığında, aslında başka mekânların da, yani genelde mekânsal ürünün kendisinin de nesnesini yitirdiği, yani bir tür 'yitik nesne' olduğu düşünölebilir. Bu durumda mekân üzerinden toplumsal ve politik okumalar, daha kapsamlı ve daha derinlikli araştırmalara zemin oluşturularak geliştirilmelidir. Konunun yüklö ve yeni çabaları gerektireceği ortadadır; ama sanırım kuramla uygulamanın, söylemle pratiğin, söylemsel pratikle söylemin öznesinin buluşturulacağı noktalardan doğacaktır kendimize ve kentimize özgö olan bilgi.

TONGUÇ AKIŞ: (Y. Mimar, Kayseri Üniversitesi, Yozgat Kampüsü, Mimarlık Bölümü) ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden 1998 yılında mezun olan yazar, "Gündelik Hayat ve Kentsel Mekân" konulu yüksek lisans tezini 2000 yılında aynı üniversitede tamamladı. Kamusal alan ve kent üzerine yazıları bulunan yazar, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde doktora çalışmalarını yürütmektedir. Yazar, Kayseri Üniversitesi'nde görevlidir.

BÜLENT BATUMAN: (Y. Mimar, State University of New York at Binghamton, Sanat Tarihi Bölümü) 1998 yılında, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden mezun oldu. "Kamusal Mekânın Yeniden Üretiminde Hegemonya Mücadelesi" konulu yüksek lisans çalışmasını, 2000 yılında aynı üniversitede tamamlayarak, Mersin Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Ulusal kimlik ve mimari mekân üzerine makaleleri bulunan yazar, halen New York Devlet Üniversitesi, Binghamton Kampüsü'nde, doktora çalışmalarını sürdürmektedir.

ALİ CENGİZKAN: (Öğr. Gör. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü) ODTÜ'de mimarlık alanında lisans (1978), yüksek lisans (1981) ve doktora (2000) yaptı; 1981 yılında beri Mimarlık Bölümü'nde eğitimci ve araştırmacı olarak çalışmakta. 1994-98 yılları arasında Mimarlık Bölümü'nde Bölüm Başkanlığı yaparken, MOBBİG'in (Türkiye Mimarlık Okulları Bölüm Başkanları İletişim Grubu) kurulmasına öncülük etti; bölüm içi kurumsallaşma yolunda çaba harcadı. 1980 yılından beri Türkiye'nin çeşitli edebiyat dergilerinde şiir ve deneme yayımladı; bunları on kitapta topladı; pek çok şairi Türkçe'ye çevirdi, şiirleri pek çok dile çevrildi; *Türkiye Yazıları* ve *Yarın* dergilerinin yazı kurulu üyeliği yaptı; Edebiyatçılar Derneği'nin (1992) kurucularından... Mimarlık Bölümü'nde lisans düzeyinde yürüttüğü tasarım stüdyosunun yanı sıra, çev-

resel psikoloji, çevresel sosyoloji, konut tasarımı ve konut araştırmaları konusunda, lisans ve lisansüstü düzeyde dersler verdi ve vermekte. Konut ağırlıklı araştırmalarını sürdürüyor. 1996 yılında "Habitat İstanbul" kapsamında, Mimarlar Odası Genel Merkezi'nin desteğiyle sanatçılarla gerçekleştirdiği söyleşiler, *Sanatçı Tanıklığı: Kent-Yaşam-Kültür* başlığı ile kitaplaştı. "20. Yüzyılda Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar, Kamusal Mekân ve Konut Mimarlığı" alt başlığını taşıyan "Modernin Saati" adlı makaleler kitabı, 2002 yılı içinde yayımlanmış olacak.

KIVANÇ KILINÇ: (Y. Mimar, Anadolu Üniversitesi, Mimarlık Bölümü) 1999 yılında Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl ODTÜ Mimarlık Fakültesi, yüksek lisans programına kabul edildi. "Türkiye Mimarlığı Bağlamında Avangart'ın Araştırılması" konulu tez çalışmasını 2002 yılında tamamladı. Mimarlık eğitimi, politika ve felsefe üzerine makaleleri bulunan yazar, halen Anadolu Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim görevlisi olup, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde doktora çalışmasını sürdürmektedir.

GÜVEN ARIF SARGIN: (Yard. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü) 1986 yılında, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisans çalışmasını, "Yerel, Ulusal ve Uluslararası Kültür Çatışmaları" üzerine, 1989 yılında, aynı üniversitede tamamladı. 1990-1996 yılları arasında, University of Wisconsin-Madison'da, "Politika, Kentsel-Çevresel Tarih ve Kuram"ı alanında doktora çalışmasını tamamlayarak, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde göreve başladı. Mimari Tasarım Stüdyosu'nun yanı sıra, "Kentsel Mimarlık" ve "Politika ve Mekân" konularında yüksek lisans dersleri veren yazarın, "Nature as Space; (re)Understanding Nature and Natural Environments" başlıklı bir derlemesi bulunmaktadır. 2001 yılında yayımlanan, *Şevki Vanlı, Düşünceler ve Tasarımlar* adlı kitabın derleyenidir. Kentsel-Çevresel Dönüşüm, Politika ve Mimarlık üzerine makaleleri bulunan yazar, halen, 2003 yılında yayımlanması planlanan, "Kent ve Çevre İkilemi" konulu, derleme bir kitap üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir.

İNCİ YALIM: (Y. Mimar), 1998 yılında, ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisans çalışmasını, "Toplumsal Belleğin Temsil Biçimi Olarak Ulus Meydanı" konusunda, 2001 yılında, aynı üniversitede tamamladı. Kentsel Mekân-Toplumsal Bellek üzerine makaleleri bulunan yazar, mimari tasarım çalışmalarını da sürdürmektedir.

Ankara'nın, "başkent" kimliğini ve ondan öte Cumhuriyet'i, ulus-devleti simgeleyen üç meydanı: Kızılay - Ulus - Sıhhiye...

1950'lere dek, Cumhuriyet'in kamusal mekânları idi bu meydanlar... Sonra, gitgide, bir yandan trafik kavşağına dönüştürülerek depolitize edildiler, bir yandan da "öngörülmemiş", ya da "istenmeyen" bir çoğulculuğa alan açılar.

Ve Ankara'nın, kalabalıklara evsahipliği yapan bir başka kamusal mekânı: Yüksel Caddesi yaya bölgesi... Kentsel gündelik hayatın asli bir unsuru olan, kamusal bir mekânda "yürüme" deneyimi için mecralar açan, bu "faaliyete" biçim veren bir alan...

Kızılay, Ulus, Sıhhiye meydanlarını ve Yüksel yaya bölgesini "okuyarak", kentin, kamusal alanın, politikanın anlamlarını çözümleyen yazılar yer alıyor elinizdeki kitapta. Ankara'nın ve genel olarak *kentin* çoğul kamusal kimlikleri üzerine, kentsel kimlik ve "kamusal bilinç" arasındaki gerilim üzerine kuramsal bir temele yaslanan yazılar...

"Başkent"te gün be gün "katedilen" mekânların tarihi, değişimi, bugünü ve muhtelif çehrelerine ilişkin tasvirler sunan bir *Ankara kitabı*...

Aynı zamanda, politik ve kuramsal bir inceleme kitabı'nın politikasına dair...

33.00₺

İLETİŞİM 850
MEMLEKET
KİTAPLARI 6

